

ISSN : 2458-7680

E-ISSN : 2458-9705

KAREN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Technical University
The Journal of Institute of Black Sea Studies

Yıl/Year : 2023

Cilt/Volume : 9

Sayı/Number : 18

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: 9 SAYI / NUMBER: 18

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. İsmail KÖSE

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖR / EDITOR

Prof. Dr. İsmail KÖSE

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Çalışkan AKGÜL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŐ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadi ve İdari Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŐENER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŐ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Dilek BEYAZLI**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV**
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA
- Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR**
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE**
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA
- Prof. Dr. Haşim KARPUZ**
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU**
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ**
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mesut ÇAPA**
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Murat ARSLAN**
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Murat KEÇİŞ**
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Necmettin AYGÜN**
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Özgür YILMAZ**
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK**
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ**
☞ Samtskhe-Javakheti State Uni. / GEORGIA
- Prof. Dr. Rustam SHUKUROV**
☞ Lomonosov Moscow State Uni. / RUSSIA
- Prof. Dr. Süleyman ERKAN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Şerife TALİ**
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Assoc. Prof. Dr. Liliana Elena BOSCAN**
☞ Bucharest University / ROMANIA
- Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Coşkun ERÜZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Vahit GÜNTAY**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ali AKAR**
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN**
☞ University of Oslo / NORWAY
- Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Enis ŞAHİN**
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Faruk BİLİCİ**
☞ Paris- INALCO / FRANCE
- Prof. Dr. Feridun EMECEN**
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Hakan KIRIMLI**
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU**
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kenan İNAN**
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ**
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet TEZCAN**
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN**
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE**
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
- Prof. Dr. Nedim İPEK**
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Oktay BELLİ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Osman KARATAY**
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN**
☞ Rutgers University / USA
- Prof. Dr. Sergey P. KARPOV**
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
- Prof. Dr. Salim GÖKÇEN**
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Sezai BALCI**
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ**
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ülkü ELİUZ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Kemal SAYLAN**
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Osman EMİR**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Sercan EROL**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Doç. Dr. Serkan DEMİREL**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
- Öğr. Gör. Veysel USTA**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: 9 SAYI / NUMBER: 18

HAKEMLER / REFEREES

Prof. Dr. Enis ŞAHİN ☞ Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Murat ÖZKAN ☞ Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN ☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Doç. Dr. Osman EMİR ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KEÇİŞ ☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALTUNBAY ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ERKAN ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Samet YÜCE ☞ Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Ümit KATIRANCI ☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

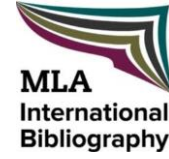
Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (EE), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan hakemli akademik bir dergidir ve senede üç kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is a peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (EE), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published three times in each year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon / TURKIYE*

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com
karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Haziran / June 2023, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / *Karadeniz Technical University Printing Office*

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Derya DERİN PAŞAOĞLU Altın Orda Hanlığı'nda Harezmi'nin Yeri <i>Place Of Khorezm in the Golden Horde Khanate</i>	135-148	
Fatih ÇİÇEK Osmanlı Dönemi Trabzon'da Aile (1700-1730) <i>Family in Trabzon in the Ottoman Period (1700-1730)</i>	149-163	
Özgür YILMAZ Batum İngiliz Konsolos Yardımcısı Frederick Guarracino'nun 1841'de Batum'dan Erzurum'a Seyahati <i>The Journey of the British Vice-Consul in Batum, Frederick Guarracino, from Batumi to Erzurum in 1841</i>	165-190	Tarih / History
Mustafa BOSTANCI Türkisch-Greek Bilateral Meetings and Results on the Islands Issue before the First World War <i>Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Adalar Meselesi Konusunda Türk-Yunan İkili Görüşmeleri ve Sonuçları</i>	191-204	
Mehmet Sami BAYRAKTAR Bafra'da 19. Yüzyıl Sonlarından Kalma Gösterişli Bir Konut <i>A Flawless Housing from Late 19th Century in Bafra</i>	205-230	Sanat Tarihi / Art History

KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

Düzeltilme: Dergimizin DergiPark web sayfasında yer alan 17. sayısında Dr. Öğr. Üyesi Buket Akdemir DİLEK tarafından kaleme alınan makalenin başlığı sehven "Gürcistan Sinemasında Kadının Temsilinin Sovyet Dönemi ve Sovyet Sonrası Dönemi Film Örnekleri Üzerinden Değerlendirilmesi" şeklinde girilmiştir. İlgili makalenin başlığı metinde yer aldığı haliyle "Gürcistan Sinemasında Sovyet ve Sovyet Sonrası Dönemde Kadının Temsili" şeklindedir.

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmamaktadır. / There are no articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Derin Paşaoğlu, Derya, "Altın Orda Hanlığı'nda Harezmi'nin Yeri", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/18, ss.135-148.
DOI: 10.31765/karen.1265724

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
Trabzon/TÜRKİYE
 derinderya@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-4046-6070

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Harezmi, Deşt-i Kıpçak

Keywords: Golden Horde, Khorezm, Desert of Kipçak

ALTIN ORDA HANLIĞI'NDA HAREZM'İN YERİ*

Derya DERİN PAŞAOĞLU**

Öz: Cengiz Han'ın Harezmi seferiyle Moğol hâkimiyeti altına alınan Harezmi, toprak taksimatında büyük oğlu Cuçi'ye bırakılmıştır. İpek Yolu ticaretinde doğu ile batının buluşma noktalarından bir olan Harezmi, Moğol hâkimiyeti öncesi ehemmiyetini sonrasında da muhafaza etmiştir. Cuçi'nin ölümünden sonra oğlu Batu Han'ın liderliğinde (Ak Orda hanedanı olarak) Deşt-i Kıpçak coğrafyasında Cuçioğulları, Altın Orda Hanlığı'nı tesis etmişlerdir. 1379'da Emir Timur'un hâkimiyetine geçinceye kadar Altın Orda Hanlığı'nın bir parçası olan Harezmi, siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel birikimini Altın Orda coğrafyasına aktarmıştır.

Harezmi'nin idaresi, Altın Orda Hanlığı'nın nüfuzlu kabilelerinden Kongiratlara bırakılmış ve Emir Timur'un Harezmi üzerinde yürüttüğü hâkimiyet mücadelesi sürecine Kongiratların Altın Orda'ya sadakati devam etmiştir. Bozkır aristokrasisinin etkin rol oynadığı Altın Orda Hanlığı'nda Saray'ın aristokrat yapı üzerindeki otoritesi zayıflayınca güçlü liderler han soyundan şehzadeleri destekleyerek taht üzerindeki nüfuzlarını artırmaktadırlar. Bu süreçlerde muhaliflerin güçlenmek için çekildikleri -kazak çıktıkları- iki bölge ön plana çıkar, bunlar; Kırım ve Harezmi'dir.

Kırım ve Harezmi'nin siyasi hamlelerde ön plana çıkmasını her ikisinin de sahip olduğu ekonomik potansiyelde aramak gerekir. Zira her ikisi de İpek Yolunda önemli durak noktalarıdır. Ekonomik güçleri oranında bu bölgede bulunanların sahip olacakları askerî dolaşısıyla da siyasi güçleri artacaktır. Harezmi bölgesi sadece ekonomik değil, kültürel birikimiyle de Altın Orda coğrafyasını ve Saray'ı beslemiştir. Mimaride, çinicilikte ve dil ve edebiyatta Harezmi kültürünün etkisi Saray ve çevresinde verilen eserlerde ayırt edici şekilde gözlemlenebilmektedir.

PLACE OF KHOREZM IN THE GOLDEN HORDE KHANATE

Abstract: Khorezm, who was taken under Mongolian rule by Genghis Khan's Harezmi expedition, was left to his eldest son, Cuçi, in the land division. Khorezm, which is one of the meeting points of the east and the west in the Silk Road trade, preserved its importance after the Mongolian rule as well as it did before. After the death of Cuçi, under the leadership of his son, Batu Han (as White Horde dynasty), the kin of Cuçi established the Golden Horde Khanate in the geography of Deşt-i Kıpçak. Harezmi, which was a part of

Geliş Tarihi / Received Date: 15.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.06.2023

the Golden Horde Khanate until Emir Timur's domination in 1379, transferred its political, military, economic and cultural accumulation to the geography of the Golden Horde.

The administration of Khorezm had been in the hands of the Kongirats, one of the influential tribes of the Golden Horde Khanate, and the loyalty of the Kongirats to the Golden Horde continued in the process of dominance struggle of Emir Timur over Harezm. In the Golden Horde Khanate, where the steppe aristocracy played an active role, strong leaders supported the princes from the lineage and increased their influence on the throne, when the authority of the Saray on the aristocratic structure was weakened. In these processes, the two regions, where the opponents

withdrew in, come to the forefont that these are Crimea and Khorezm.

It is necessary to seek the (reasons of) coming into the prominence of Crimea and Khorezm in political moves in economic potential of both. Because both are important stopping points on the Silk Road. In the proportion of their economic powers, those, that is in this region, will strengthen their military power and according to their military power they will strengthen their political power as well. Khorezm region fed not only economic accumulation of Golden Horde and Saray but fed its cultural accumulation as well. The influence of Harezm culture in architecture, tile making, language and literature can be distinguishably observed in the historical works given in the Saray and its surroundings.

Giriş

Altın Orda Hanlığı'nın Harezm üzerine siyasi hâkimiyeti, Cengiz Han'ın Harezm seferiyle başlar. Emir Timur'un Harezm'i Çağatay topraklarına katmasıyla son bulmuş gibi gözükmekteyse de Altın Orda Hanlığı döneminde Harezm hâkimi olan Kongirat kabilesi ve ardından Özbekler nezdinde Altın Orda'nın Harezm'deki varlığı, Altın Orda'nın ardılları hanlıklar döneminden günümüze kadar yansıyan bir birikimin tarihi alt yapısıdır. Harezm'in Deşt-i Kıpçak ile olan siyasi birlikteliğinin yanı sıra Harezm'in coğrafi konumu itibarıyla, Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyi ile olan bağlantısı; ticaret yollarında ticaret mallarının yanı sıra dil, din, kültürel unsurların da her iki yönlü taşınmasıyla söz konusu tarihi alt yapıyı desteklediği görülmektedir.

Harezm, Belh nehrinin (Deryâ-yı Belhab'ın) nihayetinde ve nehrin Deylem denizine döküldüğü yerdir. Geniş bir memleket olan Harezm'de¹ nehirden sulanan arazi tahıl ve pamuk üretiminin yanı sıra bağcılık için çok elverişlidir, delta kısmında ise balıkçılık yapılıdır. Harezm ayrıca koyun yetiştirmeye müsait çok geniş meralara sahiptir. Bölgenin ihraç malları arasında kurutulmuş balık, ipekli ve yünlü kumaşlar, süslü elbiseler, bal, peynir, özellikle halifenin sarayına gönderilen kavun başta olmak üzere meyve, koyun, sığır, deve, av kuşları, her çeşit deri, kürk, meşe, gürgen, zırh, kılıç ve köleler önemli yer tutar.² Ayrıca yabani eşek derisi, karsak, vaşum, vaşak, sincap³, kakum, tilki, kunduz, zebra, dağ tavşanı, keçi vb. kürk hayvanlarının derileri işlenir ve ihraç edilir.⁴ Sibirya düzlükleri, İran, Çin, Hindistan gibi Asya ülkeleriyle Avrupa'da yer alan Güney Rusya ve İskandinav ülkelerini birbirine bağlayan anayolların kesişme noktasında bulunmaktadır; İslâmî devirde özellikle Deşt-i Kıpçak ve Aşağı İdil arasındaki eşya nakliyatında çok önemli bir yeri vardır. Büyük kervanların taşıdığı yüzlerce yük mal Harezm'de satışa sunulmuştur. Kuzey ve Doğu Avrupa ile Güney Rusya'da faaliyet gösteren Müslüman tacirlerin gayretleriyle İdil Bulgarlarından hayvan derileri, bal, mum, giyecek eşyası, İskandinavya'dan balık dişi, tutkal, zırh ve kılıçlar, Sibirya steplerinden sığır ve at sürüleri gibi çeşitli emtia getirilip Harezm pazarlarında satışa arz edilirdi. Çin ve İç Asya ile Harezm arasındaki ticarî ilişkiler büyük öneme sahipti.⁵ Dolayısıyla Harezm, Deşt-i Kıpçak ile Maveraünnehir'in

¹ Yörükân, 2013: 128, (El-Yakubi'ye atıfla).

² Özeydın, 1997: 218.

³ Yörükân, 2013: 128.

⁴ Necef, 2015: 248.

⁵ Özeydın, 1997: 220.

iletişiminin sağlandığı önemli bir bölge olup bir kavşak niteliğindedir. Selçuklular sonrası Harezmi'nin Orta Asya'nın siyasi merkezi olarak öne çıkmasıyla bölge ticareti daha da canlanmış, Çin ve Hindistan ile Doğu Avrupa, Sibirya, Horasan, Irak, Kafkasya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan Harezmi, deniz ticaretinde söz sahibi olmuştur. Harezmli tüccarların Hazar Denizi'nde ticaret gemilerinin olduğu kaynaklara yansıyan bilgilerdendir. Harezmşahlar döneminde ise tüccarların hakları korunarak, tüccarlara ve ticarete sağlanan olanakların artırılmasıyla ticari zenginlik artmıştır.⁶

Cengiz Han'ın Harezmi ile ilişkisi, 1206 kurultayıyla siyasi birliğini tesis edip sınırlarını genişletirken 1218 yılında Karahıtaylar'a son vererek Harezmşahlarla komşu olmasıyla başlamıştır. Ticarete dayalı dostluk üzerine başlayan Harezmşah-Moğol ilişkisi,⁷ Otrar'da Vali İnalçık'ın Moğol tüccarları casuslukla itham edip, öldürmesi üzerine bozulmuş⁸ ve 1220'de Moğol Ordusu Sirderya boyuna ulaşmıştır. 1220-1224 yılları arasında gerçekleşen Harezm seferi ile Harezmşah toprakları Cengiz Han'ın hâkimiyetine geçmiştir.⁹ Sınırları Hazar Denizi'nden Pekin'e ulaşan topraklarında Cengiz Han sağlığında oğullarına görev, yurt (toprak), ordu ve incu (gelir) taksimatı yapmıştır. Bu taksimata göre Cuçi'ye verilen görev; *Moğolların gözünde önemli ve beğenilen işlerden sayılan av işlerinin sorumluluğu*¹⁰ olmuştur. Yurt olarak; *Cuçi bütün oğullarından daha büyüktü ve (Cengiz Han) (onu) büyük bir ordu toplayıp, Deşt-i Kıpçak iline*¹¹ gönderdi. *Atlarına yem (otlak) olsun diye Harezmi ilini verdi.*¹² Ötemiş Hacı'nın bu ifadesiyle Harezmi'nin Cuçi'ye tahsis edilen topraklardan olduğu görülmektedir. Cuçi yurdu sınırları batıda kesin olarak çizilmemiştir. Zira Cuveynî, *Saksın, Bulgar ve Tatar ayaklarının değdiği yerlerden Kayalığ ve Harezmi bölgesine kadar uzanan yerlerin yönetimine tayin edildiğini*¹³ ifade etmektedir ve Ögeday zamanında yapılan Avrupa seferi ile bu sınır genişleyecektir. Öte yandan Harezmi'nin kuzey ve batısı Cuçi'ye bırakılırken, Hive ve Kat yani doğu bölgeleri Çağatay'a verilmiştir.¹⁴

Cuçi'nin Şubat 1227'de av sırasında atından düşüp ölmesi üzerine Cengiz Han Cuçi yurdunu torunları, (Orda) İčan ve (Sayın) Batu arasında taksim etmiştir. Söz konusu taksimata göre; *sağ kol ile vilayet-i İdil'i ve ol sahra-yı vâside mevcud olan kabâil ve aşâir-i Tatar'ı ve Moğol ve Başkurd ve Saksın ve Alatır ve Mukşi ve Kazak bi'l-cümle bunların hanlığını Sayın Han'a virdi ve sol kol ile Sirderya semtlerinde olan halkın hanlığını İčan Han'a tapşurdu.*¹⁵ Bu taksimata göre Gök Orda hanlarının payitahtı Sirderya boyundaki Sıgnak Şehri olup, İtil boyunda Saray merkezli (Ak Orda) Altın Orda'ya bağlıdır ve Altın Orda'nın sol kol orda beyinin oturduğu şehir,

⁶ Necef, 2015: 248, 260.

⁷ Kırımî 2014: 26; Cûzcânî, 2016: 51.

⁸ Cuveynî, 1998: 118.

⁹ Kırımî, 2014: 30-33; Cuveynî, 1998: 129-146; Harezmi Seferinde Harezmi'nin Cuçi ve Çağatay'ın orduları tarafından nasıl ele geçirilip, halka yapılan muamele hakkındaki ayrıntılı bilgi için bk. Cûzcânî, 2016: 103-111; Harezmi'nin alınmasından sonra Cuçi bu bölgeye Cin-Timur'ı baskak olarak tayin etmiş. Karahıtaylı olan Cin-Timur, Cuçi'nin oğullarının öğretmenidir. bkz: Yuvalı, 2017: 32, 122.

¹⁰ Cuveynî, 1998: 95.

¹¹ *Deşt-i Kıpçak* coğrafi terimdir. Altaylardan İtil havzasına kadar uzanan toprakları ilk kez *Deşt-i Kıpçak* (Kıpçak Bozkır) adıyla anan kişi Fars şairi, seyyah, Şii vaiz Nasır Hüsrev Mervezî (Mervli)'dir. 10. Yüzyılda Arap coğrafyacıların *Mefazetü'l-ğuzz* (Oğuz Bozkır) olarak adlandırdıkları eski Oğuz yurdu olan bu topraklar Rus yıllıklarında *Polevets Ovası* olarak adlandırılmıştır. Hamdullah Kazvini ise; eskiden *Hazar Bozkırları* olarak bilinen İtil Bozkırları'nın uzun süredir *Kıpçak Bozkırlarına* dönüştüğünü belirtir. Klyaştorıny, 2018: 181, 182.

¹² Ötemiş Hacı, 2009: 30. Ötemiş Hacı ile benzer bilgiler veren Kırımî üç ayrı yerde söz konusu topraklar hakkında bilgi vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kırımî, 2014: 28, 35, 59.

¹³ Cuveynî, 1998: 96.

¹⁴ Aka, 2000: s. 7; Harezmi ve Yarkent Altın Orda'ya aitti, doğusundaki topraklar Çağatay Hanlığı'nın topraklarıydı. Devlet, 1992: 152.

¹⁵ Kırımî, 2014: 61.

Harezmi olmuştur. İbn Battuta'ya ve El-Ömeri'ye göre; esas adı Ürgenç olmakla beraber Harezmi ülkesinin merkezi olduğu için bu isimle anılmıştır.¹⁶ Cuçioğulları Harezmi'nin kendilerine ait kısmının idaresini Kongirat Kabilesi beylerine vermişlerdir.¹⁷

Cuçi Ulusunun en nüfuzlu kabilelerinden biri olan Kongiratlar, Cuçi topraklarında Doğu Deşt-i Kıpçak'ta ve özellikle Harezmi ve Aral Gölü çevresinde oturmuşlardır.¹⁸ Altın Orda Hanlığı'nda hanedan hatunlarına dikkat edildiğinde Kongirat Kabilesinden beylerin kızlarıyla evlilik yapmanın bir gelenek haline geldiği görülmektedir.¹⁹ Dolayısıyla hatunlar aracılığıyla Saray ve Harezmi arasındaki coğrafi uzaklığın kolaylıkla aşıldığı söylenebilir.²⁰ Zira devrin tarihçilerinden İbn Arabşah Timur'un Deşt-i Kıpçak seferi hakkında bilgi verirken; Altın Orda Hanlığı döneminde Harezmi'den çıkan kervanların hiçbir tehlike ile karşılaşmadan Kırım'a kadar gidebildiklerini ve yanlarına yiyecek-içecek, yem ve rehber almadıklarını vurgulamaktadır. Sebebini bu yol üzerinde yiyecek-içecek bolluğuna, tehlikenin yokluğuna, halkta su ve gıdanın çokluğuna bağlayarak, halkın izzet ve ikram sahibi olduğunu belirtmiştir.²¹ Dolayısıyla Harezmi'nin, Altın Orda Hanlığı'nın topraklarından olması sadece siyasi olarak değil, uygulamada yaşamsal olarak da gerçekleşmiştir ve Deşt-i Kıpçak coğrafyasıyla bütünleştirilerek önemli bir parçası haline getirilmiştir. Öyle ki Toktamış Han, Emir Timur'la karşı karşıya gelmeyi, gerekirse savaşarak almayı göze alacak kadar Harezmi'yi Altın Orda'nın vazgeçemeyeceği bir parçası olarak görmektedir.

1. Harezmi'nin Altın Orda Hanlığı'ndaki Siyasi ve Askerî Yeri

Altın Orda Hanlığı'nın aristokratik yapısı gereği han soyundan şehzadenin, tahtı ele geçirebilmesinin ardındaki en önemli amillerinden biri; güçlü bir kabile tarafından desteklenmesidir.²² Han soyunun gücünün tek elde toplandığı durumlarda kontrol altında tutulabilen söz konusu kabileler, han soyunun gücünün parçalandığı durumlarda kazanan tarafı belirlemede etkin rol oynamışlardır. Altın Orda Hanlığı'nın kuruluşundan itibaren dönem dönem rekabeti ele geçiren bu kabilelerden; Kıyatlar, Mangıtlar, Kongiratlar ve Şirinler ön plana çıkmaktadır.²³ Kongirat Kabilesinin ve dolayısıyla Harezmi'nin, Saray'daki taht mücadelelerine müdahil olduğunu ve tahtın kaderini değiştirdiğini söyleyebiliriz. Tarihi süreç içinde bu minvalde karşımıza çıkan ilk örnek, Hızır Han'ın tahta çıkış mücadelesidir. Berdibek Han'ın ölümünden sonra Batu Han

¹⁶ Kafalı, 1976: 144.

¹⁷ Aka, 2000: 7; Kıyan neslinden birinin üç oğlu vardır, Corlık Mergen, Kobay Şire ve Tosbuday. Corlık Mergen'in Kunkrat adlı bir oğlu vardır. Kongiratlar bunun neslindedir. Kubay Şire'nin İnkiras ve Alkinot adlı iki oğlu vardır. Tosbutay'ın neslinden Konklut oğlu Misser ve bunun oğulları Korlas ve İlcigen'dir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 2010: 60; Çin kaynaklarına göre, *Onggirat Kabilesi Çin Seddinin kuzeyindeki Ha-la-wın (Haraun) Dağı yakınlarında oturuyordu ve 5 klana ayrılmıştı; Aykas, Olgunut, Qaranut, Qunkeli'ut ve İkirca olmak üzere. Kunkeli'ut ve Qurlas aynıdır. Bu klandan olan Alan-ho'a Dobun Mergen ile evlendi ve Burqan-qaldun dağına göç ettiler.* Ch'i Tang, 1970: 53, 54; İsmi geçen Alan Koa hatun Moğolların türeyiş efsanesindeki ışıktan üçüz doğuran hatundur. Üçüzlerden Buduncar neslinden dokuzuncu kuşak Cengiz Han'dır. (Üçüzlerin diğer ikisi Katagan ve Salciut olup bu adla anılan kabileler bunların neslidir) Kırımı, 2014: 24; Ayrıca yine Çin kaynaklarında İkiraslar için, *Tayciutlardandır, Cengiz Han'a tabi oldular ve Cengiz Han'ın soyundan gelenler ile nesillerce evlendiler*, bilgisi mevcuttur. Ch'i Tang, 1970: 54. bu bilgilerden hareketle Cengiz oğullarının Kongiratlardan kız alma uygulamasının; kabilenin Kıyat (saf) nesilden olması, Alan-ko'a Hatunun ve Cengiz Han'ın eşi Börte Fuçin'in Kongirat kabilesinden olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

¹⁸ Kafalı, 1976: 40.

¹⁹ Altın Orda Hanlığı'nda Kongirat Kabilesinde olan hatunlar: Cuçin'in eşleri: Sertak (Serkan) Hatun (Uluğ Hatun-Orda-içen'in annesi), Erkin-Kuçin Hatun, (Batu Han'ın annesi), Elçi Noyan'ın kızı; Orda -İçen'in eşleri: Çöke Hatun, Tubakane Hatun, İsmi bilinmeyen bir hatun; Müngge-Timur Han'ın eşleri: Olcay Hatun (Uluğ Hatun), Bulagan Hatun, Tökünce Hatun Tuda-Müggge Han'ın eşi: Arıkaç Hatun. Yazıcı, 2018: 88; 1237 Yılında Ögeday Kaan tarafından verilen "*Onggirat Kabilesi'nden gelen kızlar nesillerce imparatoriçe olup, erkekler nesillerce prensesler ile evlenecekler, nesiller boyu her yılın 1., 4., 7. ve 10. aylarında bu emir okunacaktır*" (Ch'i Tang, 1970: 58) şeklindeki emre uygun bir uygulama olsa gerek.

²⁰ İbn Battuta Saray ile Harezmi (Ürgenç) arasındaki yolu 40 gün sürdüğünü ve yem kıtlığından dolayı at ile gidilemeyip, arabalara deve koşulduğunu belirtmektedir. Saray ve Saraycık arasındaki yolu at ile 10 günde alırken Saraycık Ürgenç arasını deve koşulu arabalarla 30 günde alabilmiştir. İbn Battuta 2000: 519.

²¹ İbni Arabşah, 2012: 137.

²² Derin Paşaoğlu, 2014: 156.

²³ Kafalı, 1976: 40, 41.

soyundan gelen Ak Orda hanedanı son bulmuştur. Özbek Han'ın eşi, Taydula Bigim, *hanlık artık Şiban neslinindir* diyerek, Hızır Han'ı tahta oturtmuş ve onunla evlenmeyi Altın Orda tahtını elinde tutmayı planlamıştır. Ancak Hızır Han'ın atalığı Nayman Kutluboğa Bey bu evliliğe mani olunca Taydula Bigim, Hızır Han'ı tahta indirip Pazarcıoğlan adında han soyundan bir şehzade bulup tahta oturtmuş ve Secut Ali Bey'in bu hana karşı çıkacağından endişe ederek onu da öldürmüştür. Secut Ali Bey'in oğlu Hasan dayısı Kongirat Kangday oğlu Ak Hüseyin'e durumu bildirmiştir ki Kongirat Ak Hüseyin Bey (Sufi) Harezmi valisidir. Hızır Han'ı yanına alan Ak Hüseyin Bey, Harezmi askerleri ile Saray'a hareket edip, Bazarıcı Han'ı tahtan indirip, Hızır Han'ı tekrar tahta çıkarmış ve Taydula Bigim'i öldürerek²⁴ Saray'a karşı oluşabilecek tehditleri bertaraf etmiştir.

Bu arada Hüseyin Sufi'nin, Harezmi'nin doğu bölgelerinin (Kat ve) Hive'nin idaresini de kendi kontrolüne alması, Çağatay Hanlığı yönetiminde söz sahibi olan Emir Timur ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.²⁵ Emir Timur'un söz konusu doğu bölgelerinin iade edilmesi isteğine Hüseyin Sufi'nin olumsuz cevap vermesi, 1371-1379 yılları arasında Emir Timur'un dört kez Harezmi üzerine yürütmesine sebep olmuştur. Bu dokuz yıllık süreçte Hüseyin Sufi hayatını kaybetmiş, yerine kardeşi Yusuf Sufi geçmiştir. Yusuf Sufi'nin Emir Timur'un isteklerinden Hanzade Süyünbek Hatun'u Cihangir'e vermeyi kabul edip, sonra da sözünde durmaması üzerine Emir Timur Harezmi üzerine ordu sevk etmiştir. 1374'de Hanzade Hatun Emir Cihangir ile evlenmişse de Yusuf Sufi'nin Buhara ve Hazar ötesi Türkmenlere yağma yapması 1379'da Timur'un Harezmi'ye ele geçirmesine neden olmuştur.²⁶

Harezmi'nin Timur hâkimiyetine geçmiş olmasına rağmen Saray'daki taht mücadelesinde etkin rolü, Emir Timur'un şahsında devam etmiştir. Zira Urus Han'dan kaçan Toktamış oğlanın (Han) ve daha sonra Toktamış Han'dan kaçan Emir Edigü'nün sığındığı ve askerî güç topladığı yer Emir Timur ve dolayısıyla Harezmi olmuştur. Emir Timur'dan aldığı askerî destekle Saray tahtını almayı başaran Toktamış Han, Kıyat Mamay Bey'in elindeki Kırım'ı da ele geçirmiş, Harezmi dışında Altın Orda topraklarının yönetimini tek elde toplamıştır. Kıyat Mamay'ı bertaraf edip, 1382 yılında başarılı bir Moskova seferi sonrası Toktamış Han, Harezmi'de (1383'te) kendi adına para bastırarak, eski hamisine (Emir Timur'a) Harezmi'den vazgeçmeyeceğini göstermiştir.²⁷ 1387 yılından itibaren askerî mücadeleye dönüşen Toktamış-Timur rekabetinde Harezmi'de bulunan Süleyman Sufi, Timur'a karşı ayaklanarak bölgenin Altın Orda ile siyasi ve askerî bağlılığının devam ettiğini göstermiştir. Nitekim Timur söz konusu bağlılığı kesin olarak koparmak üzere 1388 de Ürgenç ahalisinin Semerkand'a göçürülmesi ve şehrin yıkılarak yerine arpa ekilmesini istemiştir.²⁸ Bu ve benzer şekilde sonraki yüzyılda yaşanan siyasi çekişmeler sırasında gerçekleşen tahribat Harezmi'de Ürgenç'in gerileyip doğudaki şehirlerin yükselişini izah etmektedir.

Toktamış Han ile Timur arasındaki askerî ve siyasi mücadelenin belirleyicisi yine Harezmi olmuştur. Zira Toktamış Han'ın nökerliğinden ar edip Timur'a sığınan Emir Edigü, bu tarihlerde Harezmi'de bulunan, rençberlik ve odun satarak geçinen, Emir Edigü'nün de yeğeni, nesli-i Şiban'dan olan Melik Timur Oğlu Kutluk Temüroğlan ile kardeşi Künçekoğlan'ı da yanına alarak Emir Timur'a Deşt-i Kıpçak seferinde rehberlik yapmışlardır.²⁹ Toktamış Han'ın hezimetinde gerekli askerî ve ekonomik gücü toplayan Emir Edigü, Kutluk Temür'ü yanına alıp, Emir Timur'dan ayrılarak, Kutluk Temür'ü tahta çıkarmıştır.³⁰ Dolayısıyla Saray tahtında hak

²⁴ Kırımî, 2014: 81.

²⁵ Şerefüddin Ali Yezdi, 2013: 104.

²⁶ Aka, 2000: s.7; İbni Arabşah, 2012: 59, 73; Şerefüddin Ali Yezdi, 2013: 107, 120, 122; Nizamüddin Şâmî, 1987: 81.

²⁷ Aka, 2000: 123.

²⁸ Aka, 2000: 15; Ziyayev, 2007: 40.

²⁹ Kırımî, 2014: 92.

³⁰ Kırımî, Kutluk Timur'un hâkimiyet altına aldığı yerleri sıralarken, "...Vilâyet-i Harezmi, Kazan, Başkurd, Alatar, Ejderhan, Rus, Saraycık, Kırım, Kazak, Bulgar vilâyetlerine hükmetmiştir..." ifadesini kullanır. Kırımî, 2014: 93.

iddia edenlerin kazak çıktıkları yerlerden biri Kırım iken diğeri Harezmi olmuştur. Kutluk Temür'ün ölümüyle Şadıbek Han'ı tahta çıkaran Emir Edigü³¹, Emir Timur'un ölümünü fırsat bilerek Harezmi'ye ele geçirmiş (Receb 808-Aralık1405-Ocak 1406)³² burada bulunan Çağatay emiri Musaka'yı Maverünnehir'e çekilmek zorunda bırakmış ve buraya Enke? (Anka) adında bir daruga görevlendirmiştir.³³ Şadıbek Han'ın ölümünden sonra kendi oğlu Nureddin Mirza'nın tahta çıkma isteğine karşı koymuş ve han soyuna olan sadakatiyle Temür Kutluk'un oğlu Temür Han'ı tahta çıkarmıştır. Nureddin Mirza ise babasına karşı gelerek Temür'ün kardeşi Polad'ı han ilan etmiş ve taht mücadelesi başlatmıştır. Kendi oğlu ile başlayan söz konusu taht mücadelesinin kimseye faydası olmayacağını gören Emir Edigü geri adım atarak Harezmi Kalesi'ne çekilmiştir. Bu sırada Timur oğullarından Halil Sultan'ın ölümü üzerine Şahruh Mirza, Maverünnehir'e oğlu Uluğ Bey'i tefviz etmiş ve Uluğ Bey'i tebrike gelenler arasında Polad Han'ın ve Emir Edigü'nün elçilerinin olması, karşılıklı değerli hediyelerin verilmesi, Timur-Toktamış döneminde bozulan ve Harezmi hâkimiyeti üzerinden yürütülen ilişkilerin düzeltilmeye çalışıldığının göstergesidir. Şahruh'un, Polad Han'dan siyasi akrabalık bağlamında Cengiz Han neslinden bir kız istemesi yine oğlu Muhammed Cuki Mirza'yı da Emir Edigü'nün kızıyla nişanlama talebi³⁴ söz konusu güçler dengesinin görülmesi açısından önemlidir.

Bu sırada Toktamış Han oğlu Celaledin'in başlattığı taht mücadelesi karşısında tutunamayan Nureddin Mirza ve Polad Han, Harezmi'ye sığınmak üzere tahtı terk etmek zorunda kalmışlardır. Emir Edigü'yü ortadan kaldırmak isteyen Celaledin Han, Polad Han'ı öldürmüş, Nureddin'i sağ bırakmış, Harezmi Kalesi'ni kendine savunma mekânı edinen Emir Edigü'ye ulaşım onu bertaraf etmek için oğlu Nureddin'i araç olarak kullanmak istemişse de başarılı olamamıştır. Celaledin Han'ın ölümünden sonra Toktamış Han'ın oğullarından Cabbar Berdi, Kerim Berdi ve Kebek arasındaki mücadelenin kazananı Kebek Han olsa da Emir Edigü onu tahttan indirip önce Çekre Han'ı sonra Derviş Han'ı tahta çıkarmıştır.³⁵ Ancak taht üzerindeki hakkını almak isteyen Kadir Berdi ile Emir Edigü arasındaki mücadelede her ikisinin de hayatını kaybetmesi, ardından Altın Orda tahtına Şirin Mirzaların desteğiyle Uluğ Muhammed Han'ın çıkması sırasındaki taht mücadelesi; Edigüoğullarının hanlık makamı üzerindeki güçlerini dolayısıyla da Harezmi'deki nüfuzlarını kaybetmeleri Şahruh için değerlendirilmesi gereken bir fırsat olmuştur. Bu süreçte Şahruh'un Harezmi üzerine H.815 (1412-1413) de gönderdiği ilk ordu Emir Edigü oğlu Mübarekşah tarafından durdurulmuşsa da Mayıs 1413'te gönderdiği ordu karşısında tutunamayan Mübarekşah Harezmi'yi bırakmak zorunda kalmıştır.³⁶

Emir Edigü'nün han soyunu kontrol etmesinden rahatsızlık duyan Toktamış Han oğlu Kadir Berdi'nin mücadele için askerî ve siyasi dayanağı İdil'in batısında kalan Kırım ve Kabartay bölgesi iken mücadelenin diğer cephesi Emir Edigü, gücünü İdil'in doğusundaki Altın Orda'nın topraklarından almıştır.³⁷ Cim ve Emba Nehirleri arasında yurt edinen Mangıtların emiri olan Edigü'nün Saray'ı kontrol altında tutabilmesindeki en büyük güç Harezmi gibi görünmektedir. Zira Saray'a muhaliflerin kazak çıkıp güç topladıkları yerlerin (Kırım ve Harezmi'nin) ortak özelliği; tarım, hayvancılık ve ticaret temelli güçlü bir ekonomiye sahip olmalarıdır. Dolayısıyla buradan beslenen kabilelerin askerî gücünün ekonomik güçle doğru orantılı olduğu söylenebilir.

Emir Edigü'nün ölümünden sonra Altın Orda Hanlığı XV. yüzyıl boyunca Saray'da hâkimiyeti ele geçirmeye çalışan şehzadelerin taht mücadelelerinde, tahta muhaliflerin merkezi Kırım olmuştur. Harezmi ise Özbeklerin 1428'den beri hanı olan Şeybânî Ulusundan³⁸ gelen Ebul Hayır

³¹ Kırımî, 2014: 94.

³² Aka, 1994: 106.

³³ Tacü's-Selmânî, 1999: 68; Aka, 1994: 72; İbni Arabşah, 2012: 392.

³⁴ Aka, 1994: 106; V.D. Simirnov, 2016: 124.

³⁵ Kırımî, 2014: 99.

³⁶ Aka, 1994: 107.

³⁷ Kırımî, 2014: 100.

³⁸ Cuçioğullarından Batu nesli olan Ak Orda Berdibek Han ile bitmiştir. Berke'nin ise nesli yoktur. Orda İcan nesli Gök Orda hanedanı 1328'de Özbek Han zamanında sona ermiştir. Dolayısıyla Saray'da ve Doğu Deşt-i Kıpçak'ta hâkim nesil

Han'ın şahsında, Timurularla yapılan mücadelelerin merkezi olmuşsa da onlar burada tutunamayıp kuzeye çekilmişler, Tura ve Sıgnak'ı merkez edinmişlerdir.³⁹ Ancak XV. ve XVII. yüzyıllarda Özbek kabileleri Deşt-i Kıpçak'tan Harezim'e kitlesel göçler yapmışlardır. Harezim'deki Deşt-i Kıpçak kökenli kabileler dört ana unsurdan meydana gelmektedir. Bunlar: (Durmen, Yüz, Ming, Şeyh ve Burlak boylarından oluşan) Uygur-Naymanlar, (Celayir ve Ali Eli boylarından oluşan) Kongirat-Kıyatlar, (Keneges ve Hoceyli boylarından oluşan) Nukus-Mangıtlar ve 14 boydan oluşan Kanglı-Kıpçaklardır.⁴⁰

Harita. Çalışmada Adı Geçen Coğrafi Yerler Haritası⁴¹

2. Harezim'in Altın Orda Hanlığı'nda Ekonomik Yeri

Cengiz Han döneminde Hazar Denizi'nin batısına geçen Cebe ve Söbütey'in ordularının Kafkaslar, Kırım ve Suğdak çevresinde yapmış olduğu yağma ve talan ile 1236'da İtil Bulgar'ı üzerinden başlayan Doğu Avrupa seferi sırasındaki Moğol fütuhatıyla Altın Orda Hanlığı'nın hâkimiyet sahası olan Deşt-i Kıpçak coğrafyasında ticaret ve iktisadi yaşam ciddi manada tahribata uğramıştır. İtil Nehri boyunda Saray şehrini tesis eden Batu Han söz konusu tahribatın farkına varıp kısa sürede coğrafyanın ticari potansiyelini yeniden kazanabilmesi adına, her milletten

Şeyban ve Tokay Timur nesilleridir. Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Özbek halkının hâkimiyeti 1428 yılında Barakoğlan'ın öldürülmesiyle Şeyban soyundan Ebu'l-Hayr'ın eline geçmiştir. Yorulmaz, 2016: 444.

³⁹ Hayit, 2004: 7.

⁴⁰ Koç, 2016: 574.

⁴¹ Harita, https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_Horde (27.06.2023) sayfasında yer alan 1389 Altın Orda Toprakları haritası üzerine Dr. Öğretim Üyesi Mustafa ALTUNBAY tarafından çalışmada adı geçen coğrafi yer isimlerinin konumlarına uygun şekilde hazırlanmıştır. Makaleye yapmış oldukları kıymetli katkılarından dolayı kendilerine çok teşekkür ederim.

ve dinden tüccarların⁴² bulunduğu bir müşavere heyetinden layıkıyla faydalanmaya çalışmıştır. Kısa süre içinde Kırım'ın Kefe, Kerç, Azak şehirleriyle Bulgar, Ükek ve Kuzey Kafkasya'nın Macar şehrinin yanı sıra Harezim ülkesinin Ürgenç şehri tekrar eski ticari canlılığını kazanmışlardır.⁴³

Berke Han tahta çıktığı zaman Altın Orda Hanlığı çok canlı bir ticari hayata sahipti ve ticaret yollarının geçiş istikameti bakımından daha uygun olması sebebiyle başkent, Saray'dan İtil ırmağının yukarı kısmındaki Berke Saray'a (Yeni Saray'a) taşındı. Böylelikle Altın Orda'da ticari hayat özellikle Kırım, Harezim ve Bulgar'da gelişmiş ve bu üç merkeze giden yolların ortasında bulunan Yeni Saray şehri ise buluşma noktası olmuştur.⁴⁴ Saray üzerinden gelen ve bu istikamete giden bütün Asyalı tüccarlar Harezim üzerinden geçmişler ve Ürgenç şehri canlı bir ticaret merkezi olmuştur. Altın Orda Hanlığı döneminde Bulgar ve Saray üzerinden gelen kuzey-güney ticaret yolunun İlhanlılarla yaşanan sürekli askerî mücadeleler dolayısıyla Kafkaslar üzerinden Derbent'ten gitmesini tehlikeli hale getirmiştir. Dolayısıyla Harezim yolu tercih edilmiş ve İskandinav memleketlerine kadar uzanan Bulgar ticaret kolonileri bölgeye ait emtiayı Harezim'e taşımıştır.⁴⁵ Altın Orda Hanlığı döneminde Aşağı İtil havzasından büyük ölçüde ağaç kabuğu ve deri ihraç edilerek Harezim dericiliğinin ihtiyacı karşılanmıştır.⁴⁶

Orta Asya, Doğu Türkistan, Çin, Hindistan ve Avrupa tüccarlarının uğrak yeri olan Altın Orda adeta bir ticaret merkezi haline dönüşmüştür. Harezim ve Buhara halkları bugünkü bankaların yapmış olduğu finansal işlemleri yapmaktadırlar, Çin ve Hindistan'da bulunan Altın Orda paraları yapılan aktif ticaretin en büyük kanıtıdır.⁴⁷ Öte yandan Altın Orda döneminde Türkistan ile Rus knezlikleri arasındaki ilişkiler gelişmiştir. XIV. yüzyılın ilk yarısında Novgorod'da çok sayıda Harezim ve Buharalı tüccarın yaşadığı bilinmektedir.⁴⁸

Saray Berke ve Saray Batu'da Harezimlilerin yaşadığı mahalleler oluşmuştur. Elbette Harezim mahallesinde sadece Harezimliler değil Buharalılar, Semerkandlılar, Taşkentliler ve Ferganalılar da bulunmaktadır ancak Harezimlilerin çoğunluğu teşkil etmesiyle mahalle onların adıyla anılmıştır. Bu yerlerde tüccarlar, zanaatkarlar, din adamları, âlimler yaşayarak Altın Orda'nın siyasi ve sosyo-ekonomik yaşamında rol oynamışlardır.

3. Harezim'in Altın Orda Hanlığı'nda Kültürel Yeri (Din, Dil, Sanat)

Altın Orda'nın İslamlaşmasında en büyük etki Ürgenç, Buhara gibi kültür merkezleri ile Bulgar'a atfedilebilir. Aslında Altın Orda'nın İslamlaşması ifadesinden Cengizogulları hâkimiyetindeki Türk-Moğol çevrelerinin İslamlaşması kastedilmektedir. Zira Altın Orda topraklarından olan birçok bölge özellikle Harezim, Bulgar ve kısmen Burtas toprakları, Cengizogulları bölgeye gelmezden önce İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. İslamlaşma süreci, bozkır kültürü yaşamda hayvancılık iktisadiyatı üzerine temelli, Türk- Moğol hâkim unsurlarda gerçekleşmektedir. Altın Orda'da İslamlaşma sadece bir din değiştirmeye indirgenmemelidir. Avrasya genelinde büyük etnik benzeşme tabanını oluştururken, bu tabandan ayrışmalarla iç ve dış siyaseti belirleyen amil olmuştur. Tasavvufi karakterde gerçekleşen İslamlaşmaya kaynak olarak iki

⁴² *Ortak* terimi tüccar manasına gelen ticaretle ilgili teknik anlamını Uygurlar döneminde kazanmış, Uygurlardan Moğollara geçmiş, tüccar anlamının yanı sıra tüccarların bir araya gelerek oluşturduğu düşük faizli krediler şeklinde devlet sermayesini arkasına alan bir tür ticari birliği de tanımlamıştır. Tüccar anlamındaki ortak teriminin yazılı Türkçe metinlerle açık (kesin) olarak tanımlandığı saha Altın Orda'dır. Eş anlamlısı olan *bazırgan* kelimesiyle birlikte *bazırgan ortak* çift söz olarak Altın Orda yarlıklarında tespit edilmiştir. Söz konusu belgelerde ortak tüccarlarının uluslararası ticarete oynadıkları role dikkat çekilmektedir. Ayrıca Altın Orda yarlıklarında geçen *sabancı ortakçı* terimi de tarım ortağı, çiftçi-yarıcı manasında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özyetgin, 2005: 171-173.

⁴³ Kafalı, 1976: 146.

⁴⁴ Rızaeddin Fahreddin, 2003: 213.

⁴⁵ Kafalı, 1976: 148.

⁴⁶ Yakubovskiy, 1992: 90.

⁴⁷ Rızaeddin Fahreddin, 2003: 91.

⁴⁸ Ziyayev, 2007: 39.

merkez ön plana çıkar: Bulgar ve Harezmi.⁴⁹ Harezmi bölgesi ise ağırlıklı olarak komşu bölge Horasan ve çevresinde tarikatlarla başlayan ve XI. yüzyıldan itibaren güçlenerek yayılan süfizm, hareket sahası haline gelmiştir. Türk nüfusunun kalabalık olması dolayısıyla Harezmi bölgesi merkezi nitelik kazanmıştır. Öte yandan İlk Türk tasavvuf hareketi olarak tanımlanan Hoca Ahmet Yesevi'nin Yesi/Taşkent çevresinde kurmuş olduğu Yeseviliğin coğrafyadaki en önemli merkezi ise Bakırgan şehridir.⁵⁰ Temelde Yesevi tarikatının ortaya çıkışı Türklerin eskiden var olan geleneklerini canlandırmasına, devlet yapısında kabile-boy sisteminin devamına imkân vermesiyle, Türk manevi-kültür varlığının yeniden inşa edilmesini sağlamış ve bu durum dönemin İslam merkezlerinden Harezmi beylerince hoş karşılanmamıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin çizdiği yolun doğru olmadığı görüşünde olan Horasandan Baba Maçın ve Harizm'den gelen İmam Marguzi yapılan fikrî tartışmaların sonunda Yesevi yolunun doğruluğunu kabul ederek Yesevi talebesi olmuşlardır.⁵¹

Altın Orda'da İslamlaşma süreci 13. yüzyılın ortalarından 14. yüzyılın başlarına kadar yarım asırlık süre içerisinde gerçekleşmiştir ve Türk tasavvufunun muvaffakiyeti olarak değerlendirilir. Altın Orda Hanlığı'nın kuruluşundan itibaren devlet içerisinde gücünü giderek artıran Müslüman bir grup vardır ve Batu Han'dan itibaren Müslümanlar büyük saygı ve himaye görmüşlerdir.⁵² İlk Müslüman Altın Orda hanı, Berke Han İslâmî eğitimini Harezmi'li Necmeddin Kübra'nın⁵³ talebesi Şemseddin Baherzi'den almıştır⁵⁴. Berke Han'ın yanı sıra eşi Çiçek Hatun, kardeşi Tugay Timur ve devlet adamları da İslâmiyet'i kabul etmişlerdir.⁵⁵ Harezmi ve Bulgar şehirleri özellikle de Harezmi bölgesi, Altın Orda göçebelerinin ve öncelikle hâkim feodal çevrelerin İslamlaşmasında büyük rol oynamış, Berke Han güçlü feodallere İslâmiyet'i kabul ettirmek için çok çaba sarf etmiştir.⁵⁶ Altın Orda Hanlığı'nda Müslümanlar (Cengiz İmparatorluğu'nun diğer kısmında daha güçlü olan) Hıristiyan nüfusu ile bu coğrafyada çetin bir rekabet içine girerler ve Berke Han ile Sertak arasında yaşanan taht mücadelesi Müslüman-Hıristiyan rekabetinin temsili olarak değerlendirilir. Dolayısıyla Harezmi destekli Berke Han'ın kazanan taraf olması bu bağlamda Altın Orda'nın en erken İslamlaşan Çengizliler olmasını sağlamıştır.⁵⁷

Berke Han'ın ölümünden sonra tahta çıkan Tuda Müngge, Tula-Buka ve Tokta Han ile birlikte İslâmiyet'ten uzaklaşan Altın Orda Hanlığı'nda, hanlar, Özbek Han zamanına kadar atalar dininde kalmışlarsa da paralarda Berke Han ile başlayan İslâmî ananeyi⁵⁸ devam ettirmişlerdir.⁵⁹ Özbek Han döneminde (1313-1340) onu İslâmiyet'e davet için başkent Saray'a giden şeyhlerin

⁴⁹ Gündoğdu, 2005: 233.

⁵⁰ Gündoğdu, 2014: 96; Tuymova, 2007: 133.

⁵¹ Jandarbak ve Nurmatov, 2017: 342. 341-364.

⁵² Gündoğdu, 2016: 38; Cüzcani *Batu Han'ın Müslümanları sevdiğini vurgularken Müslümanların onun himayesinde refah içinde yaşadıklarını ifade etmiştir. Öte yandan hanın ordugâhında ve hâkimiyetindeki kabilelerde mescitlerin varlığına işaret ederek söz konusu mescitlere devam eden cemaatlerin, imamın ve müezzinin varlığını da ekleyerek işlevselliğinin altını çizmiştir. Batu Han'ın hâkimiyeti müddetinde gerek kendine tâbilerden gerek askerlerinden İslâm beldelelerine herhangi bir emrinden dolayı zarar gelmediğini bildirmektedir. Dolayısıyla Batu Han döneminde Türkistan Müslümanları onun himayesi gölgesinde oldukça rahat ve emniyette olmuşlardır.*" Cüzcanî, 2016: 136.

⁵³ Necmeddin Kübrâ, 1145 yılında Harezmi'ye bağlı Hive'de dünyaya gelmiş Nişabur, Hemedan, İsfahan, Mekke, Bağdat, Tebriz ve İskenderiye'de eğitim alıp, şeyh olarak Harezmi'ye dönmüş 1221 yılında ölünceye kadar bu topraklarda yaşamıştır. Kaynaklarda Cengiz Han'ın Harezmi seferinde 1221'de şehit olduğu ifade edilse de bu husus net değildir. Gürgeç (Köhne Ürgenç) dışında Necmeddin Kübra'nın olduğu söylenen bir kabir ve zaviye vardır. Harezmi ziyareti esnasında bu zaviyeye uğrayan İbn Battuta, zaviyede gelen gidenlere yemek verildiğini belirtmiş ve Harezmi müderris Seyfeddin b. Asabe'nin zaviyenin şeyhi oluşunu bildirmiştir. Gökbulut, 2010: 99. İbn Battûta 2000: 520.

⁵⁴ Kırımı, 2014: 64; Seyfeddin Bâharzî, (ölm. 658-659? /1259-1260) Necmeddin Kübra'nın halifelerindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökbulut, 2010: 155-157. Menkıbevi örnekleri için bkz. Abdurrahman Câmî, 2011: 575. Cüzcani; Berke'nin, doğumundan itibaren babası Cuçi'nin isteği üzerine İslâmiyet üzere yetiştirildiğini ve Hocend'te Kuran eğitimi aldığını bildirir. Cüzcanî, 2016: 181.

⁵⁵ Gündoğdu, 2016: 39; Rızaeddin Fahreddin, 2003: 41.

⁵⁶ Yakubovskiy, 1992: 101.

⁵⁷ Gündoğdu, 2016: 38.

⁵⁸ Kafalı, 1976: 72.

⁵⁹ Kırımı, 2014: 73.

İslamiyet'i tebliğleri Kırım yerli kaynaklarında ayrıntılarıyla hikâye edilmiştir.⁶⁰ *Özbek Han ile birlikte komutanları ve askerleri de İslâm ile şereflenmişlerdir. Şeyhler İslâmiyet'in hükümleri konusunda doğudan batıya bütün Tataristan'ı irşad etmişlerdir*, diyen Kırımî süreci anlatmakla yetinmez, sürecin sonraki dönemlerde Harezmi'e yansımaları da izah eder. "... *Tevârih-i Özbekiyan'da tahrir edildiği üzere İslâm ehli olan Tatarlara Özbek Halkı denmesinin sebebi budur*" şeklindeki ifadeleriyle⁶¹ bir yandan Cuçi Ulusu yurdunun İslâmlaşmasının Özbek Han ile tamamlanıp Altın Orda'nın Türk-İslâm kimliğini almasını açıklar. Öte yandan Şibanî Han'ın 1505'te Ürgenç'i ele geçirerek Harezmi ve çevresinde Timuroğullarına karşı Maverâünnehir ve Horasan'da hâkimiyeti sağlayacak Özbek Hanlığı'nın adının kaynağını da izah etmiştir. Özbek Han'dan yarım yüzyıl sonra Şahrüh'un tarihçilerinden Tacü's-Selmânî eseri *Tarih-nâme*'de (1409) Harezmi Özbek ülkesi içerisinde ifade etmektedir.⁶² Dolayısıyla Harezmi, Timuroğullarının yönetimine geçinceye kadar, Özbek Han ile İslâmlaşan halka istinaden Özbek Ülkesi adıyla Altın Orda'nın parçası olmuştur.

Deşt-i Kıpçak coğrafyası, fikhî konularda ortaya çıkan sorunlara çözüm ararken Harezmi bölgesinin fikhî ve tasavvufî birikiminden beslenmiştir. Abdülgaffar Kırımî, 1748'de kaleme aldığı eseri *Umdetü'l-Ahbâr*'da Altın Orda'nın kuzey coğrafyasının -Bulgar çevresinin- Harezmi ile iletişim ve etkileşimine dair kullandığı ana kaynaklardan biri olan *Ravzatü'l-Matar*'a atıf yaparak bir örneğe yer vermiştir. Bulgar toprakları orta enlemlerin kuzeyinde yer almaktadır. Dolayısıyla yaz mevsiminde akşam ezanı sonrası namaz bitiminde şafak sökmektedir. Yatsı ezanı ve namazına vakit yoktur. Söz konusu yatsı namazının kaza edilip edilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Bölgede güçlü bir saygınlığa sahip Şeyh Şemsullah yemtü'l-Halvani kazanın gerekli olduğuna dair bir fetva vermiştir. Oysa Hive'de bulunan ve *İmam-ı zaman* olan İmam Bekâli'nin verdiği fetvaya göre söz konusu vaktin namazının kazasına gerek yoktur. Adı geçen âlimler coğrafyalar arasındaki mesafeden dolayı bir araya gelip konuyu ayrıntılı olarak tartışıp, mütalaa edememişlerdir. Şemsullah yemtü'l-Halvani talebelerinden birini İmam Bekâliye göndermiştir. Ancak önce kendini tanıtmaksızın bu sorunu dile getirmesini tembihlemiştir. Meseleyi anlayan Bekâli dervişe kibarca: *bir insanın ayağı topuğundan kesildiği zaman bu kişi için abdestin farzı kaçır?* diye soru ile karşılık vermiştir. Derviş'in; *üç kalır* cevabına karşı, *o zaman yatsının vakti de bu şekildedir*, diyerek konuyu uzatmadan izah etmiştir. İmam Bekâli'nin verdiği cevap Şemsullah yemtü'l-Halvani tarafından da kabul edilmiştir.⁶³ Harezmi'nin Altın Orda coğrafyasıyla, Deşt-i Kıpçak'la olan söz konusu dinî ve ilmî iletişim sonraki devirlerde de devam edecektir.

Evliya Çelebi'nin (XVII. yy.) seyahatnamesindeki gözlemlerine göre; Kefe'de, sadece Hanefi mezhebinin şeyhülislamı bulunmaktadır. Diğer mezheplerin (Şâfiî, Malikî, Hanbelî) müftüleri bulunmamaktadır ve Hanefi müftüsü herkese hizmet etmektedir.⁶⁴ Oysa Evliya Çelebi'den yaklaşık 300 yıl önce bölgeye gelen İbn Battuta, bizlere Hanefi müftüsünün yanı sıra Şâfiî kadılarıyla da görüşme fırsatı bulduğunu bildirmektedir. İbn Battuta'nın seyahatinden Evliya Çelebi'ye kadar geçen yaklaşık 300 yıllık sürede Kefe'de Hanefi mezhebinin ağırlık kazandığı görülmektedir. Söz konusu sürecin Kırım Hanlığı'nın XV. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiş olması etkili olmuştur. Yine Evliya Çelebi'ye göre Kırım halkının mezhebi Hanefiliktir. Ancak Kırım'ın taşrasında yer alan Şidak Nogay, Kiçi Nogay, Uluğ Nogay, Mansurlu, Tincivitli, Çobanelli, Nevruzelli, Şirinli, Mankıtlı, Urumbet Nogay, Devayelli kabileleri Şâfiîdir. Söz konusu farkın sebebi Nogayların bu bölgeye göç etme zamanıyla ilgili olmalıdır. Zira Nogaylar İtil Nehri'nin hemen doğusunda yer alan Cim ve Emba Nehirleri arasında Saraycık Şehri merkez olmak üzere Harezmi'nin kuzeyindeki bölgede ve XV. yüzyılın ilk yarı-

⁶⁰ Ötemiş Hacı, 2009: 53; Kırımî, 2014: 74.

⁶¹ Kırımî, 2014: 76.

⁶² Tacü's-Selmânî, 1999: 68.

⁶³ Kırımî, 2014: 114,116, 330.

⁶⁴ Evliya Çelebi, 2011: 549, 562, 568.

sında Emir Edigü ve oğullarının liderliğinde teşkilatlanmışlardır. Nogay Ulusunda yer alan kabilelerin İtil'in batısına geçmeleri ve ayrılmaları Yusuf Mirza ve kardeşi İsmail Mirza arasında yaşanan Rusya ile anlaşma konusundaki görüş ayrılığı ile başlamıştır. Dolayısıyla söz konusu göçler Nogay Ulusunun parçalanmasından sonraya yani XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısına tekâmül etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Necmeddin Kübra'nın Şâfiî mezhebinden olması ve XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar İtil doğusunda bulunan Nogayların Harezmi'le olan bağları söz konusu durumu izah edebilir.⁶⁵ Zira XIV. yüzyılın başında bölgeye gelen İbn Battûta da Saray şehri hakkında bilgi verirken; şehirde on üç büyük Cuma Camii olduğunu ve bunlardan birinin Şâfiîlere ait olduğunu ve Şâfiî fakihlerinin büyüklerinden İmam Sadreddin Süleyman Lekzi'nin burada bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Harezmlilerin Altın Orda'daki mevkileri o derece güçlü olmuştur ki Mısır Memlûklerin, Altın Orda ile ilişki kurmada Harezmlilerden faydalandığı görülmektedir. Mısır sultanının Altın Orda'daki elçisi Aladdin Aytuğdı, Harezmlidir. Yine Özbek Han zamanında Berke Saray'da Harezmlilerin mahallesinde yaşayan Nomanuddin El-Harezmi oldukça itibarlıdır. Özbek Han ile sık sık sohbet eden bu şeyh aslen Ürgençli olup, mantık, felsefe ve dil bilimlerini iyi bilirdi.⁶⁷ Daha önce Ürgenç'te baştabiplik yapmış olup Tokta Han döneminde Saray'a çağrılmış kültürlü bir tabiptir.⁶⁸ Onun döneminde hurafelere ve Şamanizm'e dayalı tedavi yöntemleri terk edilmiştir. Harezmi bir tıp merkezidir ve Numaneddin el-Harezmi'nin Saray'a gelmesiyle Yeni Saray'da bir şifahaneyi yönettiği bilinmektedir.⁶⁹ 1330'larda Muhammed Hoca el-Harezmi'nin Azak vilayetinin emiri olması Harezmlilerin Altın Orda coğrafyasında yöneticilik de yaptıklarını da göstermektedir.⁷⁰

Harezmliler Altın Orda coğrafyasında ilmi çalışmalarlarıyla varlıklarını gösterirken çeşitli kültür alanlarında da hizmet etmişlerdir. Bunların başında çinçilik gelmektedir. Altın Orda Hanlığı'nda çinçilik örneklerinin büyük bir kısmı İtil boyundaki şehirlerde özellikle Saray'da bulunmaktadır ve Ürgenç'in etkisi altında doğmuştur. Ürgenç'ten birçok usta özellikle de çinçiler getirilmiştir. Saray Berke şehrinin bulunduğu alanda Treşçenko yönetiminde yapılan kazılarda elde edilen eşyalar arasında en çok sırlı-sırsız, tezyinatlı-tezyinatsız çini kaplara rastlanmıştır. Yeşil kâseler, ortasında Arapça yazılı kabartma bitki süslü, kuş ve yıldız tasviri kabartmalı kaplar dikkat çekicidir. Firuze sırla kaplı kâse testi, koyu mavi fon üzerine kuş ve hayvan tasviri ve altın süsleme izleri gibi örneklerin yanı sıra sırsız kaplardaki kabartma ve motifler Ürgenç'in etkisi altında doğmuş ve gelişmiş çini örnekleridir. Teknik ve karakter bakımından Ürgençli Harezmi ustalarının kurmuş oldukları geleneğin tekrarı ve devamı sayılabilirler. Her iki saray şehrinde firuze, mavi ve beyaz renk büyük yer tutar, çok defa sarı renge bazen de altın rengine rastlanır. Saray Berke ve Saray Batu mozaiklerini Semerkant ve Şehrisebz'deki benzer mozaiklerden ayıran ve Ürgenç mozaikleriyle güçlü bir benzerlik olduğunu ortaya koyan özellik: kırmızı renk, geniş ölçüde kullanılmıştır.⁷¹ Harezmi mimarisinin Altın Orda mimarisine etkisi dikkat çekicidir; zira çinilerdeki renkler ve tezyinat kompozisyonlarıyla Ürgenç'e mahsus kültürel birikimin kopyalanarak, Harezmi ustalar tarafından Saray Batu ve Saray Berke'ye nakledildiği görülmektedir.⁷²

Harezmi-Altın Orda coğrafyasının kültürel birlikteliğinin en önemli göstergesi kültürel hafızanın taşıyıcısı dilde gerçekleşmiş ve bu miras günümüze kadar taşınmıştır. Harezmi Türkçesi, XI. ve XII. yüzyıllarda Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmelerinin sonucu

⁶⁵ Derin Paşaoğlu, 2016: 97.

⁶⁶ İbn Battûta, 2000: 517.

⁶⁷ Ziyayev, 2007: 39.

⁶⁸ Yakubovskiy, 1992: 103; İbn Battûta, Nu'mneddin Harezmi'nin Saray şehrinde bir zaviyesinin bulunduğunu, fakilere, yolculara, evsiz, barksızlara ikramlarda bulunduğunu anlatır. İbn Battûta, 2000: 518.

⁶⁹ Devlet, 1992: 172.

⁷⁰ Ziyayev, 2007: 39.

⁷¹ Yakubovskiy, 1992: 87-89.

⁷² Yakubovskiy, 1992: 104.

olarak Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi temeli üzerinde Türkçenin güneybatı kolunu teşkil eden Oguz Türkçesi ile kuzeybatı kolunu teşkil eden Kıpçak Türkçesinin bu bölgede karışıp kaynaşmasından oluşan Türkçeye verilen addır.⁷³ Harezmi Altın Orda Türkçesi ise, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Harezmi bölgesinde Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş dili olarak kabul edilmektedir.⁷⁴ Her ne kadar dil sınıflandırmaları hususunda araştırmacılar arasında farklı görüşler mevcut olsa da Hakaniye Türkçesini, Harezmi üzerinden Altın Orda coğrafyasındaki Deşt-i Kıpçak Türkçesi ile harmanlayıp, Çağatay Türkçesine devretmesi hususu göz önünde tutulduğunda Harezmi'nin, kuzey batı (Kıpçak) ve güney batı (Oğuz) Türkçelerinin birbirine yaklaşmasındaki rolü açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Altın Orda'da yazı dilinin ve edebi kültürün oluşmasında Harezmi büyük rol oynamıştır.⁷⁵

Cengizogulları hâkimiyetinden önce doğuda Kaşgar'ın yanında ikinci edebi merkez olarak önemli bir yer tutan Harezmi, Altın Orda çağında da önemini muhafaza etmiştir ve Moğol hâkimiyeti bu coğrafyada İslâmî Türk edebiyatının gelişmesine engel olmamıştır. XIII. yüzyılda Harezmi'de gelişen kültür faaliyetlerine XIV. yüzyılda Saray ve Kırım da katılmıştır. Harezmi'den birçok bilgin, yazar, Altın Orda'ya göç ederek burada konuşulan Türk yazı dilinin Altın Orda sınırları içinde yayılmasını sağlamıştır. Eserlerin yazıldığı yer ve müellifin yetiştiği bölge dikkate alındığında; *Mukaddemetü'l-Edeb*, *Kıyasü'l-Enbiya (Rabguzi)*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Mu'inü'l-Mürid* ve *Satır Arası Kur'an Tercümesi*, Harezmi Türkçesi olarak değerlendirilirken *Hüsrev ü Şirin*, *Muhabetnâme*, *Mirâcnâme*, *Dâsitâni Cumcuma*, *Altın Orda yarlık ve bitikleri* Harezmi-Altın Orda eserleri olarak değerlendirilmektedir.⁷⁶

KAYNAKÇA

Abdurrahman Câmî, (2011), *Evliya Menkıbeleri, Tercüme ve Şerh: Lâmiû Çelebi*, Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Abdülğaffar Kırımî, (2014), *Umdetü'l-Ahbâr*, Transkript: Derya Derin Paşaoğlu, Kazan: Şehabettin Mercani Enstitüsü Yayınları.

Aka, İsmail (1994), *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara: TTK Yayınları.

Aka, İsmail (2000), *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara: TTK Yayınları.

Alaaddin Ata Melik Cuveynî (1998), *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ata, Aysu (2002), *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.

Baymirza, Hayit (2004), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları

Derin Paşaoğlu, Derya (2014), "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rekteşür ve Şirin Mirzalar", *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 33/56, 147-190.

Derin Paşaoğlu, Derya (2016), "Kırım Yerli Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyılda Kırım Hanlığı'nda Meşâyih Makamı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 89-116.

Devlet, Nadir (1992), "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, İstanbul: Çağ Yayınları.

⁷³ Ata, 2002: 12.

⁷⁴ Eckmann, 2014: 2.

⁷⁵ Yakubovskiy, 1992: 106.

⁷⁶ Ata, 2002: 16-17.

Eckmann, János (2014), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yay. Haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara TDK Yayınları.

Evliya Çelebi (2011), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, C: 2, İstanbul: YKY Yayınları.

Gökbulut, Süleyman (2010), *Necmeddin-i Kübrâ-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Gündoğdu, Abdullah (2016), "Altın Orda ve Osmanlı Devleti'nin Yükselişinde Türk Tasavvufu ve Yeseviliğin Rolü Üzerine Bazı Düşünceler," *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, 26-28 Eylül 2016, İstanbul, I, 31-48.

Gündoğdu, Abdullah (2014), "Özbek Han'ın İslâmlaştırma Politikası ve Türk Halklarında Kimlik ve Aidiyet", *Özbek Han Camii'nin 700. Yıldönümü Münasebetiyle Kırım'daki İslâm Mirasını Öğrenme ve Mirasın Korunmasının Aktüel Sorunları Uluslararası Konferansı*, Akmesic (Simferopol), 14-18 Ekim 2014, Kırım, 88-104.

Gündoğdu, Abdullah (2005); "Altın Orda Sahasında İslâmlaşma ve Sonuçları", *Proceeding of the Second International Symposium on Islamic Civilisation in Volga-Ural Region, IRCICA*, 24-26 June 2005, Kazan, 233-248.

Hive Hanı Ebu'l-Gazi Bahadır Han (2010), *Türk Şeceresi Türk'ün Soy Ağacı*, Çev. Rıza Nur, İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları.

İbn Battûta Tancî (2000), *İbn Battûta Seyahatnâmesi-I*, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul: YKY Yayınları.

İbni Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Jandarbek, Zikiriya ve Nurmatov, Zhakhangir (2017), "Yesevi Tarikatının Devlet Yönetiminden Uzaklaştırılmasıyla Türk Devlet Yönetim Sisteminin Çöküşü", *Bilimnâme*, XXXIV/2, 341-364.

Kafalı, Mustafa (1976), *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Klyaştorıy, Sergey Grigoryeviç (2018), *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Koç, Dinçer (2016), "Hive (Harezmi) Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, Yay. Haz. H. Alan, İ. Kemalöglü, İstanbul: Ötüken Yayınları, 572-631.

Minhâc-ı Sirâc El-Cûzcânî (2016), *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilâsına Dair Kayıtlar*, Çev. Mustafa Uyar, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Necef, Ekber N. (2015), "Karahanlı, Gazneli ve Harezmişahlar'da İpek Yolu ve Ticaret," *İpek Yolu*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 229-254.

Nizamüddin Şâmî (1987), *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, Ankara TTK Yayınları.

Ötemiş Hacı (2009), *Çengiz-nâme*, Haz. İlyas Kamalov, Ankara: TTK Yayınları.

Özaydın, Abdülkerim (1997), "Harizm", *DİA*, 16, İstanbul: TDV Yayınları, 217-220.

Özyetgin, A. Melek (2005), *Orta Zaman Türk Dili ve kültürü Üzerine İncelemeler*, İstanbul Ötüken Yayınları.

Rızaeddin Fahreddin (2003), *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Simirnov, V.D. (2016), *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Şerefüddin Ali Yezdî (2013), *Emîr Timur (Zafernâme)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Tacü's-Selmânî (1999), *Tarihnâme*, Çev. İsmail Aka, Ankara: TTK Yayınları.

Tang Ch'i (1970), *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü,

Tuymova, Güzel (2007), "Kırım ve Kazan Tatar İlâhilerinde Ortak Vasıflar", *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 13, 133-146.

Yakubovskiy, A. Yu (1992), *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara: TTK Yayınları.

Yazıcı, Özge (2018), *Cengizogullarında Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yorulmaz, Osman (2016), "Kazaklar ve Kazak Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, (Yay. Haz. H. Alan, İ. Kemaloğlu), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 440-481.

Yörükân, Yusuf Ziya (2013), *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yuvalı, Abdulkadir (2017), *İlhanlı Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Ziyayev, Hamid (2007), *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Ankara: TTK Yayınları.

https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_Horde (27.06.2023)

Çiçek, Fatih, “Osmanlı Dönemi Trabzon’da Aile (1700-1730)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/18, ss.149-163.
DOI: 10.31765/karen.1257663

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Erzincan/TÜRKİYE
 fcicek@erzincan.edu.tr

ORCID : 0000-0002-9749-4830

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Aile, Nikah, Boşanma

Keywords: Trabzon, Family, Wedding, Divorce

OSMANLI DÖNEMİ TRABZON’DA AİLE (1700-1730)*

Fatih ÇİÇEK**

Öz: Sosyolojik açıdan toplumların en temel yapı taşı ailedir. Tarih-sel süreç içerisinde varlığı ve önemi sürekli artan aile kurumu, toplumun düzeninin devam etmesinde çok önemli işlev üstlenmiştir. Toplumlar bu anlamda aile kurumuna büyük önem vermiştir. Aile kurumu gelecek nesillere kültürel kimliğin ve tarih bilincinin aktarılmasında önemli vazifeler üstlenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı aile yapısının XVIII. yüzyılda Trabzon örneği üzerinden tarihi ve sosyolojik tespitine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu çalışmada Osmanlı sosyal tarih çalışmalarının önemli arşiv belgeleri olan şer’iye sicilleri kullanılarak hazırlanmıştır. Bu kaynaklardan hareketle 1700-1730 seneleri arasında Trabzon’da aile birliğini oluşturan etmenler üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda Trabzon şer’iye sicillerine yansıdığı kadarı ile ailenin oluşum süreci ilk olarak; bireylerin reşit sayılma yaşları, evliliğe rıza, nişan, mehir, eş ve çocuk sayıları ele alınmıştır. Çalışmanın devamında aile birliğinin dağılması ile ilgili olarak boşanma ve bu sürecin devamında iddet nafakası ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca dönemin iktisadi koşulları göz önünde tutularak birtakım kıyaslamalar yapılmıştır. Çalışmada çok eşliliğin çocuk sayısı üzerinde etkisi olup olmadığı değerlendirilmiştir.

FAMILY IN TRABZON IN THE OTTOMAN PERIOD (1700-1730)

Abstract: Sociologically, the most basic unit block of societies is the family. The family institution, whose existence and importance has increased in the historical process, has undertaken a very important function in the continuation of the social structure. In this sense, every society has given great importance to the family institution. The family institution has undertaken important duties in transferring cultural identity and historical consciousness to future generations. In this study, XVIII. It is aimed to contribute to the historical and sociological determination through the example of Trabzon in the century. In this study, it was prepared by using the sharia registers, which are important archival documents of Ottoman social history studies. Based on these sources, the factors that formed the family unity in Trabzon between the years 1700-1730 were emphasized. In this direction, as far as it is reflected in the Trabzon law registers, the formation process of the family first; In this study, the age at which individuals are considered as cons-

Geliş Tarihi / Received Date: 28.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 15.06.2023

enting to marriage, engagement, mahr, spouses and children are discussed. In the continuation of the study, divorce and iddah alimony are discussed in the continuation of this process, related

to the disintegration of the family unity. In the study, some comparisons were made considering the economic conditions of the period. In the study, it was evaluated whether polygamy had an effect on the number of children.

Giriş

Aile için yapılan yaygın tanımlamalara göre anne baba çocuklardan oluşan toplumun en küçük temel taşıdır.¹ Aile; evlenme bağı ile birbirine bağlanan, ortak geliri paylaşan, aynı mekânda yaşayan, birbirlerini etkileyen, içinde yaşadığı toplumun normları ile uyumlu yaşayan ve bunu kendinden sonraki kuşaklara aktaran toplumsal birimdir.² İslâm Hukukunda ailenin teşekkül edebilmesi için kadın ve erkeğin legal bir nikah sözleşmesi yapmaları ile mümkün kılınmıştır.³ Osmanlı ailesi temelde iki anlayış üzerine bina edilmiştir. Bunlar geleneksel eski Türk örf anlayışı ve İslam aile hukukudur. Osmanlı sosyal hayatının şekillenmesindeki normların önemli bir etkeni olan İslâm Hukuku, Osmanlı aile yapısının dinamiklerini de belirlemiştir.⁴ Bu açıdan İslam Hukukunda ailenin oluşumu için atılan adımlardan ilki olan evliliğin, meşru bir zeminde yürütmesi ancak nikah sözleşmesi olanaklı hale gelmiştir.⁵ Bu evlilik sözleşmesi İslâm Hukukunda nikâh olarak ifade edilmiş olup ailenin, toplum ve hukuk nezdindeki meşruiyetini belirlemiştir.⁶ Bu çalışma, Osmanlı sosyal hayatına dair yapılan incelemelerin önemli arşiv materyali olan şer'îye sicilleri esas alınarak yapılmıştır. Bu incelemede 1700-1730 yılları arasında Trabzon Mahkemesine yansıyan aile ile ilgili belgeler tasnif edilerek değerlendirilmiş ve konularına göre alt başlıklara ayrılmıştır. Çalışmanın kapsamı doğrultusunda oluşturulan; Trabzon'da aile birliğinin oluşum süreci, Trabzon'da mahkemenin bireyleri reşit kabul etme yaşı, bireylerin evliliğe rızası, nişan, mehir, nikah, çok eşlilik, çocuk sayıları, boşanma ve iddet nafakası ele alınmıştır.

1. Ailenin Oluşum Süreci

1.1. Reşit Olma Yaşı

Günümüzde Türk Medeni Kanunu'na göre reşit kabul edilme yaşı bireyin 18 yaşını doldurmasıyla kazanılır.⁷ 1700-1730 yılları arasında Trabzon Mahkemesi çocuğun korunması ve kanun karşısında temsil edilmesi hususunda ebeveynlerini yetkili kılmıştır.⁸ Mahkemenin kadın ve erkek bireyleri kanun karşısında reşit sayma yaş aralığı farklılık göstermiştir. Bu dönemde mahkeme, bireyleri ergin kılmada iki kıstası esas almıştır. İlk olarak kişinin aklının ve yaşının tam olması, ikinci olarak da bireyin dış görünüşüne bakılarak bir kanaate varılmasıdır. 1712 tarihli bir vesayet davası kaydına göre mahkeme davalı taraftan Fatma ve Ayşe adlı kızların akıllarının ve yaşlarının tam olduğuna hükmederek bu iki kişiyi reşit kabul etmiştir.⁹ Mahkemenin bireyi reşit kabul ettiği bir diğer hukuki işlemde ise kişinin dış görünüşüne bakarak karar vermesi olmuştur. Trabzon Mahkemesine yansıyan 1711 tarihli gayrimenkul devri satış

¹ Kinglesy, 1949: 364-365; Eşsizozğlu, 2012: 4; Timur, 1972: 3.

² Güler ve Ulutak, 1993: 53.

³ Aydın, 2018: 51-59.

⁴ Çakır, 2010: 4.

⁵ Döndüren, 1977: 104.

⁶ Schacht, 2001: 257-261; İbn Manzûr, 4537-4538.

⁷ Türk Medeni Kanunu, Kanun No: 4721

⁸ Apaydın, 2013: 15-19; "Çocuklarda akıl ve ayırt edebilme gücü buluş çağından önce tam gelişmediği için bunların kanuni hakları velileri veya vasileri tarafından yerine getirilmiştir. Trabzon şer'îye sicillerinde vasilik ve velayet ile ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır. TŞS1874-V73A/3 "Velayet", TŞS1892-V10B/4 "Vasi"

⁹ TŞS1873-V11B/5.

sözleşmesine göre mahkeme, taraflardan 14 yaşında olan Ömer'in dış görünüşüne bakarak ergin olduğuna kanaat getirmiştir.¹⁰ Mahkeme erkek bireyleri ergin kılmada dış suretlerini değerlendirirken kullanmış olduğu kriterlerden bir diğeri de sakal ve bıyıklarının olup olmadığıdır. Mahkeme, bu hususta sakalı ve bıyığı çıkmamış kişiler için emred¹¹ ve şâbb-ı emred ibarelerini kullanmıştır.¹²

Bu dönemde mahkemeye yansıyan kayıtlara göre kadın ve erkeklerin erişkinlik yaşları farklılık göstermiştir. Kadınlar için reşit sayılma 11 ile 13 yaş aralığında kabul edilirken¹³, Erkekler için ergin sayılma 13 ile 16 yaş aralığında olmuştur.¹⁴ Trabzon'da yaşayan gayrimüslim toplumda da bireylerin de yetişkin sayılma yaşları Müslüman toplum ile benzerdir.¹⁵

1.2. Evliliğe Rıza

İslâm hukukçularına göre yetişkin olmayan fertlerin evlenme eda ehliyetleri geçerli olmadığından bunlar ancak velileri tarafından evlendirilmeleri koşulu ile nikah akitleri geçerli sayılmıştır.¹⁶ Ancak İslam Hukuku bu şekilde yapılan nikah akitlerinde yaşı küçük bireylerin erginleşmesinin beklenilmesini zorunlu kılarak evliliği buluş çağına kadar askıya aldırılmıştır.¹⁷ İslâm Fıkhi nikâh akdini yapacak velilerin; anne, baba, kardeş, dede ve birinci dereceden akrabalarının olması şart koşmuştur.¹⁸ 1700-1730 yılları arasında Trabzon mahkemesinde tescil olunan bazı nikâh kayıtlarında yetişkin olmayan (sağır) bireyler velileri aracılığı ile evlendirilmişlerdir.¹⁹ Belgelerde geçen "sağır" ifadesinden anlaşıldığı kadarı ile yukarıda bireylerin mahkemece yetişkin kabul edilme yaş aralığının altında olduğu bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁰ 1703 tarihli mahkeme kaydına göre yetişkin olmayan kadın ve erkek bireyler velileri aracılığı ile nikah sözleşmesi yapmışlardır.²¹ Bu tarz nikah sözleşmelerinde yetişkin olmayan erkeğin velayeti babası tarafından yapılırken yetişkin olmayan kadının velayeti annesi tarafından üstlenilmiştir.²² Velayet şekliyle yapılan nikâh akitlerinin bir kısmında yaşça erkeğin büyük olduğu kızın yaşça küçük olduğu kayıtlar da vardır.²³ Belgelerden anlaşıldığı kadarı ile yetişkin olmayan bireyler için yapılan nikâh akitleri ileriye dönük sözleşme niteliğinde olup evlilik için buluş çağına kadar fiziksel bakımdan olgunlaşması beklenilmiştir. 1725 tarihli mahkeme kaydına göre 1719 senesinde Maçka Kazası sakinlerinden yetişkin olmayan Akibe ile er-

¹⁰ TŞS1871-V17A/1 "Cüssesinin erişkin olduğu belli olan"

¹¹ TŞS1877-V11A/2, "1719 tarihli mahkeme kaydında 16 yaşındaki Hüseyin bin Mustafa için bülûğa ma'rûf emred (yetişkin olduğu belli olan) ifadesi kullanılmıştır."

¹² TŞS1871-V19B/4, TŞS1875-V31A/5, Devellioğlu, 2010: 250.

¹³ TŞS1864-V44B/4, "11 yaşında yetişkin olduğu belli olan (bülûğa ma'rûf) Hatice bint-i Mehmed", TŞS1864-V49B/4, "13 yaşında yetişkin olduğu belli olan Emine bint-i Ali", TŞS1867-V31A/1, TŞS1872-V10B/4 "13 yaşında yetişkin olduğu belli olan Fatma bint-i Mahmud"

¹⁴ TŞS1864-V61A/2, "13 yaşında yetişkin olduğu belli olan İbrahim bin Osman, "TŞS1867-V31A/1, "14 yaşında yetişkin olduğu belli olan Osman Beşe bin Mustafa", TŞS1872-V7B/3, "16 yaşında yetişkin olduğu belli olan Mahmud Ağa bin Ahmed Ağa", TŞS1873-V21B/3, "15 yaşında Cüssesinin erişkin olduğu belli olan Osman bin Ali"

¹⁵ TŞS1867-V39A/1, "14 yaşında cüssesinin erişkin olduğu belli olan Babin veledi Yor"

¹⁶ Cin, 1974: 77-78.

¹⁷ Cin, 1974: 77-78.

¹⁸ Atar, 2007: 114.

¹⁹ Velayet zorlayıcı (cebri) ve tercih (ihtiyari) olmak üzere iki türdür.

²⁰ TŞS1896-V55B/4 "19 Mayıs 1733 tarihli mahkeme kaydında Trabzon ahalisinden olan Hava binti Ömer 1723 senesinde 8 yaşında iken babaannesinin velayeti hasebiyle Yomra Nahiyesinde yaşayan ve o sırada çocuk olan Osman bin Hüseyin ile aralarında velayet yoluyla nikah akdi yapılmıştır. 10 yıl sonra Hava 18 yaşında yetişkin olduğu halde Osman ile aile birlikteliği kurmayarak bu nikah akdini kabul etmeyip mahkemeye sunduğu deliller doğrultusunda nikah akdini feshetmiştir."

²¹ TŞS1867-V62A/2, "Yaşı küçük Ali bin Süleyman velisi ve aynı zamanda babası Süleyman bin Mehmed aracılığı ile yaşı küçük Hatice bint-i Mehmed velisi ve aynı zamanda annesi Ayşe bint-i Ali arasında nikah akdi yapmışlardır."

²² TŞS1869-V50B/19, "Yaşı küçük Süleyman bin Hüseyin Ağa velisi ve aynı zamanda babası Hüseyin Ağa bin Hasan aracılığı ile yaşı küçük Hatice bint-i Mahmud Efendi velisi annesi Rukiye bint-i Ali Ağa arasında 10 Kasım 1705 senesinde nikah akdi yapmışlardır."

²³ TŞS1873-V82B/13

gin olmayan Ali arasında velileri aracılığı ile nikah akdi yapılmıştır. Taraflar 6 yıl sonra yetişkin olmaları ile birlikte bir arada yaşamaya başlamışlardır.²⁴ Aynı şekilde 1713 tarihli bir başka mahkeme kaydında Of Kazasında yaşayan Melek adlı kadının bu tarihten 15 yıl önce yetişkin değilken Mehmed adlı kişi ile aralarında nikah akdi yapılmıştır.²⁵

Taraflar, velileri aracılığı ile yapılan nikah akitlerini, kadın ya da erkekten herhangi biri yetişkinliğe ulaştığında bu akdi kabul etmeyerek mahkeme aracılığı ile feshettirebilmiştir. 1713 tarihli mahkeme kaydına göre Yomra kazasının Şan köyünde ikamet eden Emine mahkemede vermiş olduğu ifadesinde dava tarihinden 3 yıl önce annesinin velayeti altında yapmış olduğu nikah akdine yetişkin olduktan sonra itiraz ederek kendi iradesi ile bu nikahı kabul etmediği beyan etmiştir. Mahkeme, Emine'nin nikah akdini iptal ederek bu hususta kendisine herhangi bir baskı yapılmaması yönünde karar almıştır.²⁶ Bu duruma benzer 1723 tarihli mahkeme kaydına göre Yavebolu köyünde oturan Hava bint-i Süleyman amcasının velayetinde henüz çocuk iken Mehmed bin Ahmed ile nikah sözleşmesi yapmıştır. Hava yetişkinliğe ulaştıktan sonra yapılan nikah akdine razı olmayarak sözleşmenin iptal edilmesini talep etmiştir.²⁷

1.3. Nişan

Nişan, evlenmelerinde dini ve kanuni herhangi bir engel olmayan kadın ve erkek bireylerin kendi iradeleri ile evlenme ve aile kurmayı karşılıklı vaat etmesidir.²⁸ Düğün öncesi yapılan nişan merasimlerinde erkek tarafı kız tarafına ziynet ve değerli eşyalar vermiştir. 27 Ağustos 1712 tarihli mahkeme kaydında Boztepe Mahallesi sakinlerinden Hatice ile Orta Hisâr Mahallesi'nde ikamet Mustafa aralarında nişan yapmışlardır. Erkek tarafı 70 kuruş kıymetinde 6 top kumaşı kız tarafına nişan hediyesi vermiştir.²⁹ Trabzon mahkeme kayıtlarına yansıdığına göre nişan, nikahtan önce düğün gibi yapılan bir merasimdir. 14 Ocak 1719 tarihli asayiş ile ilgili bir mahkeme kaydına göre Musa Paşa Mahallesi sakinlerinden Musa Ağa kendi evinde akşam vakti davet ettiği yakınları ile birlikte nişan töreni yapmıştır.³⁰ Trabzon'da tereke kayıtlarında görülen nişan takısı ve nişan eşyalarının mevcudiyeti bu geleneğin varlığını kanıtlamaktadır.³¹

Bu dönemde Trabzon'da nişan sürecin sağlıklı yürümediği ve nişanın bozulduğu durumlar da olmuştur. 27 Kasım 1714 tarihli sicil kaydına göre Maçka Kazasının Hamorina köyünde yaşayan Salih mahkemeye başvurarak nişanlılık sürecinin bitirilmesini talep etmiştir. Salih vermiş olduğu ifadesinde Maçka Kazasına bağlı Saya köyünde oturan Rabia ile dayısı Ahmed'in vekaleti ile nişan yapmıştır. Salih, daha sonraki süreçte nişanlılığın düzgün yürümemesi üzerine süreci bitirmiştir.³²

Trabzon'da nişanın istismar edildiği vakalar da olmuştur. 18 Şubat 1716 tarihli mahkeme kaydına göre Maçka Kazasına bağlı Mesariye köyü sakinlerinden İbrahim Beşe aynı köyde yaşayan Andusa adlı Hristiyan kadının başka biri ile nikâh yapmasına engel olmuştur. Andusa'nın bu durumu mahkemeye taşınması üzerine İbrahim'e bu durum sorulmuştur. İbrahim vermiş olduğu ifadesinde "bu tarihten 4 ay önce Andusa ile kendi aramızda nişan yaptık ve ona bir de altın yüzük verdim" demiştir. Andusa bu iddiayı kabul etmeyerek İbrahim'den kanıt göstermesini istemiştir. İbrahim Beşe mahkemeye herhangi bir delil sunamaması üzerine mahkeme İbrahim Beşe'nin aleyhinde bir daha Andusa'yı rahatsız etmemesi yönünde karar almıştır.³³

²⁴ TŞS1886-V101B/3

²⁵ TŞS1873-V69B/4

²⁶ TŞS1873-V25A/2

²⁷ TŞS1882-V65B/2

²⁸ Bilmen, 1999: 2, 12; Aydın, 2019: 260; Acar, 2007: 152; Aktan, 1997: 494; Aydın, 2018: 44.

²⁹ TŞS1873-V10A/2

³⁰ TŞS1877-V13B/4

³¹ TŞS1864-V54B/3 "Söz kuşağı, nişan yüzüğü", TŞS-1876-V12B/3, "nişan yüzüğü"

³² TŞS1874-V56A/1

³³ TŞS1875-V8A/2

1.4. Nikâh (Evllenme)

Nikah; tam ve sürekli bir hayat ortaklığı oluşturmak amacıyla karşı cinsten evlenmeleri caiz olan iki kişinin hukuken geçerli bir akit ile bir araya gelmeleridir.³⁴ İslâm fıkıhçılara göre nikah; hayat ortaklığının yanında eşler arasında birlikte yaşama, yardımlaşma ve taraflara mesuliyet yükleyen mukaveledir.³⁵ Osmanlı Devleti'nde, ilk dönemlerden itibaren nikâh sözleşmeleri mahkemelerde düzenlenmiştir.³⁶ Evlenmek için mahkemeye başvuran bireylerin fiili ehliyeteye sahip olması ve nikah için engelinin olamaması üzerine nikah akdi yapılır ve süreç kadı sicillerine kaydedilirdi. Mahkemeye başvuramayanların nikâhları ise kadıdan alınan izin belgesi ile mahalle imamı tarafından yerine getirilmiştir.³⁷ XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ulemasının fetvalarına göre nikah akitleri için kadıdan izin alınması zorunlu kılınmıştır.³⁸

Nikah, Trabzon şer'iyeye sicillerinde tezvic³⁹ nikâh⁴⁰ ve tenkîh⁴¹ şeklinde kaydedilmiştir. Bu dönemde Trabzon Mahkemesine yansıyan nikah kayıtlarında kullanılan akd-ı bi'n-nefs⁴² ya da akd-i nikâh⁴³ ifadeleri durumun bir sözleşme şeklinde olduğunun göstergesidir.⁴⁴ Trabzon Mahkemesinde tescil edilen nikâh akitleri belirli bir kurala ve sürece göre yapılmıştır.⁴⁵ Bu usul ve esaslardan ilk önce nikâhı kısıllacak erkeğin ismi, sonra varsa vekilinin adı, devamında kadının ismi ve varsa vekilinin ismi yazılır. Nikah akdinin devamında şahitlerin isimleri yazılır. Sonrasında mehir tutarı ve tarih kaydı düşülerek nikâh akdi tescil edilip kayıt tamamlanırdı.⁴⁶

Trabzon Mahkemesine yansıyan nikah kayıtlarını incelediğimizde konu başlıklarına göre vekillik, şahitlik, kadınların medeni halleri ve mahkeme dışında yapılan nikah akitlerinin nasıl olduğu gibi detaylar göze çarpmaktadır.

Nikâh kayıtlarında kadınların dul ve bekar olduklarına dair medeni durumları hakkındaki bilgileri de yazılmıştır. Kayıtlarda bu husus bikrû'l-bâliğa⁴⁷ zevcû'l-seyyib⁴⁸ kavramları ile karşımıza çıkmaktadır. Seyyib, terim anlamı olarak erkek görmüş kadın, dul kadın manalarında kullanılmıştır.⁴⁹ Medeni durumu dul olan kadınlarla yapılan evlilikler bu dönemde yaygın olduğu gözlenmiştir.⁵⁰ Dul kadınlarla yapılan evlilikler dönemin sosyo-iktisadî koşulları göz önünde tutulduğunda kadınların az ya da çok önceki kocalarından almış oldukları varlıkları erkek bireylerin bu tercihlerde etkili olmuş olabilir, fakat bu hususta net bir çıkarıma varmak mümkün değildir. Bir kısım mahkeme kayıtlarından bu konu hakkında tahmin yürütülebilir.

³⁴ Cin, 1974: 26.

³⁵ Bilmen, 1999: 2, 14-15; Aydın, 2019: 260.

³⁶ Aydın, 1982: 5.

³⁷ Jaschke, 1964: 16.

³⁸ Düzdağ, 1983: 37-38.

³⁹ TŞS1865-V17A/1

⁴⁰ TŞS1877-V7B/4

⁴¹ TŞS1876-V3B/4

⁴² TŞS1889-V125/7

⁴³ TŞS1864-V42A/1, TŞS1892-V55A/4

⁴⁴ *İlmihal*, 2000: 2, 204.

⁴⁵ TŞS1869-V50B/13, TŞS1871-V61A/2, TŞS1872-V34A/3, TŞS1874-V133B/13, TŞS-1878V84A/2, TŞS1883-V38A/1, TŞS1885-V150B/3, TŞS1892-V59B/3

⁴⁶ TŞS1889-V130B/10 "Ez-zevc Mehmed Beşe Bin İsmail vekili Osman Beşe bin Molla Fazlı ez-zevc bikr-ü'l baliğa Ayşe bint-i Ali vekiliha Ahmed Beşe Bin Salih eş-şehâdeti Mehmed Beşe İbn Hüseyin ve Ömer Beşe İbn Seydi mehr-i müeccel 60000 (Sitte elf) dirhem fidda rayic-ü'l fi'l-vakt hurrirre 19 Zilhicce 1139 / 7 Ağustos 1727."

⁴⁷ TŞS1889-V117A/2, İbn Manzûr, 1, 333-334.

⁴⁸ TŞS1892-V71A/12, İbn Manzûr, 1, 525.

⁴⁹ Sami, 2004: 562.

⁵⁰ "Es-seyyib (الثيب) TŞS1864-V135A/2, TŞS1866-V56A/3, TŞS1867-V64A/4, TŞS1868-V52A/2, TŞS1869-V50A/4, TŞS1870-V85A/3, TŞS1871-V62A/6, TŞS1872-V34A/2, TŞS1873-V91A/5, TŞS1874-V129A/3, TŞS1875-V47A/6, TŞS1876-V44A/4, TŞS1877-V63A/2, TŞS1878-V85A/4, TŞS1880-V151A/2, TŞS1881-V48A/3, TŞS1882-V74A/5, TŞS1883-V38A/1, TŞS1885-V151B/4, TŞS1889-V121A/1, TŞS1892-V56A/7

Medeni vasfı dul olan kadınlar ile yapılan evliliklerdeki tercih etmeni, bu kadınların daha önceki eşlerinden kendilerine miras yolu ile düşen mal varlıkları yasal maddi payları da etkili olmuş olabilir.⁵¹ Bu dönemde Trabzon'da miras paylaşımları hususunda mahkemeye yansıyan ihtilaflar göz önüne alındığında dul kadınlara ait malvarlığının, erkeklerin nikah yaparken tercihlerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir.⁵²

Kadınların bu dönemde eşlerinin vefat etmeleri sonrasında yeniden evlendiklerini ifade etmiş-tik.⁵³ Bu durum dönemin tereke kayıtlarına da yansımıştır.⁵⁴ Kocasını vefat eden gebelik durumu olan kadınların da kısa süre sonra yeniden nikah yaptıkları da gözlenmiştir.⁵⁵ Eşleri vefat eden kadınların yeniden evlenmeleri halinde bazı nikah kayıtlarına kocalarının ölümleri yazılmış-tır.⁵⁶ Eşi vefat eden kadınların yeniden evlenebilmesi için eşinin öldüğünün ispatına dair iki kişi tanıklık yapmıştır.⁵⁷

Nikah kayıtlarındaki bir diğer husus da vekilliktir. İslam hukukunda nikah akdi için vekillik yapacak kişilerin hür olması ve Hanefî Mezhebi haricindeki mezheplerde de sadece erkekler-den olması zorunluluktur.⁵⁸ Trabzon şer'îye sicillerinde nikâh kayıtlarına kaydedilen vekillik yapmış kişilerin erkek olduğu görülmüştür.⁵⁹ Nikâh akdi yapılan erkek ve kadın bireylerin vekilliklerini çoğunlukla babaları üstlenmiştir.⁶⁰ Şehrin önde gelen ailelerinin nikâh kayıtlarında vekillik yapanlar genellikle kendi sosyal statülerine yakın kişilerden olmuştur.⁶¹ Bazı nikâh kayıtlarında tek tarafın vekili varken diğer taraf nikah akdini bizzat kendisi yapmıştır.⁶² Nikâh kayıtlarının bazılarında kadın ve erkek namzetlerin mahkemeye gelmeden vekilleri vasıtası ile nikâh akitlerini yaptırmışlardır.⁶³

Nikâhın sıhhat şartlarından bir diğeri de şahitliktir. İslâm Hukukunda nikâh şahitliği için en az 2 Müslüman erkeğin olması ya da 1 Müslüman erkek, 2 Müslüman kadının bulunması zorunlu kılınmıştır.⁶⁴ Trabzon Mahkemesine yansıyan nikâh şahitliklerinde genellikle erkek bireyler bu sürece katkı sunmuştur.⁶⁵ Nikâh kayıtlarda devlet görevlileri de nikâh şahitliği yapmışlardır.⁶⁶

Bu dönemde nikâh akitlerinin tamamı mahkemede yapılmayıp mahalle imamlarına verilen yetki doğrultusunda nikâh akdi yaptırılmıştır.⁶⁷ Bu nikâh akitlerinin bazıları daha sonra mahkemeye gelinerek tescil ettirilmiştir. 5 Nisan 1722 tarihli mahkeme kaydına göre Akçaabad Kazasına bağlı Şenk köyü sakinlerinden Ali Beşe kızı Ayşe'yi 2 yıl önce Osman Beşe ile 5000

⁵¹ TŞS1871-V18B/5 “8 Mart 1710 tarihli mahkeme kaydına göre Manastır Câmî-i Şerîf Mahallesi sakinlerinden Mustafa vefat etmiştir. Mustafa'nın eşi Ayşe kısa bir süre sonra yeniden evlenmiştir. Ayşe'ye vefat eden kocası Mustafa'dan miras yolu ile önemli miktarda gayrimenkul, eşya ve mehir olarak ciddi bir malvarlığı elde etmiştir. Ayşe'nin yeni kocası İbrahim bu malvarlığının takibi hususunda mahkemede eşinin vekili olarak bu süreci yönetmiştir. Benzer bir başka mahkeme kaydı için bkz. TŞS1877-V11B/5

⁵² TŞS1867-V46B/4, TŞS1873-V60B/3, TŞS1880-V47A/2, TŞS1883-V17B/3

⁵³ TŞS1876-V40B/15 “14 Nisan 1717 tarihli nikah kaydına göre Abdülbaki bin Hüseyin bu tarihten 7 ay önce vefat etmiştir. Eşi Emine 14 Nisan 1717 tarihinde yeniden evlenmiştir.

⁵⁴ TŞS1867-V30A/1, “9 Ocak 1704 tarihli tereke kaydına göre Faroz Mahallesi sakinlerinden Mustafa vefat etmiştir. Mustafa'nın vefatından sonra eşi İmhani'nin bu süreçte yeniden evlenmiştir. İmhani Hatunun yeni eşi Mola Mehmed eşi İmhani'nin vekaletini üstlenerek tereke paylaşımı için mahkemede süreci idare etmiştir.”

⁵⁵ TŞS1867-V59B/13

⁵⁶ TŞS1869-V52B/12

⁵⁷ TŞS1874-V126B/16, TŞS1874-V124A/1, TŞS1880-V151A/8, TŞS1868-V51A/6

⁵⁸ Cin, 1974: 91.

⁵⁹ TŞS1867-V55B/14

⁶⁰ TŞS1869-V48B/14, TŞS1872-V36A/10, TŞS1889-V122A/2, TŞS1892-V56B/19

⁶¹ TŞS1873-V84A/2, “Bu nikah akdinin şahitlerinden biri ayan sınıfından Hacı Mehmed Ağa olmuştur.”

⁶² TŞS1889-V122B/13

⁶³ TŞS1880-V153B/10

⁶⁴ Kur'an-ı Kerim, 2/254., Tirmizi, 1972: 3, 1421.

⁶⁵ TŞS1874-V124A/1, TŞS1875-V46A/2, TŞS1877-V65B/11, TŞS1878-V88B/12, TŞS1881-V48A/2, TŞS1889-V121A/3

⁶⁶ TŞS1880-V157B/8

⁶⁷ TŞS1865-V17A/1, “2 Şubat 1701 tarihli belgeye göre İmâm Musa Efendi huzurunda nikâh yapılmıştır.”

dirhem mehr-i müeccel karşılığında şahitler huzurunda nikahlarını kıydırmıştır.⁶⁸ Bu dönemde gayrimüslim toplum da kendi nikâh akitlerini kiliselerinde yapmışlardır.⁶⁹ Gayrimüslimlerin kiliselerinden hariç Trabzon Mahkemesinde de nikâh akdi yaptıkları görülmüştür.⁷⁰ Trabzon şer'îye sicillerinden XIX. yüzyıla ait olanlarının nikâh kayıtlarında yer ve mahalle adları yazılı olduğu halde bu durum XVIII. yüzyıla ait sicillerinde pek görülmemektedir.⁷¹ Bu dönemde çok az sayıda nikâh kaydında köy ve mahalle isimleri geçmektedir.⁷²

1.5. Mehir

Mehir, İslâm Hukukunda nikâh sözleşmesinin geçerlilik şartlarından olmakla birlikte erkeğin kadına verdiği maddi bedeldir.⁷³ Kur'ân-ı Kerîm'de mehir açık bir şekilde emredilmiştir.⁷⁴ İslam Hukukunda nikah akdinin yapıldığı sırada peşin verilen kısmına mehr-i mu'accel nikâh akdinin akabinde ödenmesi durumuna da mehr-i müeccel denilmektedir.⁷⁵ Trabzon Mahkemesine yansıyan nikâh kayıtlarındaki mehir bedellerinin çoğunluğu mehr-i müeccel olarak karşımıza çıkmakla birlikte mehr-i mu'accel şeklinde verilenlerde olmuştur.⁷⁶

Trabzon Mahkemesine yansıyan nikah kayıtlarında belirlenen mehr-i müeccel tutarlarının çoğu dirhem üzerinden belirlenmiştir.⁷⁷ Metrik ölçü birimi olan dirhem, Osmanlı Devleti'nde ağırlık ölçüsü ve para olarak kullanılmıştır.⁷⁸ Nikah kayıtlarında geçen dirhem ibaresi para birimi olarak kullanılmıştır.⁷⁹ Bu durumu şöyle izah etmek gerekirse nikâh akitlerinde kullanılan râyic-i fi'l-vakt kavramı ile o anda piyasada dirhem gümüşün kaç kuruşa denk geldiği kastedilmiştir. Bu dirhem gümüş para cinsinden daha sonra kuruşa çevrilerek eşin ölümü ya da boşanma sonrasında mehr-i müeccel hak sahibi kadına ödenmiştir.⁸⁰ Nikâh akitlerine göre mehr-i müeccel bedellerinin büyük çoğunluğu dirhem gümüş (fidda⁸¹) olarak verilmiştir.⁸² Nikâh akitlerinde mehr-i müeccel bedelleri gümüş dışında altın olarak da verilmiştir.⁸³

Nikâh akitlerinde verilen mehr-i müeccel bedellerinde standart bir rakam olmayıp 500 dirhem ile 80000 dirhem arasında değişmiştir.⁸⁴ Nikâh akitlerinde mehr-i müeccel tutarları dirhem gümüş haricinde doğrudan kuruş olarak da belirlenmiştir.⁸⁵ Kuruş olarak tanzim edilen mehr-i müeccel bedelleri ise 60 kuruştan 1000 kuruşa kadar değişiklik göstermiştir.⁸⁶ Trabzon'da

⁶⁸ TŞS1880-V157B/6

⁶⁹ TŞS1882-V110B/2

⁷⁰ TŞS1886-141A/1 "18 Ocak 1725 tarihli nikah kaydına göre Bereşkova veledi Ezam ile Beti bint-i Kostantin'in nikah akdi Trabzon Mahkemesinde yapılmıştır., TŞS1873-V106B/10 "27 Ağustos 1713 tarihli nikah kaydına göre Apostol veledi Mihail ile Vesih bint-i Vavil'in nikah akdi Trabzon Mahkemesinde yapılmıştır.

⁷¹ TŞS1956-V31A/7 "Saçlı Hocadan", TŞS-1960-V6A/6 "Şirin Hatun Mahallesinden"

⁷² TŞS1869-V49B/13 "An Mahalle-i Bâb-ı Pazar", TŞS1872-V36A/7 "An karye-i Şane", TŞS1877-V65B/11 "An karye-i Latum-i Kebîr"

⁷³ *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 2012: 2, 17-18; Aydın, 2003: 389., "Mehir İslâm hukukçularının bir kısmına göre nikahın bir sonucudur."

⁷⁴ *Kur'ân-ı Kerîm*, 2/236

⁷⁵ Bilmen, 1999: 2, 118., "Mehir, erkek ve kadın taraflarının karşılıklı rızalarına dayalı olarak acele (ta'cil) ve sonra (tecil) olacak şekilde verilir.

⁷⁶ TŞS1871-V61A/8, "20 Şubat 1711 tarihli nikah kaydına göre Mehmed ile Sabire arasında 11000 dirhem mehir karşılığında nikâh akdi yapılmıştır. Mehmed'in vekili Ali Efendi mehr-i mu'accel bedelini mahkemede Sabire'nin vekili Mustafa'ya teslim etmiştir."

⁷⁷ TŞS1867-V48A/4 "80000 dirhem", TŞS1872-V32A/2 "5000 Dirhem", TŞS1875-V47A/1 "6000 Dirhem", TŞS1877V66A/7 "1000 Dirhem", TŞS1889-V124A/3 "60000 Dirhem", TŞS1890-V166A/1 "1000 Dirhem"

⁷⁸ Sahillioğlu, 1997: 368.

⁷⁹ TŞS1874-V46A-H1 "5000 Dirhem", TŞS1892-V58B/10 "3000 Dirhem"

⁸⁰ TŞS1889-V81B/3 "13 Ağustos 1727 tarihli tereke kaydına göre İran seferinde vefat eden Hüseyin Beşe'nin terekesinin borçlar kısmında olan eşi Hatice'nin mehr-i müeccel bedeli 25 kuruştur.

⁸¹ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 998.

⁸² TŞS1826-V15A/1, TŞS1878-V85A/4, TŞS1889-V124A/7

⁸³ TŞS1869-V9A/1

⁸⁴ TŞS1875-V49B/1 "500 Dirhem", TŞS1873-V86B/17, "80000 Dirhem"

⁸⁵ TŞS1874-V124A/1 "100 Kuruş mehr-i müeccel"

⁸⁶ TŞS1875-V50A/6 "1000 Kuruş mehr-i müeccel", TŞS1880-V151A/5 "60 Kuruş mehr-i müeccel"

bu dönemde mehr-i müeccel tutarları arasında görülen bu değişkenlik şehirde zengin bir sınıfın varlığına işaret etmektedir. 1000 kuruş tutarındaki bir mehr-i müeccel bedeli bu dönemin Trabzon merkezi gayrimenkul fiyatları üzerinden değerlendirildiğinde ortalama 4 ev veya Bâb-1 Pazarda 5 dükkâna tekabül etmekteydi.⁸⁷

Nikah kayıtlarındaki mehr-i müeccel bedellerinin daha yüksek olanlarına baktığımızda bunların daha çok toplumsal sınıfın üst kesimini oluşturan ayan ve askeri sınıftan olduğu anlaşılmaktadır. Bu sınıfın ödediği mehir bedelleri kuruş cinsinden 100 ile 1000 kuruş arasında değişkenlik gösterirken dirhem cinsinden 20000 ile 80000 dirhem arasında olduğu görülmüştür.⁸⁸ Nikah kayıtlarındaki mehr-i müeccel bedellerinin ortalamanın üzerinde verildiği bir diğer cemiyet ise ilmiye sınıfıdır.⁸⁹ Toplumsal tabakların alt çevrelerinde az da olsa yüksek tutarlı mehr-i müeccel rakamlarında verilmiştir.⁹⁰ Mehr-i müeccel rakamlarının yüksek ya da düşük olmasında kadınların medeni hallerinin (bekâr ya da dul) etkisi yoktur. Şöyle ki nikâh kayıtlarında medeni hali bikr-i bâliğa olarak kaydedilen yani daha önce hiç evlenmemiş bir kadına 500 dirhem mehir ödenirken daha önce evlilik yapmış vasfı dul (seyyib) bir kadına 35000 dirhem verildiği olmuştur.⁹¹ Aynı zamanda ilk kez nikah akdi yapan bikr-i bâliğa kadına 60000 dirhem mehir ödenirken, vasfı dul olan kadına 500 dirhem mehir verilmiştir.⁹² Gayrimüslimlere ait nikah akitlerinin bazılarında mehr-i müeccel verildiği görülmüştür.⁹³ Bu dönemde yapılan nikâh akitleri arasında en düşük mehr-i müeccel bedeli 100 dirhem olarak kaydedilmiştir.⁹⁴ Nikâh kayıtlarının bazılarında ise iki ayrı mehr-i müeccel bedeli yazılmıştır.⁹⁵ Mehr-i müeccel bedelleri genellikle kocanın üzerinde borç olarak kaldığından boşanmalar hariç koca öldükten sonra nikâh akdinde belirlenen tutar vefat eden eşin terekesinden çıkarılarak geride kalan dul eşi ödenmiştir.⁹⁶

Osmanlı Devleti'nde gümüşten ham maddesinden dirhem, akçe ve kuruş para olarak bastırılmış ve bu para birimlerinin farklı periyotlarda ağırlıkları ve gümüş oranları değişkenlik göstermiştir.⁹⁷ Dirhem, Osmanlı Devleti'nde nikâh kayıtlarında gümüş para olarak kullanılmıştır.⁹⁸ Trabzon mahkemesine yansıyan nikah kayıtlarında da dirhem aynı şekilde kullanılmıştır.⁹⁹ Nikah kayıtlarında dirhem olarak kaydedilen mehir bedelleri kuruş ya da akçe üzerinden

⁸⁷ TŞS1875-V50A/6 “5 Mayıs 1716 tarihli nikah kaydındaki 1000 kuruşluk mehr-i müeccel bedelini dönemin iktisadi koşullarında ekonomik değerini kıyaslamak için aynı sicil defterinde olan gayrimenkul satış belgelerine bakalım; TŞS1875-V27B/2 “21 Mayıs 1716 tarihli ev satış belgesine göre İskender Paşa Mahallesi'nde bulunan; tek katlı, ambarı, tuvaleti, su kuyusu, avlusu ve iki zeytin ağaçlı bahçesi olan ev ve ilaveleri 240 kuruş bedel ile satılmıştır.”, “TŞS1875-V28B/4 Yine aynı sicil defterinde bulunan 17 Mayıs 1716 tarihli dükkân satış belgesine göre Bâb-1 Pazar Mahallesi'nde bir attar dükkânı 200 kuruş bedel ile satılmıştır.”

⁸⁸ TŞS1867-V60B/15 “Fahrü'l-ekran Çavuş Ağa bin Mehmed 100 Kuruş”, TŞS1875-V50A/6, Fahrü'l-züema Hüseyin Ağa bin Abdülhakî 1000 kuruş, TŞS1878-V86A/1, “Fahrü'l-ekran Gümrukçü Ömer Ağa 20000 dirhem”, TŞS1880-V156B/12 “Umdetü'l-züema Mehmed Ağa 80000 dirhem.”

⁸⁹ TŞS1872-V32A/1 “Murad Ağa bin Es-seyyid İbrahim Ağa 600 kuruş”, TŞS1875-V50B/9, Umdetü'l-isbah Salim Mehmed Efendi 500 kuruş.” TŞS1877-V60B/3 “Fahrü'l ekran Es-seyyid Murtazâ Ağa 500 kuruş”

⁹⁰ TŞS1871-V59B/16 “Osman Beşe bin Ali 20000 dirhem”, TŞS1873-V86B/17 “Mehmed bin el-hac Ahmed 80000 dirhem”

⁹¹ TŞS1867-V66A/6 “Zevcül'-seyyib Rukiye bint-i Ahmed 35000 dirhem TŞS1875-V49B/1 “Bikr-i bâliğa Fatma bint-i Ahmed 500 dirhem”

⁹² TŞS1880-V151A/4 “Seyyib 500 Dirhem”, TŞS1875-V50A/7 “Bikr-i bâliğa 60000 dirhem”

⁹³ TŞS1873-V106A/3 “Samek veledi Manek 16000 dirhem mehr-i müeccel”

⁹⁴ TŞS1873-V106A/2

⁹⁵ TŞS1867-V59B/13 “28 Haziran 1703 tarihli nikah kaydında Halil bin Hüseyin ile medeni hali dul olan Emine bint-i Ali arasında yapılan nikâh akdinde 1000 ve 5000 dirhem olmak üzere iki ayrı mehir rakamı yazılmıştır.”

⁹⁶ TŞS1872-V7A/2 29 Nisan 1712 tarihli tereke kaydına göre Tavilzâde Ali Çelebi'nin vefatı sonrası terekesi 300 kuruş tespit edilmiştir. Terekenin borçlar kısmında eşinin mehir bedeli 63 kuruş olarak kaydedilmiştir.

⁹⁷ Pamuk, 1999: 159-181; Sahillioğlu, 1989: 224-227.

⁹⁸ Pere, 1968: 13; Sahillioğlu, 1997: 371.

⁹⁹ TŞS1873-V63B/14 (المهر الموجل اربعته الاف درهم فضى رايح في الوقت حرر في ١١ شهر ربيع الاولى ١١٢٣ عن محله فاروز)

ödenmiştir. Bu ödemeler genellikle terekeler üzerinden yapılmıştır.¹⁰⁰ Nikâh kayıtlarında dirhem üzerinden belirlenen mehir bedelleri kuruş üzerinden ödenirken karşılaşılan sorunlardan biri de dirhem ve akçenin hangi kur üzerinden verileceğidir.¹⁰¹

2. Eş ve Çocuk Sayıları

Çok eşlilik insanlığın ilk dönemlerinden günümüze kadar pek çok toplumda ve kültürde varlığını sürdürmektedir. Poligami evlilikler Eski Mısır, Çin, Yunan, Sümer, Babil, Asur, Hitit, Pers ve Arap toplumlarında görülmüştür. Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semavi dinlerde de çok eşlilik yasaklanmamıştır.¹⁰² İslâm dini çok eşliliği men etmemekle birlikte tek eşliliği teşvik etmiştir. Ancak çok eşliliğe üst sınır getirerek onu zorlaştırıcı birtakım normlara bağlamıştır.¹⁰³

Osmanlı sosyal hayatına dair çok eşlilik konusunda şer'îye sicillerine göre yapılan araştırmalarda poligami oranının yüzde 4 ile 11 arasında olduğu varsayılmaktadır.¹⁰⁴ 1700-1730 yılları arasında Trabzon şer'îye sicilleri arasından seçilen 48 erkek tereke kaydından yapılan hesaplama göre tahmini olarak çok eşlilik oranı yüzde 6,8 olarak verilebilir. Bu terekelerin 7 tanesinde çok eşli erkek olduğu saptanmış olup bu kayıtlardan 4 terekede 2 eşli erkek, 3 terekede ise 3 eşli erkek tespit edilmiştir.¹⁰⁵ Trabzon mahkemesine yansıyan çok eşlilikle ilgili kavramlardan biri de kuma tabiridir.¹⁰⁶ Trabzon'da siciller üzerinden seçilen tereke ve diğer mahkeme kayıtlarını incelediğimizde en çok çocuk sahibi olan kişinin 9 çocuğu olduğu en az çocuk sahibi olan kişilerin 1 çocuğu olduğu saptanmıştır.¹⁰⁷ Trabzon sicilleri içinden Müslüman topluma ait seçilen 25 tereke üzerinden yapılan tahmini çocuk sayısı hesaplamasında 92 çocuk sayısına ulaşılmış olup bunların 48 adedi erkek 44 adedi kız olarak tespit edilmiştir.¹⁰⁸ Bu dönemde tahmini olarak Trabzon'da Müslümanların ortalama çocuk sayıları 3,7 olarak hesaplanmıştır. Gayrimüslimlerin çocuk sayıları için yapılan tahmini hesaplamada seçilen 9 adet gayrimüslim erkek terekesinde 31 adet çocuk vardır.¹⁰⁹ Yapılan varsayımına göre gayrimüslimlere ait ortalama çocuk sayısı 3,4 olarak hesaplanmıştır.¹¹⁰ Çocuk sayılarının az ya da çok olmasında çok eşliliğin etkisinin olup olmadığına baktığımızda çok eşliliğin çocuk sayılarının yüksek olmasında herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Hatta bir terekede çok eşli bir erkeğin sadece 2 çocuğu vardır.¹¹¹ Çok eşliliği tercih eden erkek bireylerin çocuk sahibi olma eğilimleri

¹⁰⁰ TŞS1875-V48B/9 “11 Mart 1716 tarihli nikah kaydında 18000 dirhem mehir verilirken aynı sicil defterin 18 Nisan 1716 tarihli bir diğer kaydında, TŞS-1875-V20B/4 “10000 Akçe mehr-i müeccel ibaresi kullanılmıştır.”

¹⁰¹ TŞS1875-V21A/1 “31 Aralık 1712 tarihli tereke kaydına göre Yeni Cuma Mahallesi sakinlerinden Taşçı Ahmed vefat etmiştir. Taşçı Ahmed'in terekesi 201,5 kuruş olarak tespit edilmiştir. Terekenin borçlar kısmında eşinin 2000 akçe mehr-i müeccel alacağı vardır. 2000 akçe kuruş çevrilerek ödeme yapılmıştır. Fakat bu kısımda ortaya çıkan sorun akçe kuruşa çevrilirken kur hangi bedel üzerinden verilecektir. 2 Şubat 1701 tarihli mahkeme kaydına göre Mahmud Reis ile Emine Hatun bu tarihten 1 yıl önce nikah akdi yaptıklarında mehr-i müeccel bedeli 12100 akçe olarak belirlenmiştir. Bu belgede her 180 akçe 1 kuruş olarak belirlenmiştir (TŞS-1865-V17A/1). Fakat bu kur sabit olmayıp değişiklik göstermiştir. 16 Aralık 1718 tarihli mahkeme kaydına göre Yeni Cuma Mahallesi sakinlerinden İsmail Beşe'nin terekesinde 7000 akçe mehr- müeccel bedeli 160 akçe 1 kuruş olacak şekilde ödenmiştir. (TŞS1877-V6A/2).”

¹⁰² Arsal, 1947: 336; Garaudy, 1990: 145; Ortaylı, 2018: 123.

¹⁰³ *Kur'an-ı Kerim* Nisâ: 4/3, Bilmen, 1999: 2, 23; Ali ve Öğüt, 1993: 366-368.

¹⁰⁴ Barkan, 1966: 13., Demirel, Gürbüz ve Tuş, 1992: 104-105; Çakır, 2012: 49.

¹⁰⁵ TŞS1867-V26B/4 “Polat Ahmed Reis eşleri Ayşe ve Fatma”, TŞS1878-V15B/3, “İbrahim Ağa eşleri Hatice ve Ayşe”, TŞS1864-V46A/2 “Mehmed bin Ahmed'in eşleri Hatice ve Hava ve diğer Hava”, TŞS1869-V7B/4 “Mustafa Beşe eşleri Şerife Hatice, Fatma ve Nesibe”, TŞS1873-V70B/4 “İkbal Hüseyin Ağa eşleri Emnullah Hâtûn, Ayşe Hâtûn ve İmhani Hâtûn”, TŞS1874-V61A/3 “Süleyman eşleri Zeyneb ve Hanımzâde.” TŞS1891-V56A/1, Ahmed Ağa eşleri Ayşe ve Zeyneb”

¹⁰⁶ TŞS1875-V37A/1, “Bazı kayıtlarda zevc-i evvel ve zevç-i sani ibareleri geçmektedir.”

¹⁰⁷ TŞS1875-V24A/2, TŞS1870-V68A/1, TŞS1888-V48B/4, TŞS1891-V59B/3

¹⁰⁸ TŞS1864-V12A/1, TŞS1865-V5A/2, TŞS1865-V5A/1, TŞS1866-V19A/1, TŞS1867-V10A/1, TŞS1867-V38A/1, TŞS1867-V39B/3, TŞS1869-V47A/2, TŞS1870-V68A/1, TŞS1871-V6A/1, TŞS1873-V71B/6, TŞS1874-V42A/1, TŞS1875-V10A/1, TŞS1875-V23A/1, TŞS1876-V20A/2, TŞS1877-V11B/5, TŞS1878-V43A/2, TŞS1880-V2B/1, TŞS1880-V10B/3, TŞS1885-V24A/1, TŞS1890-V55A/1, TŞS1891-V21A/1, TŞS1892-V22B/3

¹⁰⁹ TŞS1867-V31B/3, TŞS1871-V7A/1, TŞS1873-V60A/1, TŞS1874-V42B/6, TŞS1876-V25A/1, TŞS1878-V39A/2, TŞS1877-V17B/5, TŞS1880-V10B/3, TŞS1885-V24A/1

¹¹⁰ TŞS1864-V53B/4, TŞS1865-V4B/4, TŞS1870-V11A/3, TŞS1873-V6B/4, TŞS1874-V43A/2, TŞS1877-V17B/5, TŞS1878-V39A/2, TŞS1880-V47A/2

¹¹¹ TŞS1867-V26B/4

bu tercihte rol oynamış olabilir. Bu bağlamda Şirin Hâtûn Mahallesi sakinlerinden olan İbrahim Ağa'nın Ayşe ve Saliha adında iki eşi olmasına rağmen 2 çocuğu vardır.¹¹²

3. Aile Birliğinin Dağılması (Boşanma)

İslâm Hukukunda evlilik birliğinin sona ermesi talak ve fesih yoluyla mümkün kılınmıştır. İslam Fıkhdında boşanma tarafların her ikisinin irade beyanıyla ve çekişmeli durumda hâkimin hükmüyle sona erdirilmektedir.¹¹³ Boşanmalarda tarafların sözlü beyanlarının görünür kısmı İslam Hukuku açısından açık bir söz ya da nikâh bağı sonlandırarak bir ifadedir.¹¹⁴ Boşanmalar Trabzon mahkeme kayıtlarında “Tatlîk”¹¹⁵ ve Talâk¹¹⁶ olarak kaydedilmiştir. İslâm Hukukunda boşanma (talâk) üç farklı süreç içinde ele alınmıştır. Boşanmalarda ilk aşama “talâk-ı ric’î” şeklinde tanımlanan başka bir ifade ile en güzel talâk da denilen bu boşanma şeklinde nikah akdini bozan eş tekrardan eşi ile uzlaşarak bir araya gelmek isterse bir nikâh akdi yapmasına gerek olmadan aile birliğini yeniden tesis edebilmektedir.¹¹⁷ 31 Mart 1708 tarihli belgeye göre Yomra Kazasına bağlı İcnos köyünde oturan Ali Beşe eşi Sakine’yi talâk-ı ric’î usulü üzerine boşanmıştır. Sakine bir müddet sonra aynı köyde ikamet eden Mustafa tarafından Hasan adlı kişi ile evlendirilmek istenmiştir. Bu ihtimal üzerine Ali Beşe, Mustafa ve Hasan adlı kişilerden davacı olmuştur. Ali Beşe mahkemeye verdiği beyanında eşi ile tekrar bir araya gelmek istediğini fakat bu iki kişinin buna mâni olduğunu ifade etmiştir. Ali Beşe’nin iddialarını reddeden Hasan ile Mustafa bu hususa dair delil talebinde bulunmuşlardır. Ali Beşe mahkemeye sunduğu şahitlerin kendisini doğrulaması ile Sakine Ali Beşe’ye teslim edilmiştir.¹¹⁸

İslâm Hukukuna göre boşanmadaki ikinci safha talâk-ı bâyin’dir. Bu boşanma şeklinde nikah birliğini bozan kadın veya erkeğin uzlaşarak yeniden bir araya gelmeleri için nikâh akdini yenilemeleri gerekmektedir.¹¹⁹ 13 Ocak 1703 tarihli Trabzon mahkemesine yansıyan bu boşanma davasına göre Salih ile medeni hali dul olan Emine arasında daha önce bir nikâh akdi gerçekleşmiştir. Emine vermiş olduğu ifadesinde 4 yıl önce Ali Beşe ile evli olduğunu bir müddet sonra eşinin kendisini talâk-ı bâyin ile boşadığını beyan etmiştir. Emine, Ali Beşe’den 4 yıl önce boşandığına dair durumunu mahkemede iki tanık ile ispatlamıştır.¹²⁰ Boşanan kadınların yeniden evlenmeleri için boşandıklarına dair medeni durumlarının dul olduğunu mahkemede ispat ettikleri olmuştur. 2 Kasım 1725 tarihli belgeye göre Tabakhane Mahallesi sakinlerinden olan Ayşe eşi Ali Beşe tarafından şehir dışına gitme (diyar-ı aher) gerekçesi ile talâk-ı bâyin usulüne göre boşanmıştır. Ayşe bu durumunu mahkemeye sunduğu şahitler ile ispatladıktan sonra mahkemeden kendisine bu dava kaydının bir örneğinin verilmesini talep etmiştir.¹²¹

İslâm Fıkhdında talakın üçüncü evresi talâk-ı selâse’dir. Bu boşanma türünde erkeğin, boşandığı eşi ile yeniden nikah yapabilmesi için eşinin başka bir erkek ile geçerli bir nikah yapması, bir aile hayatı yaşaması ve sonrasında kadının yeni kocası kendisini boşar ve kadın da bu duruma kendi rıza gösterirse ancak o zaman ilk eşiyle tekrar nikâhlanması mümkün kılınmıştır.¹²² İslâm’ın ilk zamanlarında evlenme ve boşanma hususunda bir sınırlama olmadığından dolayı

¹¹² TŞS1877-V48A/2

¹¹³ Schacht, 2001: 683-682., Yılmaz, 2010: 623; Karaman, 2008: 332.

¹¹⁴ Acar, 2010: 496-500.

¹¹⁵ TŞS1873-V10A/2

¹¹⁶ TŞS1882-V14B/2

¹¹⁷ Acar, 2010: 496-500.

¹¹⁸ TŞS1870-V55A/1

¹¹⁹ Aydın, 2018: 110-114.

¹²⁰ TŞS1867-V55B/14

¹²¹ TŞS1888-V38B/2

¹²² *Sahîh-î Buhârî*, 1981: 6, 470; 11, 328-338. “İslâm’ın ilk dönemlerinde üç boşanma şartını hile ile aşmak için hülle türü bir sahîh olmayan bir nikâh usulü yapılmıştır. Hz. Peygamber (SAV) hülle yapanları açıkça lanetlemiştir. Köse, 1998: 475-477.

nikah meselesi erkekler tarafından istismar edilmiştir. Bundan ötürü Kur'ân-ı Kerîm de boşanma yukarıda ifade ettiğimiz üç aşama ile sınırlandırılmıştır.¹²³ Trabzon Mahkemesine yansıyan 14 Nisan 1700 tarihli belgede Yomra Kazasına bağlı Kozani Köyünde yaşayan Fatma bu tarihten 6 ay önce talâk-ı selâse ile eşi Murtaza'dan boşanmıştır.¹²⁴

İslâm hukukunda talak usullerinden bir diğeri de tarafların karşılıklı anlaşarak boşanmalarıdır. Muhâlaa olarak tanımlanan anlaşmalı boşanmalarda evliliği sürdürmek istemeyen kadın eşine nakdi ya da aynı bir bedel ödeyerek nikâh bağı sonlandırabilirdi.¹²⁵ Kadının erkeğe ödediği bedel ise temelde mehri müeccelin geri verilmesi olup böylece erkeğin maddî zararını hafifletme ve onun yeniden evlenebilmesine kolaylık sağlamadır.¹²⁶ Trabzon Mahkemesine yansıyan anlaşmalı boşanmalara baktığımızda bunlar; muhâlaa-i sahîha, muhâlaa ya da hâl' olarak ifade edilmiştir.¹²⁷ Anlaşmalı boşanmalarda kadınlar, nikâh akdi yapılırken belirlenen mehir bedellerinden feragat ettikleri bazı durumlarda ise mevcut mehir bedelinin çok daha az bir tutarı üzerinden uzlaşmaya vardıkları görülmüştür.¹²⁸ Anlaşmalı boşanmalarda kadınlar mehir ve boşanmadan kaynaklanan kanuni alacak haklarının daha azı bir rakama anlaşma sağlamak zorunda kalmışlardır. 9 Aralık 1716 tarihli mahkeme kaydına göre Köhne Hamam Mahallesi'nde yaşayan Fatma ve eşi İbrahim Çelebi ile anlaşmalı boşanmışlardır. Anlaşmalı boşanma sözleşmesine göre Fatma'nın kocasından 152 kuruş mehir ve 40 kuruş iddet nafakası olmak üzere 192 kuruş alacağı vardır. Fatma alacaklarının bir kısmından vazgeçerek kocası İbrahim'den 112 kuruş karşılığında anlaşmalı boşanmıştır. Aileye ait iki çocuğun velayeti babaları İbrahim'e verilmiştir.¹²⁹ Anlaşmalı boşanmalarda taraflar bu süreci vekilleri aracılığı ile de yürütmüşlerdir.¹³⁰ 14 Haziran 1713 tarihinde Hava Hatun boşandığı eski eşine daha önce almış olduğu altın inciye teslim etmiştir.¹³¹ Anlaşmalı boşanmalarda görülen bir diğer kavram hâlî' ifadesidir. Hâlî', evlilikte itaatsizlik gösteren eşinden boşanmak isteyen bireyler için kullanılmıştır. 1 Ocak 1715 tarihinde Molla Siyah Mahallesi'nde ikamet eden Yahya Ağa eşi Rukiye Hatun'dan "kendisinden yüz çevirdiği iddiasıyla talâk-ı bâyin ile boşanmak istemiştir. Rukiye Hatunun nikah hukukundan doğan 350 kuruş yasal hakkı olmasına rağmen bu alacaktan feragat etmiştir. Yahya Ağa buna rağmen boşandığı eşine 150 kuruş vermiştir."¹³²

Anlaşmasız boşanmalarda karşılaşılan sorunlardan biri de eşler arasında mehirin ödemesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar olmuştur. Nikâh akdi yapılırken kocanın taahhüt ettiği mehr-i müeccel bedelini boşanmalar sonrasında kocanın ödememesi ya da daha düşük bir bedel karşılığında anlaşma yoluna gitmesi şeklinde olmuştur. 23 Nisan 1716 tarihli belgeye göre Kabuk Meydanı Mahallesi sakinlerinden Tayyibe Hatun eşi Ali Beşe'den boşanmıştır. Tayyibe Hatunun iddiasına göre boşandığı eşi üzerinde 300 kuruş mehr-i müeccel hakkı vardır. Bu iddiaları kabul etmeyen Ali Beşe daha sonra boşandığı eşi ile 90 kuruşa sulh olmuştur.¹³³ Bu duruma benzer 16 Kasım 1725 tarihli bir başka dava kaydına göre Akçaabad'a bağlı Passina köyünde yaşayan Saliha Hatun kocası Ali Beşe'den boşanmıştır. Saliha Hatunun yasal olarak 3000 akçe

¹²³ Kur'ân-ı Kerîm, 2/229, 2/230,

¹²⁴ TŞS1864-V133B/14, "14 Aralık 1703 tarihli boşanma kaydına göre Mustafa bin Abdullah eşi Saim bint-i Mehmed'i talâk-ı selâse ile boşanmıştır." TŞS1868-V56B/9

¹²⁵ Atar, 2005: 399-402.

¹²⁶ *Sahîh-i Buhârî*, 1981: 11, 364. "Sahabeden Sâbit bint-i Kays'ın eşi Hz. Peygamber'e gelerek kocasının dini ve ahlaki yönden düzgün biri olduğunu, fakat yaratılış itibarıyla suretinden hoşlanmadığım için kendisinden ayrılmak istiyorum demiştir. Resulullah Sabit'in eşine mehir olarak aldığım gayrimenkulü iade etmek ister misin? diye sorduğunda, kadın bu durumu kabul ederek boşanmıştır."

¹²⁷ TŞS1873-V64B/4 "9 Aralık 1713 tarihli belgeye göre Esmâ ile eşi Mahmud anlaşmalı (muhâlaa-i sahîha) boşanmışlardır.", TŞS1874-V70A/1 "Faroz Mahallesi sakinlerinden Emine'nin anlaşmalı boşanma dava kaydı"

¹²⁸ TŞS1870-V66A/2

¹²⁹ TŞS1876-V8B/6

¹³⁰ TŞS1886-V94A/2

¹³¹ TŞS1873-V43A/3

¹³² TŞS1874-V60A/2

¹³³ TŞS1875-V28B/3

mehir alacağı vardır fakat boşandığı eşi bu tutarı ödemeyince mahkemede 6,5 kuruş üzerine sulh olmuşlardır.¹³⁴

Bu dönemde Trabzon'da yaşayan gayrimüslimlerin boşanma davaları da mahkemeye yansımıştır.¹³⁵ 28 Ocak 1713 tarihli belgeye göre Akçaabad Kazasına bağlı Mersin Köyü sakinlerinden Simon veledi Todori eşi Harsi bint-i Dimitri'den boşanmıştır. Simon ayrıldığı eşine 500 akçe mehiri ödemiştir.¹³⁶ Trabzon Mahkemesine yansıyan bazı boşanma davaları şartlı anlaşmalı boşanma protokolü şeklinde gerçekleşmiştir. 30 Ocak 1723 tarihli mahkeme kaydına göre Câmî-i Kebîr Mahallesi sakinlerinden olan Derviş Ağa mahkemenin olduğu tarihten 1,5 yıl önce şehir dışına gitmiştir. Derviş Ağa eşi Rabia Hatuna şayet 1,5 yıla geri dönmezsem benden boşanmış olasin diyerek boşanmayı şarta bağlamıştır. Rabia Hatun bu durumu şer'i yönden inceletip bir fetva ile mahkemeye taşımıştır. Mahkeme yapmış olduğu tahkikat sonucunda bu nikahın sahih olmayacağına hükmederek Rabia Hatunu boşamıştır.¹³⁷

Boşanma davalarının bazılarında kocanın bu işlemi mahkemeye gelmeden başka bir memleketten şahitler aracılığı ile yaptırdığı ve bu durumu açıklayan bir de boşanma belgesi (Talik kağıdı) düzenlettirdiği görülmüştür.¹³⁸ Trabzon Mahkemesine yansıyan bazı boşanma davalarının gerekçesi evlilik birliğinin temelini sarsan şüphe münasebeti ile olmuştur.¹³⁹ Bazı boşanma davaları mahkemeden gizlenerek bu durumdan maddi çıkar elde etme amaçlanmıştır. 5 Nisan 1722 tarihli mahkeme kaydına göre İmâret Mahallesi sakinlerinden olan Fatma Hatun mahkemeye başvurarak kocası Ali'nin şehir dışına gittiğini ve kendisine nafaka bırakmadığı beyan ederek kocasına ait dükkân gelirlerinden kendisine nafaka verilmesini talep etmiştir. Mahkemenin yaptığı tahkikatın neticesinde Ali'nin Fatma'yı 6 ay önce boşadığı anlaşılmıştır.¹⁴⁰

Boşanmalar sonrasında çiftlere ait çocukların velâyeti annede kaldığı takdirde baba çocuğa nafaka vermiştir. 13 Haziran 1725 tarihli mahkeme kaydına göre Akçaabad Kazasına bağlı Polatna köyünde ikamet eden Hacı Hüseyin Ağa eşi Emine'yi boşamıştır. Çiftin geride kalan küçük kızlarının velayeti anneye verilmiştir. Küçük kızının nafakası için mahkemeye başvuran Emine, boşandığı eski eşi Hüseyin'in üzerine günlük 25 akçe nafaka tayin ettirmiştir.¹⁴¹

4. İddet Nafakası

Nafaka, sözlük karşılığı "harcamak, dağıtmak ve tüketmek manasında olup bir ihtiyacın karşılanması amacıyla sarfedilen maddi gayret anlamında kullanılmıştır.¹⁴² İddet kelimesi sözlüklerde "sayma, bekleme ve adet şeklinde kullanılmış olup İslâm Fıkında bir kadının eşinin vefatı ya da boşanmasının sonrasında tekrar nikah akdi yapabilmesi için beklemek zorunda olduğu süredir.¹⁴³ İslâm Hukukunda evlilik birliğinin sonlanması ile kadınlar bu süreyi iki şekilde beklemek zorundadır. İlk olarak eşi vefat eden kadın eğer gebe değilse 4 ay 10 gün beklemek zorundadır eğer gebelik durumu var ise doğum gerçekleşinceye kadar beklemek zorundadır.¹⁴⁴ İddet süresinin ikinci şekline göre şayet eşler arasında boşanma durumu gerçekleşmiş ise ve bir gebelik durumu yoksa 3 ay iddet beklemek zorundadır. Fakat kadının gebelik durumu var

¹³⁴ TŞS1885-V23B/2

¹³⁵ TŞS1882-V14B/2

¹³⁶ TŞS1873-V22A/2

¹³⁷ TŞS1882-V26A/2

¹³⁸ TŞS1880-V157A/3

¹³⁹ TŞS1869-V51B/13

¹⁴⁰ TŞS1880-V157A/3

¹⁴¹ TŞS1886-115A/2

¹⁴² *Lisânü'l-Arâb*, 6, 4508; *Türkçe Sözlük*, 2005: 1450.

¹⁴³ *Lisânü'l-Arâb*, 4, 2834; Sami, 2004: 929; Yılmaz, 2010: 270; Aydın, 2019: 290-291.

¹⁴⁴ TŞS1875-V86B/1 "22 Ocak 1716 tarihli belgeye göre Câmî-i Kebîr Mahallesi sakinlerinden Ahmed Ağa vefat etmiştir. Ahmed Ağa'nın eşi yeniden evlenme durumu olduğu fakat mahkemeye başvurarak hamile olduğunu ifade etmiştir.", TŞS1873-V70B/3 "İddet süresini beklemek sadece hür kadınlarda değil aynı zamanda cariyeler için de geçerli bir durumdur. 28 Ocak 1713 tarihli belgeye göre Çarşı Mahallesi sakinlerinden Ömer bin Sinan, Mehmed Çelebi'den Gürcü asıllı bir cariye almıştır. Mehmed Çelebi bu cariye iddet süresi beklenmeden satmıştır. Açılan dava sonrasında Mehmed Çelebi mahkemede bu durumu kabul etmiştir. Bu durumda Ömer, satın aldığı cariyeyi kızı Zeyneb'e hibe etmiştir."

ise doğum gerçekleşmesine kadar geçen süre için iddet beklemelidir.¹⁴⁵ Kadınların bu bekleme süreleri zarfında işlerinin ve nafakalarının verilmesi zorunlu kılınmıştır.¹⁴⁶ Bu durum Trabzon mahkeme kayıtlarında iddet-i ma'lûme şeklinde geçmektedir.¹⁴⁷ İddet nafakası kadınların eşlerinden boşanmaları veya eşlerinin vefatı sonrasında bekledikleri yasal süreler içinde almış oldukları bedellerdir. 28 Şubat 1704 tarihli mahkeme kaydına göre Dere Mahallesi sakinlerinden Esmâ Hatun eşi Hüseyin'den boşanmıştır. Kocasından 12 kuruş tutarındaki iddet nafakasını talep etmiş ve aralarındaki ihtilaf üzerine 8 kuruş ile birkaç eşya karşılığında sulh olmuştur.¹⁴⁸

Sonuç

Trabzon, XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı hakimiyetine girmesi ile birlikte hızla iskân edilmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren önemli bir eyalet merkezi olmuştur. Trabzon'un bir liman şehri olması, müslim ve gayrimüslim toplumun bir arada yaşaması gibi etmenler şehrin sosyo-kültürel yapısını zenginleştirmiştir. Bu durum Osmanlı sosyal tarih araştırmalarının önemli arşiv kaynaklarından şer'îye sicillerine de yansımıştır. Osmanlı sosyal hayatının önemli bir parçası olan aile kurumu Trabzon şer'îye sicillerine çok çeşitli açılardan yansımıştır. Bu incelemede Trabzon'da aile, nikah, mehir, boşanma, çocuk sayıları gibi konulara yer verilmiştir. Çalışmada ilk olarak bireylerin Trabzon mahkemesi nezdinde kaç yaşında reşit sayıldığı bu hususa etki eden kıstaslar ortaya konulmuştur. Nikahtan önce bireylerin evliğe rızaların nasıl alındığı ve kadın bireylerin kendi iradeleri ile nikah kararı aldıkları da anlaşılmıştır. Aile kurumunun oluşumunda önemli geleneklerden olan nişanın dönemin Trabzon'unda olduğu görülmüştür. Çalışmanın nikah akitleri kısmını incelediğimizde ise sürecin İslam Hukukuna göre şekillendiği anlaşılmıştır. Çalışmada ayrıca kadınların medeni durumlarının nikah süreci içerisindeki etkenlerinin neler olduğu değerlendirilmiştir. İslam Hukukunda nikah akdinin önemli bir unsuru olan mehir bu dönemin nikah kayıtlarında önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehir bedellerinin dönemin alım gücü üzerinden kıyaslandığında bu bedellerin ekonomik büyüklüklerinin neler olduğu anlaşılmıştır. Çalışmanın eş ve çocuk sayılarına baktığımızda bu dönemde ailelerin yaklaşık 4 çocuk sahibi olduğu tahmin edilmiştir. Çok eşliliğin çocuk sayıları üzerinde bir etkisinin olmadığı kanısına varılmıştır. Aile birliğinin sona ermesinin aşamalarından boşanma kısmını ele aldığımızda ise sürecin İslam Hukukunun normlarına göre şekillendiği görülmüştür. İslam Hukukunda olan üç tip boşanma şeklinin bu dönemin Trabzon mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Boşanma sonrası kadınların yasal haklarını mahkeme aracılığı ile almışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Trabzon Şer'îye Sicilleri

Araştırma Eserler

Acar, H. İbrahim (2000), "İddet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 21, 466-471.

_____ (2007), "Nişân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 33, 152-154.

¹⁴⁵ *Kur'ân-ı Kerim*, 2/234, 2/228., Bilmen, 1999: 2, s. 368-371

¹⁴⁶ Acar, 2000: 468.

¹⁴⁷ TŞS1870-V66A/2

¹⁴⁸ TŞS1867-V32A/2, TŞS1868-V4A/2

- _____ (2010), "Talâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 39, 496-500.
- Aktan, Hamza (1997), "Nişânlanma", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları 1-4.
- Ali Kevser Kâmil-Öğüt Salim (1993), "Çok Evlilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 8, 366-368.
- Apaydın, H. Yunus (2013), "Velâyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 43, 15-19.
- Arsal, Sadri Maksudi (1947), *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Atar, Fahrettin (2005), "Muhâlea", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 30, 399-402.
- Aydın M. Akif (2019), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- _____ (1985), *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (2003), "Mehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 28, 389-391
- _____ (2018), *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____ (1982), "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", İstanbul: *Osmanlı Araştırmaları*, 3, 3, 1-12.
- Barkan, Ömer Lütü (1966) "Edirne Askerî Kassamma Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III, 5-6.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1999), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 1-8, İstanbul: Özensar Neşriyat.
- Cin, Halil (1974), *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çakır, İbrahim Etem (2010), "XVI. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 1-17.
- _____ (2012) Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği, *OTAM*, 31, 31, 41-60.
- Demirel, Ömer- Gürbüz Adnan-Tuş Muhiddin (1992), "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara: *Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları*, 97-161.
- Devellioğlu, Ferit (2010), *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Döndüren, Hamdi (1977), *Delilleriyle Aile İlmihali*, Konya: Erkam Yayınları.
- Düzdağ, M. Ertuğrul (1983), *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ebu İsa Muhâmmad bin Serve, (1972), *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.
- Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhâmmad b. Mükerrrem b. Ali El-Ensâri İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, Kahire: Dârü'l-Meârif.

Eşsizsoğlu, Altan (2012), *Aile ile İlgili Temel Kavramlar*, (ed. Çınar Yenilmez), Aile Yapısı ve İlişkileri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Fehmi, Yılmaz (2010), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Gökkuşbu.

Garaudy, Roger (1990), *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Pınar Yayınları.

Güler, Deniz-Ulutak Nazmi (1993), "Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında", *Kurgu Dergisi*, 11/1/50. 50-75.

İlmihal, (2000), İstanbul: TDV Yayınları.

Jaschke, Gotthard (1964), "Türkiye'de İmam Nikâhı", Çev. Ahmet Mumcu, Ankara: Sabri Şakir Ansay Armağanı.

Karaman, Hayreddin (2008), *Anahatlarıyla İslâm Hukuku (1.2.3. Ciltler Bir Arada)*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kinglesy, Davis (1949), *Human Society*, Berkley/California: The Macmillan Company, University Of California.

Köse, Saffet (1998), "Hülle" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 18, 475-477.

Kur'ân Yolu Tefsiri (2012), İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm

Ortaylı, İlber (2018), *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları

Pamuk, Şevket (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pere, Nuri (1968), *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.

Sahîh-î Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, (1981), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Sahillioğlu, Halil (1989), "Akçe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2, 224-227.

Sahillioğlu, Halil (1997), "Dirhem" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 9, 368-371.

Sami, Şemseddin (2004), *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Schacht, Joseph (2001), "Talâk", *İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir: MEB Yayınları, 11, 682-683.

_____ (2001), "Nikah", *İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir: MEB Yayınları, 9, 257-261.

Timur, Serim (1972), *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Türk Medeni Kanunu

Türkçe Sözlük, (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmaz, Özgür, “Batum İngiliz Konsolos Yardımcısı Frederick Guarracino’nun 1841’de Batum’dan Erzurum’a Seyahati”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/18, ss.165-190.
DOI: 10.31765/karen.1244963

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

BATUM İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI FREDERİCK GUARRACİNO’NUN 1841’DE BATUM’DAN ERZURUM’A SEYAHATI*

Özgür YILMAZ**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Prof. Dr.,
Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,
Samsun / TÜRKİYE
✉ ozgur.yilmaz@samsun.edu.tr
ORCID : 0000-0002-1970-2315

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Batum, Konsolos Yardımcılığı, Frederick Guarracino, Konsolos Gezisi

Keywords: England, Batumi, Vice-Consul, Frederick Guarracino, Consular Journey

Öz: İngilizler 1830’lu yıllardan itibaren Anadolu’da tesis etmeye başladıkları konsolosluk ağı içinde Trabzon, Erzurum, Kayseri ve Samsun gibi önemli idari ve ticari merkezlerin yanında Batum’da da bir konsolos yardımcılığı açılmasına karar verilmiştir. Konsolosluk ağının bu genişleme sürecinde İngiliz hükümeti Maltalı bir Levanten tüccar olan Frederick Guarracino’yu konsolos yardımcısı olarak tayin etmiş ve Guarracino Nisan 1840’da Batum’a gelerek görevine başlamıştır. Ticaret yapma yetkisi ile tesis edilen Batum konsolos yardımcılığından İngiliz hükümetinin başlıca beklentisi bölgedeki İngiliz ticari çıkarlarının korunması ve genişletilmesiydi. Bundan dolayı Batum’da Guarracino’nun Batum’da geçirdiği altı yıllık görev döneminde en önemli amacı bölgedeki İngiliz ticaretini geliştirecek imkânlar elde etmesiydi. Görevinin önemli bir ayağını öncelikle Batum’daki ticari şartların iyileşmesini sağlamak teşkil etmekteydi. Diğer taraftan bu görevi kapsamında, bölgenin ticari kaynaklarını tespit etmek üzere seyahatlere çıkmak da vardı. Guarracino, bu amaçla Erzurum’daki amiri James Brant’ın talimatları doğrultusunda 1841’de biri Artvin’e diğeri de Erzurum’a olmak üzere iki gezi gerçekleştirdi. Bu seyahatlerinde geçtiği güzergâhlardaki ulaşım imkânlarını tespit ettiği gibi İngiliz mamulleri için pazar olanaklarını da tespit etmeye çalıştı.

THE JOURNEY OF THE BRITISH VICE-CONSUL IN BATUM, FREDERICK GUARRACINO, FROM BATUMI TO ERZURUM IN 1841

Abstract: The British decided to open a vice consulate in Batumi, as well as important administrative and commercial centers such as Trabzon, Erzurum, Kayseri and Samsun, within the consulate network which they started to establish in Anatolia since the 1830s. During this expansion of the consular network, the British government appointed Frederick Guarracino, a Maltese Levantine merchant, as vice-consul, and Guarracino came to Batumi in April 1840 and started his duty. The main expectation of the British government from the Batumi vice-consul, which was established with the authority to trade, was the protection and expansion of British commercial interests in the region. Therefore, the most important goal of Guarracino in Batumi during his six-year residence in Batumi was to obtain opportunities to develop British trade in the

Geliş Tarihi / Received Date: 31.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.06.2023

region. An important part of his mission was primarily to improve the commercial conditions in Batumi. On the other hand, within the scope of this duty, there were also travels to determine the commercial resources of the region. For this purpose, Guarracino made two trips, one to

Artvin and the other to Erzurum, in 1841, in accordance with the instructions of his superior in Erzurum, James Brant. He tried to determine the market opportunities for British products as well as determining the transportation possibilities on the routes he passed during these travels.

Giriş

Diplomasinin en önemli kurumu olan elçiliklere bağlı olarak gelişim gösteren konsoloslukların pek çok açıdan elçiliklere benzer tarafları olduğu söylenebilir. Her şeyden önce konsolosların da “atanmalarına gerekçe olan” özel durumlarına yönelik bazı özel görevler ve görev alanları söz konusuydu. Bu görev alanı konsolosluk kurumunun tarihsel gelişimi itibarıyla ticari, hukuki ve diplomatik bir evrim geçirerek bilhassa 19. yüzyılda oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Erken örnekleri itibarıyla bir Ortaçağ müessesesi olarak gelişme gösteren konsoloslukların temel misyonu deniz aşırı ticari yayılma döneminde tüccarların ticari ve hukuki çıkarlarını ülke dışında koruyacak hizmetleri icra etmektir. Bu ticari misyon bir Akdeniz kurumu olarak gelişme gösteren konsoloslukların en önemli faaliyet alanı olarak bazen devlet eliyle bazen de ticaret şirketleri vasıtasıyla konsolosluk ağının gelişmesine hizmet etmiştir. Bu ticari misyona özellikle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki örneklerin de gösterdiği gibi zamanla daha da belirgin bir hale gelen “siyasi” bir misyon daha eklenmiştir. Bu şekilde konsolos ülkesinin sadece ticari değil aynı zamanda siyasi çıkarlarını da gözetken bir görevli haline gelmiştir. Konumuz açısından konsolosların ticari-iktisadi misyonlarına biraz daha ayrıntılı olarak bakıldığında konsolosların görev yaptıkları yerlerdeki tarımsal üretim potansiyelinden istifade etmek,¹ mensubu veya temsilcisi olduğu ülkenin vatandaşlarını ve ticaretini korumak, yerel yönetim ile iyi ilişkiler tesis etmek, bölgenin ticari ve iktisadi yapısı hakkında bilgiler toplamak,² ticaretin gerektirdiği unsurları tesis etmek gibi önemli görevleri vardı. Elbette bu geniş görevlerin konsolosların “sadece konsolosluk binasına kapanan” görevliler olmaları ile icra edilmesi mümkün değildi. Bundan dolayı konsolosların özellikle görev sahasında zaman zaman gezilere çıkarak amaçları için bilgiler toplaması da istenmekteydi. Mesela 1830’da vekâleten Trabzon’daki Fransız konsolosluğuna atanan Victor Fontanier’ye verilen talimatlarda, konsolos yardımcısının Fransız ticaretine Anadolu’da ve İran’da bir avantaj sağlayabilecek konularda hükümeti bilgilendirmesi ve bunun için Trabzon’un ve civar bölgelerin sunacağı ticari kaynakları tespit etmek üzere Erzurum ve civar yerlere seyahatler gerçekleştirmesi isteniyordu.³ Aynı dönemde bölgedeki İngiliz ticaretini geliştirmek misyonu ile Trabzon’a İngiliz konsolosu tayin edilen James Brant’a verilen talimatlarda da aynı hususlara değiniliyor ve konsolosun Rusya’nın 1826-1829 yılları arasında Osmanlılar ve İran ile yaptıkları savaşlar sonrasında İngilizlerin nüfuz bölgesine doğru genişlediğinden bahsedilerek bu genişlemenin Müslüman ve Hristiyan tüm bölge sakinlerinin zihinlerinde yaratacağı etkinin Osmanlı otoritesi açısından doğuracağı sonuçları izlemesi; bölgedeki Ermeni ve Laz nüfusun Rusya karşısındaki durumu, Rus yetkililerin Trabzon’daki ticari ve siyasi çıkarları hakkında tespitler yapması isteniyordu.⁴

Bazı konsolosluk merkezlerinin siyasi önemi ticari önemlerinden önde gelmekteydi. Bu gibi yerlerde konsolosların politik misyonları haliyle ön plana çıkmaktaydı. Mesela erken Tanzimat döneminde Erzurum’da görev yapan Wiett, konsolosluk misyonunun özellikle siyasi tarafının önemli olduğunu belirterek Erzurum’un bir ticaret şehri olmadığını, eyaletin Osmanlı-Rus ve İran sınırında yer alması, bölgedeki Kürt isyanları, Rusya’nın Hristiyanlar üzerindeki etki ara-

¹ Cassandra, 2012: 100.

² Yılmaz, 2016a: 87-120; Bilici, 2003: 58-59.

³ Fontanier, 2015: 13-75.

⁴ King, 2008: 219-220; Dönmez, 2019: 363-379.

yışı ve eyaletin dâhili durumunun bu konsolosluğun politik misyonunu öne çıkardığını belirtiyordu.⁵ Siyasi misyonları gereği konsoloslar, rakipleri olan diğer konsolosların faaliyetleri, Osmanlı yönetimiyle olan ilişkiler, vilayetlerin idaresi ve ülkedeki gayrimüslim tebaayı ilgilendiren meseleler, yaşanan karışıklık ve çatışmalar hakkında raporlar hazırlıyor ve bazı durumlarda bu konulara bizzat müdahil oluyorlardı.⁶ Konsoloslar bu konudaki istihbarat sağlamak için fırsat buldukça konsolosluk bölgelerinde geziler gerçekleştirmişler ve bu gezilere ilişkin raporlar hazırlamışlardır. Buradan da görüldüğü gibi konsolosluk bölgelerindeki ticari potansiyeli öğrenmek, bu bölgelerden ihracata konu olacak malları belirlemek ve buralara satılabilecek mallara yönelik araştırma yapmak için oldukça önemli olan konsolos gezilerinin politik ve idari bir yönü de vardı.

Yerel tarih açısından bakıldığında konsolosların bu geziler sonrasında hazırladıkları raporların oldukça kıymetli bilgiler ihtiva ettiği söylenebilir. Hatta bu raporlarda konsolosların gezdikleri yerlerin tarihlerinden ve geçmiş dönemlerindeki önemlerinden de bahsettikleri görülmektedir. Antikiteye meraklı olanlar antik eserleri inceleyip arkeolojik çalışmalar yapmışlardır.⁷ Bu şekilde gezdikleri bölgelerin tarihi hakkında bilgi sahibi olan konsolosların gezilen yerlerin geçmişi ve mevcut durumları arasında bir karşılaştırma yapma eğiliminde oldukları görülmektedir.⁸ Bu kıyaslamaların en önemli araçlarından biri olarak da demografik verileri bilhassa ifade etme gereği duyan konsoloslar demografik durumdaki değişimleri ilerleme veya gerilemenin bir göstergesi olarak dikkate almışlardır.⁹ Bu tarihi anlatılardan sonra konsolosların, şehir tasvirini daha canlı bir hale getirmek için ziyaret edilen şehir veya kasabaların görüntüsü, yerleşimi ve şehrin büyüklüğü gibi fiziki özellikler üzerinde durdukları görülmektedir. Bu anlatılarda konsoloslar kasaba ve şehirlerin silüetine, kalesine, çarşı ve pazarların konumuna değinerek bu doku üzerindeki iktisadi faaliyetlerden özellikle bahsediyorlardı.¹⁰ Bunun yanında şehirlerin yapısını etkileyen deprem ve yangın gibi afetler de anlatılar arasına yer almaktaydı.¹¹

Ticari amaçlarla yapılan konsolosluk gezilerinde haliyle konsolosların en çok eğildiği konular ticaret ve ticareti ilgilendiren hususlar olmuştur. Bunu 1830'lu yıllarda Anadolu'da tesis edilen İngiliz konsolosluk ağına ilişkin örneklerden de görmek mümkündür. Bu dönemde Anadolu'daki ticari potansiyeli tespit etmeye çalışan İngiliz konsoloslar en küçük biriminden şehirlere kadar iktisadi durum hakkında mutlaka bir değerlendirme yapma gereği duymuşlardı. Bu değerlendirmelerde ulaşım imkânları, gümrük politikaları ve ticari altyapı gibi ticaretim maruz kaldığı şartlar, bölgelerin ticari önemi, piyasada hâkim olan mallar, çarşı ve pazarların durumu, rakip ülkelerin ticari potansiyeli ve tarımsal potansiyel, rekolte değerleri ve bunlarda görülen değişimler ön plana çıkmaktaydı.¹² Bunu Batum İngiltere Konsolos Yardımcısı Frederick Guarracino'nun gezi raporlarında da bunu görmek mümkündür. Guarracino, 1841'de Batum'dan Çoruh Vadisi boyunca Artvin'e yaptığı seyahatinden bahsederken özellikle piyasadaki Avrupa mamullerine değinmişti. Piyasada satılan ürünlerin İngiliz malı tekstil ürünleri veya İngiliz ipliğinden yapılan ürünler olduğunu belirten konsolos, Rusların Gürcistan'da Avrupa mamullerine getirdikleri yasağın Artvin'in ekonomisini olumsuz etkilediğinden bahsetmiştir.¹³ Diğer bir İngiliz konsolos Suter, Tokat'taki boya ve basmahanelerden bahsederken kullanılan çivit ve tekstil ürünlerinin İngiliz mamulleri olduğundan ve piyasada İngiliz mamullerine olan talepten bahsediyordu.¹⁴ Konsoloslar piyasadaki hâkim malları belirtmelerin yanında, ziyaret

⁵ Yılmaz, 2018: 118-143.

⁶ Şenişik, 2011: 48; Kocabaşoğlu, 2004: 179-212; Adıtatır, 2011: 4.

⁷ Fourcade, 1811: 30-58.

⁸ Taylor, 1865: 21-58; Vural, 2009: 211-219.

⁹ McCarty, 2002: 89; Brant, 1841: 198-200; Fontanier, 1832: 68-82; Guarracino, 1845: 300.

¹⁰ Suter, 1840: 440; Brant, 1841: 199; Fontanier, 1832: 75; Ersoy, 1964: 240-241.

¹¹ Fontanier, 1832: 75; Yılmaz, 2016b: 150-167; Suter, 1840: 440.

¹² Brant, 1841: 216.

¹³ Guarracino, 1845: 301; Guarracino, 2013: 233-242.

¹⁴ Suter, 1840: 436-440.

edilen bölgelerin üretim ve ihracat potansiyeline de önem veriyorlardı. Guarracino, bölgede sınırlı tarım alanı nedeniyle hayvancılık ve tarımsal üretimin yapılamayacağını, dolayısıyla bölgenin ticari açıdan önemli bir kaynak sunmadığı sonucuna varıyordu.¹⁵ Suter, Amasya'da elde edilen ipeklilerin İngiliz piyasası için uygun olmadığını ve büyük oranda Halep, Şam ve İstanbul piyasasında müşteri bulunduğunu belirtiyordu.¹⁶

Konsolosların ticaret ile ilgili değerlendirmelerinde ulaşım ve ulaşım altyapısı önemli bir yer teşkil etmekteydi. Ticari potansiyelin gelişiminin önünde en önemli faktör olarak ulaşım olanakları konsoloslar tarafından özellikle vurgulanmaktaydı. Kıyı yerleşim yerleri için liman olanakları ön plandayken iç kısımlardaki bölgeler için kara yollarının durumu dikkat çekmekteydi.¹⁷ Guarracino'nun halefi olarak Batum'da görev yapan Holmes, Erzurum'dan Kars'a yaptığı seyahatine ilişkin raporunda Kars'ın üretim potansiyelinin arttırılması için öncelikle Kars-Batum yolunun yapılması gerektiğini, aynı çalışmanın Samsun'u iç kısımlara bağlayan yolda da yapılması halinde Osmanlı Devleti'nin hububat konusunda dışa bağımlılıktan kurtulacağını ve iç kısımlardaki tarımsal üretim merkezlerinin zenginleşeceğini belirtiyordu.¹⁸ Guarracino da Artvin'e yaptığı yolculuğunda yüklü bir atın bile geçmekte zorlandığı yolların yetersizliğine işaret ediyordu. Hem Guarracino hem Brant bu yetersiz kara ulaşımına karşın Çoruh Nehri üzerinden bir taşımacılığın olabirliğine de değinmekteydi. Bu konsoloslara göre Artvin'den Batum'a sandallarla üç günde gidilebilirken tersine bir yolculuk sekiz on gün arasında sürmekteydi. Bunun yanında suyun debisi ve nehrin yatağının kayalık yapısı daha büyük gemilerin kullanımına uygun değildi.¹⁹

Birer seyahat yazısı olmaları itibarıyla konsolos gezi raporlarında önemli coğrafi bilgilerin de olduğu görülmektedir. Bu raporlarda ulaşım ağlarından yol güzergâhlarındaki coğrafi yapıya ve yer altı ve yer üstü kaynaklarına kadar pek çok konuda ilginç detaylar aktarmaktadır. Mevcut haritaların doğruluğunun da tespit edildiği bu gezilerin önemli bir amacı da bölge coğrafyasının anlaşılmasıydı.²⁰ Guarracino'nun seyahatlerinde görüldüğü gibi, alternatif rotalar da takip edilmişti. Guarracino'nun Batum'dan biri Çoruh vadisi boyunca Artvin'e; diğeri de yine Batum'dan Acara, Ardahan üzerinden Erzurum'a yaptığı seyahatlerinin amacı bu yol güzergâhlarını tanımak ve ulaşım imkânlarını incelemektir. Bu bakımdan özellikle Çoruh Nehri'nin yaz ve kış derinlikleri ile nehir üzerinde buharlı gemilerin işleyip işlemeyeceğine dair değerlendirmeler yapmıştı.²¹ Suter ise Erzurum'dan Sivas, Tokat ve Samsun üzerinden Trabzon'a olan yolculuğunda geçtiği bölgelerin coğrafi yapıları hakkında önemli detaylar aktarmıştır. Burada yolun geçtiği arazinin yapısı, bazı önemli akarsular, bunların üzerinde bulunan köprüler gibi ulaşımı ilgilendiren önemli konularda bilgiler vermiştir. Hatta bu konuda bazı konsoloslar seyahat güzergâhlarına dair mesafe cetvelleri hazırlamış, bu cetvellerde yerleşim yerleri arasındaki yol mesafeleri, yolun yapısı, menzil olup olmadığını da not etmişlerdir.²² Anadolu'da pek çok seyahat gerçekleştiren Brant'ın Anadolu'nun coğrafyası hakkında önemli ayrıntılar verdiği görülmektedir. Bu gezilerinde Brant, Anadolu'daki önemli akarsular, dağ sıraları, yükseklikler ve sahil kesimini iç kısımlara bağlayan önemli geçitler hakkında bilgiler vermiştir.²³

1. Batum'da İngiliz Konsolosluğunun Tesis Edilmesi

1838 Ticaret Antlaşması'yla İngiltere Osmanlı ülkesinde en imtiyazlı devlet olduğu gibi 1841 Boğazlar Sözleşmesi'yle de yeni bir tehdit olarak görmeye başladığı Rusya'nın Boğazlara ilişkin planlarına set çekmeyi başarmıştı. İngiltere'nin XIX. Yüzyılın geri kalan dönemindeki siyaseti

¹⁵ Guarracino, 1845: 303-304.

¹⁶ Suter, 1840: 442.

¹⁷ Fontanier, 1832: 68-82.

¹⁸ Ersoy, 1964: 244-245.

¹⁹ Guarracino, 1845: 303-304; Brant, 1841: 193.

²⁰ Washington- Hamilton, 1839: xiii-xxii.

²¹ Guarracino, 1845: 300.

²² Suter, 1840: 438-445; Brant, 1841: 222.

²³ Brant, 1836: 187-223; Brant, 1840: 341-434; Türkçesi için bkz. Brant, 2014.

bu iki alandaki üstünlüğünü muhafaza etmeye yönelik olarak şekillendi. Diğer bir ifadeyle, İngilizlerin Osmanlı siyaseti; yüzyılın ilk çeyreğinde Fransa'yı, sonrasında ise Rusya'yı kontrol altında tutmak için Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak bölgedeki varlığını sürdürmesine yönelik politikalar takip etmeye dayanmıştır. Bu siyaset çerçevesinde İngiltere bir taraftan 1830'lu yıllarda Kafkasya'da Rusya karşıtı bir siyaset izlerken²⁴ Kuzeydoğu Anadolu ile ilgilenmeye başlamış ve siyasi olarak Rusya faktörüne; ticari olarak da İran transit ticaretine yönelik bir politika geliştirmiştir. Bölgedeki İngiliz konsolosluk ağının kurulmasına vesile olması itibarıyla İngilizlerin ticari planları oldukça önemliydi. 19. Yüzyılın başlarında Osmanlı sınırları içinden İran'a yönelik kârlı bir ticaret yapılacağına yönelik planlar dikkatleri bu tarafa çekmişti.²⁵ İngiliz planlarının uygulamaya konulması açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması sonrasında boğazlardan serbest geçiş ilkesinin belirlenmesi ile Karadeniz'deki ticari faaliyetler de belirgin bir şekilde artış gösterdi.

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik İngiliz siyaseti aynı zamanda ülkenin kaynaklarından en iyi bir şekilde istifade etmeyi de amaçlamaktaydı. Bu da haliyle etkin bir ticari yayılmaya ve konsolosluk ağına bağlıydı. Bu siyaset için Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ve İstanbul'daki Büyükelçi Lord Stratford Canning Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz konsolosluk ağının gelişmesini gerekli görmüşlerdi.²⁶ İngilizlerin bu yeni konsolosluk ağından beklentileri ticari olduğu kadar siyasi açıdan da önemliydi. Osmanlı Devleti üzerindeki Fransız ve Rus tesirini bertaraf etmeye odaklanan bu siyasette İngiliz konsoloslar adeta siyasi gözlemciler olarak ayrı bir misyon yüklenmişlerdi. Bu açıdan Kuzeydoğu Anadolu'da İngiliz siyasetine yön veren James Brant'ın etkisi ön plana çıkmaktadır. İngiliz hükümetine sunduğu teklifler ile 1830'da Trabzon'a İngiliz konsolosluğuna atanmayı başaran James Brant İran transit ticareti için konsolosluk ağının Erzurum'a kadar genişletilmesini talep etti. Ancak bu talepler 1836'ya kadar karşılık bulmadı. Yine de Brant ticaret yapma hakkı ile yerleştiği bölgede İngiliz ticaretini geliştirmeye devam etti. Ayrıca yukarıda da görüldüğü gibi bölgedeki ticari olanakları tespit etmek üzere Anadolu ve İran'da çeşitli seyahatler gerçekleştirdi. İngiliz hükümeti nezdindeki çabaları sayesinde Nisan 1836'da Erzurum'da İngiliz konsoloslukunu kurma yetkisini aldı.²⁷ Ne var ki Erzurum İngilizler için son mahal olarak kalmadı. Brant'ın Erzurum'a gitmesiyle Trabzon'daki konsolosluk muhafaza edildi ve Brant'ın Trabzon'da bulunmadığı dönemlerde yerine vekâleten bakan Henry Suter, Trabzon Konsolos Muaviniğine tayin edildi. Zira Brant 1835'te Suter ile ortaklık tesis ederek James Brant & Co adlı bir şirket kurmuştu. Aynı şekilde bölgede değişik zamanlarda konsolosluk görevinde bulunacak olan Stevens Biraderlerle de bu dönemde ortaklık tesis edildi.²⁸

1840'lı yıllar Brant'ın planları ve tavsiyeleriyle yeni konsoloslukların açıldığı bir dönem oldu. Bunlardan ilki Batum konsoloslukuydu. Frederick Guarracino'nun Kasım 1839'da Batum'a konsolos yardımcısı olarak atanmasına karar verildi ve konsolosluk 1840'da açıldı. Brant 1841'de İngiliz ticaretini daha da genişletmek için Kayseri'de bir konsolosluk açmayı teklif etti. Samsun ve Tarsus'a bağlı bu yeni konsolosluk için Trabzon Konsolos Muavini Henry Suter'i teklif etti. Palmerston bu talebi de makul buldu ve Kayseri'de bir konsolosluk kurarak Suter'i konsolos olarak atadı.²⁹ Bu dönemde İngiliz ticareti için yükselen önemi sayesinde Samsun da İngilizlerin dikkatini çekmeye başladı. Ancak bu plan 1841'de gerçekleşebildi ve Brant, İran ticareti için işbirliği halinde olduğu Richard White Stevens'i da Samsun'a konsolos olarak atanmasına vesile oldu.³⁰ Brant, Christian Anthony Rassam'ın da 1839'da Musul'a konsolos olarak atanmasını

²⁴ Aydın, 2017: 37-53.

²⁵ Issawi, 1970: 19; Turgay, 1983: 300.

²⁶ Dönmez, 2019: 364-365.

²⁷ Dönmez, 2019: 371.

²⁸ Watkinson, 2018: 64.

²⁹ Kartın, 2020: 69; Kocabaşoğlu, 2004: 56-57.

³⁰ Yılmaz, 2014a: 64.

sağlamıştı. Brant vasıtasıyla atanan tüm bu konsolosların ticaret yapma yetkisi vardı.³¹ Böylece, Brant'ın çabalarıyla Trabzon, Erzurum, Batum, Kayseri ve Samsun'da İngiliz konsolosluklarının tesis etme süreci imparatorluğun diğer yerlerinde, Rumeli'de, Akdeniz kıyılarında ve Ortadoğu'da aynı şekilde devam ediyordu. Bu dönemde 1838'de Bursa ve Tarsus, 1839'da Musul, 1841'de Bağdat ve 1842'de Antalya'da İngiliz konsoloslukları açılmıştı. Osmanlı topraklarındaki İngiliz konsolosluk birimlerinin sayısı 1825'te 13 iken 1834'te 19'a ve 1846'da 36'ya yükseldi. Bu sayı başkonsoloslar, konsolosluklar, konsolos yardımcılar ve konsolosluk acenteleri olmak üzere 1852'de daha da artarak 51'e; yüzyılın ikinci yarısında ise 71'e yükseldi.³²

2. Frederick Guarracino'nun Batum Konsolos Yardımcılığı

Brant'ın şekillendirdiği İngiliz planları açısından Batum, diğer konsolosluklar içinde belki de ticari potansiyeli açısından en küçük yerd. Öyle ki Batum İngiliz konsolosluğunun tesis edildiği 1840'lı yıllarda Batum küçük bir sahil kasabası görünümündeydi ve yılın önemli bir kısmında da kasabadaki sağlıklı iklimden dolayı tüccarların büyük bir kısmının kasabadan Hopa'ya veya daha yüksek yerlere çekilmek zorunda olduğu bir yerd. Diğer taraftan, ticari potansiyel açısından bakıldığında yerel ürünler açısından piyasaya sunabileceği oldukça az ürüne sahipken İngiliz malları için makul bir pazar imkânları açısından değerlendirildiğinde ise Batum ve çevresinin sınırlı nüfusu, alım gücünün düşüklüğü ve bölgedeki ulaşım imkânlarının yetersizliği itibarıyla İngiliz müteşebbislere çok fazla sunabileceği bir şey olmayan bir alandı.³³ Ne var ki Brant'ın bölgedeki konsolosluk ağını genişletirken İngiliz makamlarına sunmuş olduğu "siyasi ve ticari" çerçevesinde Batum da önemli bir yer teşkil ediyordu. Brant 1835'te bölgede yaptığı geziler ile Batum ve çevresinin sahip olduğu stratejik önemi görmüş ve burada bir konsolosluk için İngiliz hariciyesini ikna etmişti. Böylece İngiliz hükümeti, Kafkasya'daki meseleler ile uğraştığı 1837'de³⁴ Batum'da bir İngiliz konsolosluğunun kurulmasını kabul etmiş ve uygun bir aday bulması konusunda James Brant'ı görevlendirmişti.³⁵ Brant da Batum gibi hiçbir konsolosluk görevlisinin tercih etmek istemeyeceği bir yer için bölgeye olan yakınlığı itibarıyla Trabzon'daki meslektaşısı Henry Suter'in yardımına başvurdu. Suter'e göre Batum'da görevlendirilecek bir İngiliz konsolosu Gürcistan'daki gelişmelerin, Rusların Kafkasya ve Abhazya'daki harekâtlarının takibi açısından önemli bir görev icra edebilirdi.³⁶ Bu doğrultuda İngiliz hariciyesi de daha 1837'de Batum'da görevlendirilecek olan konsolosun ticari misyonundan ziyade siyasi misyonunun daha fazla önemi olduğunu ifade etmiş ve konsolosluğun asıl kuruluş gayesini ortaya koymuştu.³⁷

Suter'in tavsiyeleri ile Batum konsolosluğu için belirlenen aday diplomatik kariyerinin henüz başında ve oldukça genç bir yaşta olan Frederick Guarracino'ydu.³⁸ Ancak Guarracino'nun Batum'a atanmasını sağlayacak bağlantıları ve tecrübeleri vardı. Trabzon'daki İngiliz konsolos yardımcısı Henry Suter, Guarracino'nun dayısıydı. Guarracino, 18 ay boyunca Trabzon'daki konsoloslukta, 4 ay kadar da Erzurum'da James Brant'ın maiyetinde görev yapmıştı.³⁹ 1838'de

³¹ Berridge, 2009: 79, 292-294.

³² Yılmaz, 2022: 110-120; Kocabaşoğlu, 2004: 34, 54-58; Görür, 2001: 152.

³³ Yılmaz, 2022: 69-77.

³⁴ Aydın, 2017: 51-53.

³⁵ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 139-140.

³⁶ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 146-149.

³⁷ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 150-152.

³⁸ Batum'daki konsolosluğu açan Frederick Guarracino, 1819'da Domenico Guarracino and Isabella Eliza Suter'in çocukları olarak 1819'da Korfu'da dünyaya gelmiş ve Malta'da 1889'da ölmüştür. Oldukça genç bir yaşta, 20 yaşında diplomatik kariyerine başlayan Guarracino'nun İngiliz arşiv belgelerine göre, Fransızca, İtalyanca bildiği, Modern Yunanca okur-yazar olduğu ve bu dilleri konuşabildiği; Türkçe konuşabildiği ve Gürcistan lehçesini anlayacak derecede bir yabancı dil bilgisine sahip olduğu görülmektedir. Guarracino'nun konsolosluk kariyeri Batum'a vice-consul, yani konsolosluk yardımcısı olarak atanmasıyla başlamış ve daha sonra aynı görevle Samsun'a nakledilmiştir. 1859-1860 yıllarında İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinde baş tercüman olarak görev yaptıktan sonra 1860'ta Girit Konsolosluğu'nda görevlendirilmiştir. Guarracino, daha sonraki görevlerinde İstanbul'da konsolosluk görevlerinde bulunmuştur. Yılmaz, 2022: 124; Kartın, 2020: 303.

³⁹ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 157-161.

Lazistan sahillerinde incelemeler yapmak üzere bölgeye gelen Glascott'un maiyetinde, Henry Suter'in talimatı ile görev almıştı.⁴⁰ Buradan hareketle Batum'da görevlendirilecek bir İngiliz konsolosluk görevlisi olarak, James Brant'a göre "bölgeye aşinalığı" itibarıyla en uygun aday Frederick Guarracino'ydu. Brant'ın ifadesiyle, genç yaşına rağmen aldığı eğitim ve yatkınlığı itibarıyla İngilizlere benzeyen Guarracino "yapı itibarıyla kuvvetli, mizaç olarak da zeki" birisi olarak konsolosluk görevini icra edebilecek yetkinlikte biriydi.⁴¹

Konumuz açısından bakıldığında asıl önemli olan Guarracino'nun hangi vazifeler ile Batum'a gönderildiği idi. Bu görevleri tam olarak James Brant'ın, Guarracino'ya verdiği 1 Nisan 1840 tarihli konsolosluk talimatları içinde görmek mümkündür. Bu talimatlara göre İngiliz hükümetinin, Guarracino'yu Batum'a tayin etmesinin temel amacı "çevre bölge ve eyaletlerde vuku bulan ve siyasi ve sosyal açıdan mevcut koşulları değiştirebilecek derecede önemli her bir gelişmeye dair hızlı ve doğru bilgiler elde etmektir". Bu görevi çerçevesinde Guarracino, hem Osmanlı hem de Rus tarafında vuku bulan önemli gelişmelere dair bilgiler elde etmek için çalışacaktı.⁴²

Konsolosun bir diğer önemli görevi de İngiliz ticaret ve denizciliğinin gelişmesini sağlamak ve ikamet yeri olan Batum'un daha müreffeh ve medeni bir yer haline gelmesi için çabalamaktı. Bu amaçların yerine getirilmesi için konsolosa ticaret yapma hakkı verilmişti. Buna göre yeni Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması istisnasız her bir Türk ürününe ihracat serbestisi getirmişti. Bundan dolayı Guarracino, Batum ve çevresinden ihracata konu olacak yeni ürünleri bulacak ve bunların ticaretini yapacaktı. Diğer taraftan bölgesinde İngiliz ürünlerine yeni pazarlar aramak için çabalayacaktı. Bu şekilde Guarracino, sadece kendi ticaretini geliştirmeyecek aynı zamanda "Majestelerinin hükümetinin de çıkarlarını" Batum'da gözetmiş olacaktı. Batum'un sağlıklı mevsimi olan temmuz, ağustos ve eylül aylarında izinli olarak Batum dışında ikamet hakkı verilen Guarracino, izinli olduğu dönemde Batum ve Kars arasındaki bölgeye seyahat gerçekleştirerek bölgenin kaynaklarını keşfedecekti. Bu seyahatinde önemli gördüğü, İngiliz ürünlerine talep oluşma potansiyeli olan ve yerel ürünlerin alınabileceği her bir yerleşim yerine uğrayacaktı. Bu ziyaretlerinde Batum'da İngiliz konsolosu olarak atandığını halka duyuracak ve halk ile ticaret yapma isteğini onlara gösterecekti. Konsolos yerli halkın taleplerini de dinleyecek ve hangi tür ürünler satabileceklerine dair bilgi alacaktı. Brant'ın talimatlarına göre konsolosun bu gezileri kendi ticareti için önemli olduğu kadar bölgenin coğrafyası, siyasi ve ticari durumunun da öğrenilmesini sağlayacaktı. Bu seyahatlerde konsolos ticaret açısından bölgenin yapısı, ticaret verileri, yollar ve mesafeler hakkında bilgiler de derleyecekti. Brant bu talimatlarda konsolosun özellikle Çoruh Nehri üzerinden Artvin'e bir gezi yapmasını istiyordu. Bu gezinin amacı nehrin taşımacılığa uygun olup olmadığını tespitiydi. Aynı şekilde, bölgeden elde edilebilecek keresteye dair bilgiler toplaması da isteniyordu.⁴³

Guarracino'nun Batum'daki bir diğer görevi Batum ve Çürüksu'nun ağa ve beyleriyle iyi ilişkiler tesis etmektir. Yine Çürüksu'ya giderek bu dönemde Erzurum Eyaleti'ne bağlı olan kasabaların beylerine, Çürüksu'nun kendi konsolosluk bölgesinde olduğunu anlatacaktı. Konsolosun yazışmaları Trabzon üzerinden İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne doğru olacaktı. Ancak ilginç bir gelişme olması durumunda bunları ulaklar vasıtasıyla Erzurum'a gönderecekti. Brant, Batum'un sağlıklı mevsiminden dolayı konsolosun kasabada kalamadığı dönemde yakın civarda bir köyde ikamet edebileceğini de ifade etmişti. Brant bu talimatlarda genç konsolosa son olarak "böylesine erken bir yaşta, bu kadar önemli bir görevi yerine getirmeniz konusundaki tavsiyemi haklı çıkaracağınızdan eminim ve Majestelerinin hükümetinin gayretiniz ve zekânızdan

⁴⁰ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 112-113.

⁴¹ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 157-161.

⁴² Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 165-166.

⁴³ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 166-167.

memnun olacağına inanıyorum” diyerek bu zor ve yeni görevinde Guarracino’ya olan güvenini ifade etmekteydi.⁴⁴

Guarracino, Nisan ayının başında da yukarıda özetlenen James Brant’ın talimatlarını ve Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki yeni sözleşmenin nüshasını aldı. Bu talimatlar uyarınca Guarracino bir an evvel görev yerine gidip konsolosluğu tesis ettikten sonra Batum ve çevresi hakkında mümkün olduğu oranda bilgiler toplamaya ve ticaret yapma yetkisi ile bölgedeki İngiliz ticaretinin gelişmesini sağlamaya çalışacağını ifade etmekteydi.⁴⁵ Brant’ın talimatlarına uygun olarak Guarracino sağlıklı mevsimden dolayı izinli olduğu dönemi Batum ve Kars arasındaki bölgenin keşfedilmesi için harcayacak olduğunu belirtmekteydi. Brant’ın bu konudaki talebi boşuna değildi; zira Guarracino’nun gezmeyi amaçladığı güzergâh Brant’ın 1835 ve 1838 yıllarında inceleme fırsatı bulamadığı Batum-Artvin ve Batum-Erzurum güzergâhlarıydı. Konsolos bu şekilde özellikle Çoruh Nehri’nde yapılan taşımacılık ve diğer hususlar hakkında bilgiler toplamaya çalışacağını ifade etmişti. Yine talimatlara uygun olarak konsolosun Batum’daki diğer bir önemli görevi de bölgenin idaresi hakkında bilgiler toplamak ve özellikle de Gürcistan sınırı ile ilgili gelişmeleri takip etmektir.⁴⁶

Bu beklentilere rağmen Guarracino, Batum’da kaldığı 1840’ın Nisan-Haziran ve Ekim-Aralık döneminde çok fazla bir aktivite gerçekleştiremedi. Öyle ki konsolosun açıldığı dönemin Aca-ralı Kör Hüseyin Bey’in isyanına denk gelmesinden dolayı Batum ve çevresinde tam bir karmaşa hâkimdi.⁴⁷ Bu kısa süreli ikamet nedeniyle Guarracino 1840’da İngiliz Elçiliğine sadece 13 rapor gönderebilmişti.⁴⁸ Batum’dan Artvin’e ve Erzurum’a planladığı gezileri ise ancak bir yıl sonra gerçekleştirme imkânına sahip olabildi. Arşiv belgelerindeki bilgilere göre Guarracino’nun 1841’de gerçekleştirdiği seyahatlerden ilki Batum’dan Artvin’e kadar Çoruh Vadisi boyunca yapmış olduğu seyahattir. Seyahatine ilişkin notları ayrı bir rapor haline getiren Guarracino bu raporda Batum’dan tam olarak hangi tarihte ayrıldığını veya kasabaya tam olarak ne zaman döndüğüne ilişkin bir bilgi vermemiştir.⁴⁹ Ancak verdiği bilgilerde hareketle konsolosun seyahat dönemini tahmin etmek mümkün görünmektedir. Bu bağlamda Artvin’den bahsederken Şubat ayında Yusuf Bey’in halktan aşırı vergi almasından kaynaklanan sorunların buraya yaptığı ziyarete yakın zamanda gerçekleştiğinden bahsetmesi ve kar erimelerinden dolayı Çoruh Nehri’nin derinliğinin yükseldiğini belirtmesi Batum’dan Artvin’e kara yolu ile dönüşte de Çoruh Nehri üzerinden tekne ile yapılan bu yolculuğun 1841’in bahar döneminde yapıldığını göstermektedir. Nitekim Fransız askeri arşivinden tespit edilen ve seyahatin güzergâhını gösteren haritada seyahatin Nisan 1841’de yapıldığı belirtilmektedir.⁵⁰

Bu seyahatinde Guarracino’nun izlemiş olduğu güzergâh tespitlerimize göre daha önce başka görevliler tarafından tercih edilmeyen oldukça farklı bir rota idi. Batum’dan Çoruh Vadisi boyunca Artvin’e kadar devam ettiği anlaşılan bu seyahatte Guarracino muhtemelen Batum’un Çoruh yolu ile iç kısımlar ile olan bağlantı olanaklarını tespit etmeye çalışmıştır. Batum’dan Çoruh yolu ile Artvin’e giden iki yol olduğunu belirten konsolos bunlardan Çoruh’un sol tarafında kalanını tercih etmiştir. Yol boyunca Erge, Mürüvet üzerinden Maradit’e varmıştır. Daha sonra buradan Hebba (Karşıköy), Kadapha (Çavuşlu), Mirkuvet (Dikiciler) üzerinden Borçka’ya gelmiştir. Borçka hakkında bilgiler veren Guarracino Borçka’dan yine Çoruh vadisini

⁴⁴ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 167-171.

⁴⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 223/2.

⁴⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 223/2.

⁴⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 195/179; Yılmaz, 2014b: 616-626

⁴⁸ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 195/179.

⁴⁹ Guarracino, 1845: 301; Guarracino, 2013: 233-242.

⁵⁰ Haritanın orijinali İngilizcedir ve Guarracino tarafından hazırlanmış ve anlaşılmaktadır. Harita Erzurum Fransız konsolosu Charles Alexandre de Challaye tarafından 15 Şubat 1855 tarihli bir yazıya ek olarak Fransız genelkurmayına gönderilmiştir. Konsolos Challaye bu haritayı muhtemelen Erzurum’daki İngiliz meslektaşısı James Brant’tan temin etmiş olmalıdır. Harita aynı zamanda Guarracino’nun Erzurum’a olan seyahat rotasını da göstermektedir. SHD, L’État-major de l’armée de Terre, 1622. Turquie, 1855-1865; Harita için bkz. Ek 1.

takip ederek Dampal (Ambarlı) üzerinden Artvin'e ulaşmıştır. Guarracino raporunun geri kalanını Livane Sancağı'nın baş şehri olan Artvin üzerinde değerlendirmelere ayırmış ve kasabanın nüfusu, pazarı, piyasada olan ürünler, ticaret, yörenin arazi yapısı, idaresi hakkında bilgiler vermiştir. Burada konsolosun en çok üzerinde durduğu bölgenin ticari imkânları olmuştur. Guarracino, bölgede sınırlı tarım alanı nedeniyle hayvancılık ve tarımsal üretimin yapılamayacağını, dolayısıyla bölgenin ticari önemli bir kaynak sunmadığı sonucuna varıyordu.⁵¹

Guarracino Artvin'e yaptığı yolculuğun bir diğer amacı bu yolu tanımak ve ulaşım imkânlarını incelemektir. Bu bakımdan özellikle Çoruh Nehri'nin yaz ve kış derinlikleri ile nehir üzerinde buharlı gemilerin işleyip işlemeyeceğine dair değerlendirmeler yapmıştı. Karayolu ile giderek yolların durumunu bizzat gören konsolos yüklü bir atın bile geçmekte zorlandığı yolların yetersizliğine işaret ediyordu. Guarracino bu yetersiz kara ulaşımına karşın Çoruh Nehri üzerinden taşımacılığın yapılabileceğini belirtmekteydi. Buna göre Artvin'den Batum'a sandallarla üç günde gidilebilirken tersine bir yolculuk sekiz-on gün sürmekteydi. Bunun yanında suyun debisi ve nehrin yatağının kayalık yapısı daha büyük gemilerin kullanımına uygun değildi. Batum'a dönüş yolunda nehir yolunu tercih eden konsolos Artvin-Batum arasında işleyen tekneler ve yükleri hakkında da bilgiler vermektedir. Asıl önemlisi konsolosun, nehrin debisi nedeniyle buharlı gemilerin kullanımına uygun olmadığını ve yörenin ticari açıdan önemli bir ürün sunmadığına yönelik tespitleriydi. Yine de Batum ve civarının önem kazanması için İstanbul-Batum arasında buharlıların işleminin önemli katkılar yapacağını ifade etmekteydi. Özetle Guarracino'nun seyahatinin bölgenin ulaşım ve ticaret imkânlarının tespiti için yapılan bir gezi olduğu ve James Brant'ın taleplerini karşıladığı söylenebilir.⁵²

3. Guarracino'nun Batum'dan Erzurum'a Seyahati ve Raporu

Guarracino, bahar döneminde Artvin'e geçekleştirdiği geziden sonra daha geniş ikinci bir seyahate çıkmıştır. Ancak konsolosun bu seyahatinin, Batum'dan ayrıldığı izin dönemine denk geldiği için biraz daha uzun sürdüğü görülmektedir. Batum'dan Artvin'e yaptığı seyahate ilişkin raporunda da görüldüğü üzere, konsolos bölgedeki önemli yerleşim yerlerini, aralarındaki mesafeyi, yolların durumu, köy veya kasabaların nüfusunu ve ekonomik durumlarına ilişkin gözlemler yapmıştı. Elbette bu gezinin amacı bölgedeki ticari potansiyelin ve bunun bağlı olduğu koşulların bizzat yerinde tespit edilmesiydi. Sağlıksız mevsimden dolayı Batum'dan çıkmadan önce yazdığı son raporunda Erzurum İngiliz konsolosu ve aynı zamanda amiri olan James Brant'ın talimatlarına uygun olarak Batum'dan Acara güzergâhını takip ederek Erzurum'a gitme hazırlıkları yaptığını belirtmekteydi.⁵³ Konsolos bu doğrultuda 1841'in Temmuz ayı başlarında yine Batum'dan ayrılmak suretiyle bu kez Acara, Şavşat, Ardanuç, Ardahan, Givleh, Penek ve Oltu yoluyla Erzurum'a ulaşan bir seyahat rotası takip etmiş ve bu seyahate ilişkin olarak, Artvin'e yaptığı seyahatin raporuna göre daha geniş bir rapor hazırlamıştır.⁵⁴

3.1. Guarracino'nun Batum-Şavşat Güzergâhı ve İzlenimleri

Guarracino'nun 5 Temmuz'da Batum'dan çıkmasıyla başlayan seyahati 18 gün sürmüş ve 23 Temmuz'da Erzurum'a ulaşmasıyla sona ermiştir. Yolculuğunun ilk kısımları hakkında konsolos yardımcısı şunları belirtmektedir:

"Batum'dan 5 Temmuz sabah 03.30'da yola çıktım ve bir saatlik bir süre zarfında yarımadaın çıkıntısını geçtikten sonra Kehaber Ovası'na ulaştık. Bu ovanın güney tarafından geçerek saat 05.30'da Çoruh'a geldik. Buradan itibaren yol derenin batı yakasına doğru ilerliyordu. Saat 6'da Erge Ovası'na vardık ve yarım saatlik bir süreden sonra ovanın güney ucunda yer alan aynı adla anılan bir köye geldik. Çıkıntılı bir tepelik yerden ilerleyerek saat yedide batı tarafından gelerek Çoruh Nehri'ne dökülen Acara Suyu'nun aktığı bir vadinin ağız kısmına vardık. Yolumuzu vadi

⁵¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2.

⁵² Yılmaz, 2020: 344-345.

⁵³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 195/179.

⁵⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2.

boyunca yukarıya doğru çevirip 20 yarda genişliğinde ve oldukça hızlı akan dere boyunca ilerledik. Hemen sonra bir vadiye girerek yüksek ve sık fundalıklar, şimşir ağaçlarıyla kaplı bir dağın eteklerinden saat 07.45'e kadar yolumuza devam ettik.⁵⁵ Daha sonra Acara Suyu'na doğru kuzey-kuzeydoğu istikametinden akan ve aynı zamanda Batum ile Acara-yı Süflâ'nın sınırını da teşkil eden küçük bir ırmağı geçtik. Kısa bir süre sonra da 8-10 haneli küçük bir köy olan Dologan'ı geçtik. Bu köyde mısırın yanında buğday da yetiştirilmişti; ancak bu sene buğday tarlaları bu taraflarda oldukça yaygın olan köstebekler tarafından tahrip edilmişti. Dologan Köyü'nden Acara Suyu boyunca doğruya doğru yolumuza devam ettik ve 10.15'te Mahamzet Köyü'ne vardık. Batum'dan buraya kadar olan mesafe altı saat ve 18 mildi".⁵⁶

Mahamzet Köyü'nde konakladığı anlaşılan Guarracino, burada bölgenin önemli beylerinden olan Mehdet Bey tarafından ağırlandı. Konsolosun köydeki ikameti ve Keda hakkındaki izlenimleri şöyledir:

"Mahamzet Köyü 60 haneyi ihtiva etmekteydi ve büyük bir kısmı Kör Hüseyin Bey'in en yakın adamlarından olan Mehdet Bey'e aitti. Son isyandan önce Mehdet Bey'in burada büyük bir konağı vardı; ancak bu konak Bahri Paşa'nın emriyle ateşe verilmişti. Mehdet Bey'i burada oldukça kötü koşullarda, yakın zamanda inşa ettiği kütüklerden yapılmış bir kulübede yaşar bir halde buldum.⁵⁷ Çünkü Mehdet Bey, Erzurum Valisi Hafız Paşa'nın görevden alınmasından sonra bir daha köyde yaşamayı göze alamamıştı; ancak Mehdet Bey, Batum çevresinde benim sık sık karşılaştığım başıboş gezen biriydi. Mahamzet Köyü'ne varır varmaz Mehdet Bey bizim için bir kahvaltı hazırlattı. Bundan dolayı köyden ayrılmam 12.30'u buldu. Mahamzet Köyü'nden ayrılırken geçmemizin bir saat aldığı bir dağa doğru tırmadık ve kuzeye doğru ilerledik. Bir tepenin sırtında yer alan ve 160 hanesi bulunan Zagoret Köyü'nün aşağılarından geçerek yola devam ettik. Vadinin karşı tarafında aralarında çok fazla mesafe olmayan birkaç köy vardı, fakat rehberim bunların adını bilmiyordu. Zagoret Köyü'nü geçtikten sonra yolumuz tekrar doğruya yöneldi. Saat 15.00'dan sonra ahşap bir köprü üzerinden Acara Suyu'nu geçtik ve bundan kısa bir süre sonra da güneyden akan ve Acara Suyu'yla birleşen bir başka dereyi geçtik. Bu vadinin girişinde Keda Köyü yer almaktaydı.⁵⁸ Saat 15.30'da giriş yaptığımız Keda Köyü, Batum'a 9 saat ve 27 mil mesafede yer almaktaydı. Acara-yı Ulyâ sancak beyinin ikamet yeri de olan köy küçük bir pazara ve 50 haneye sahipti. Bey aynı zamanda köyün de en yetkili kişisiydi. Sancak beyinin taştan yapılan konağı her bir kösesinde birer kulenin olduğu dört köşeli bir yapıydı. Acara Suyu'nun karşı tarafında yer alan yükseklerde de eskiden Keda âyanı olan Muti Ağa'ya ait olan aynı şekilde bir başka konak daha yer alıyordu. Muti Ağa, Kör Hüseyin Bey'in tarafında yer aldığı için görevinden alınmıştı. Muti Ağa'nın konağı tahrip edilebilirdi; ancak Osman Paşa, Bahri Paşa'dan Muti Ağa'nın konağını yakmamasını istemişti. Muti Ağa'nın, Osman Paşa'nın en sadık adamlarından biri ve Acara'daki karışıklıkların ortaya çıkmasına parmağı olduğu söylenmekteydi. Sekiz ila on arasında dükkânı ihtiva eden Keda pazarı sancak beyinin evinin biraz doğusunda inşa edilmişti. Bu dükkânlar sadece yakınlarda yer alan köylerden çok sayıda insanın ihtiyaç duydukları ipe ve mamul malları satın almak üzere Keda'ya geldiği cuma günleri açılıyordu.⁵⁹ Acara-yı Ulyâ halkı da satmak üzere bu pazara tereyağı ve peynir getiriyordu. Zira Acara-yı Süflâ'nın verimli olmayan arazileri hayvancılığa izin vermiyordu. Mamul malların satışını yapan tüccarlar buraların yerlileriydi ve mallarını Batum ve Trabzon'dan alıyorlardı. Bu mallara karşılık olarak da balmumu, bal ve yerli halk tarafından tirimli olarak adlandırılan ve deri tabaklamak için kullanılan bitki götürmekteydiler. Bu son bitkinin adı başka yerde bilinmemektedir ve ben de bunun Avrupa'da nasıl adlandırıldığını bilmiyorum. Taşlı yollarda atım toynağını kırdığı için geri dönmek ve Keda'da Mehdet Bey'in tahsis ettiği bir başka at kiralamak zorunda kaldık. Keda'dan 15.30'da yola çıktıktan sonra Acara Suyu'ndan ayrıldık ve daha önce bahsettiğim güneyden gelen dere boyunca yukarı doğru ilerledik. Yarım saatlik bir yürüyüşten sonra dereyi birkaç defa geçmek zorunda kaldık ve sıkı çam ağaçlarıyla kaplı bir yüksek bir dağın sırtlarından doğruya doğru döndük. 17.30'da Keda ile arasında 2 saat ve 6 mil mesafe olan Meris⁶⁰ adlı bir köye vardık.⁶¹ Geceyi geçirmek üzere 30-40 haneli bu köyde durakladık, ancak konaklamak

⁵⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 1-a.

⁵⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 1-b.

⁵⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 1-b.

⁵⁸ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 2-a.

⁵⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 2-b.

⁶⁰ Gürcistan tarafında kalan Merisi Köyü.

⁶¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 3-a.

üzere evini bize tahsis edecek ve bizi dinleyecek bir köylü bulamadık. Sonunda makul hediyeler sunmak suretiyle birini ikna ederek atlarımız için biraz mısır alabildik. Ne var ki bu kişi bize verecek başka bir iâşesi ve uyumak için bahçesinden başka bir kalacak bir yeri olmadığını söyledi. Köyün aksakallısının dağlarda olmasından dolayı köyden başka herhangi bir şey elde edemedik ve atlarımız besledikten sonra açık havada akşamın geri kalanını aç karnına geçirmek zorunda kaldık. Meris Köyü'nün sakinleri misafirperverlik konusundaki eksiklikleri ile ünlüdürler. İki gün sonra Satter'de karşılaştığım Batumlu Sefer Bey'in oğlu da bana Meris'te aynı muamele ile karşılaştığını söylemişti. Bu köyün sakinlerinin büyük bir kısmı guatr rahatsızlığından muzdariptir ve bundan dolayı sesleri boğuk ve rahatsız edicidir. Belki de onların bu fiziki mağduriyetleri misafirperver olmamalarının nedenidir".⁶²

Bir günlük bir yolculuktan Merisi'ye ulaşan Guarracino bu şekilde seyahatinin Acara-yı Ulya nahiyesi kısmını da tamamlamıştır. 6 Temmuz'da tekrar yola çıkan konsolos Acara-yı Süfla arazisine girmiştir. Gezi raporunda seyahatinin bu kısmını şu şekilde aktarmaktadır:

"Sabah 04.30'da Meris'ten ayrıldık ve Gomah Dağı denilen bir dağın doğru hemen tırmanışa geçtik. Dağın zirvesine ulaşmamız 09.30'u buldu. Yolumuz halen daha güneye doğru devam ediyordu. Daha sonra halen daha karla kaplı bir oavadan yolumuza devam ettik. Bu kar yaz boyunca yerde kalmaya devam ediyordu ve dağın yüksekliğinin 9.000-10.000 feet olduğunu tahmin ediyorum. Atlarımızı dinlendirmek için saat 10.00'da durduk ve bir saat sonra yeniden yola çıktık. Yarım saatlik bir yürüyüşten sonra dağın güney yakasından aşağıya doğru inmeye başladık ve 13.30'da Meris Köyü'nün yaylasına ulaştık. Civardaki otlaklar oldukça zengindi. Burada bir gece önce konakladığımız Meris Köyü'nün aksakallısı ile karşılaştık. Oldukça medeni biri olan ve karşılaştığımız muameleden dolayı üzüntüsünü dile getiren bu yaşlı adam nezaketini göstermek için bize mısır ekmeği, kaymak ve taze tereyağından oluşan bir kahvaltı ikram etti ki bu ikram uzun bir yürüyüşten sonra bize oldukça iyi gelmişti. Gomah Dağı Acara-yı Süflâ'nın güney sınırını oluşturur ve şimdi sınırları içinde olduğumuz Acara-yı Ulyâ'da bulunan İmerkev Sancağı'ndan ayırır."⁶³

Acara-yı Süflâ'da meydana gelen olayların yankıları Batum'a da ulaştığı için burası hakkında bilgisi olan Guarracino bölge ile ilgili şu tespitleri yapmaktadır:

"Acara-yı Süflâ'nın 35-40 köyü ve yaklaşık 1.800 hanesi vardır. Sakinlerinin tümü Müslümandır. Bu bölge sayıları 6 ila 8 arasında değişen bey tarafından idare edilir ve bunların her biri belli bir sayıda köyün de hâkimidir. Bundan dolayı bu beyler anlaşmazlıkları çözdükleri zaman aldıkları hediyelerin yanı sıra araziden elde edilen ürünlerin bazen % 10'unu bazen de % 20'sini alırlar. Bu bölge güvenlik açısından iyi bir yer değildir ve sakinleri arasında kan davaları olduğu için her gün burada cinayetler işlenmektedir. Acara-yı Süflâ'nın bu karışık durumu herkesin silah taşımaya izin verildiği sürece devam edecektir. Buna karşın burada hâkim bir otorite olmadığı için işlerin idaresi buradaki beyler arasında taksim edilmiştir. Bu beyler az veya çok birbirlerinin hasmıdır. Bunların arasında olan ilişkiye bağlı kalmaksızın bu beylerin adamları süregelen husumetin farkındadırlar ve bundan dolayı cezalandırılmayacaklarını bildikleri için suç işlemeye devam etmektedirler. Çünkü beyler, adamlarını cezalandırdıkları takdirde onların hasımlarına sığınacaklarını bildikleri için adamlarını cezalandırmaktan çekinmektedirler. Acara-yı Süflâ'daki bazı köyler geçen birkaç senenin vergisini ödememiştir ki bu da çok yüksek bir para değildir. Bu para senelik her bir hane başına 90 paradır ve paşa değişimleri gibi sıra dışı durumlarda da 3 para alınır."⁶⁴

Bir sonraki durağı İmrhev olan ve burada konaklayan konsolosun buraya kadar olan izlenimleri şu şekildedir:

"Öğleden sonra saat 15.00'da yayladan ayrıldık ve yarım saatte bir dağın eteğine vardık. Burada yolumuz yoğun çam ağaçlarının olduğu bir ormana doğru gidiyordu. Yarım saatlik yürümeden sonra bu ormanın içinden çıkan ve derin bir koyağın içinden hızla akan bir dereye ulaştık. Bu derenin kıyısından ilerleyerek saat 6'da İmrhev⁶⁵ adlı bir köye ulaştık ve burada bulunan bir medresede konakladık. Meris Köyü'nden buraya kadar olan mesafe 9 saat ve 27 mildir. İmrhev düzenli

⁶² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 3-b.

⁶³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 4-a.

⁶⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 4-b, 4A-1.

⁶⁵ İmrhev, Şavşat sınırları içinde kalan bir bölge.

bir şekilde ve tomruktan inşa edilmiş 15 haneye sahiptir. Burada mısır, arpa ve buğday yetiştirilmektedir. Bu sene mısır ve buğday rekoltesi iyiydi; ancak arpa bu sene küllenmeden dolayı tahrip olmuştur.⁶⁶ Buradaki köylüler Erzurum valisi tarafından talep edilen salyanenin yüksekliğinden şikâyet etmektedirler. En fakir ailelerin payına düşen miktar 100 paraya kadar ulaşmaktadır. Salyane her bir aileye ait arazilerin büyüklüğüne göre tahsis edilmektedir; ancak yakın civarların arazisi kayalık olduğu için büyük arazi sahiplerinin gerçekte çok fazla bir şeyleri yoktur.”

6-7 Temmuz gecesini İmrhev’de konaklayarak geçiren konsolos ve maiyeti, 7 Temmuz günü erkenden Şavşat istikametine doğru yola çıkmıştır. Konsolosun burada takip ettiği rota, yol güzergahındaki köyler ve buralara dair izlenimleri şöyledir:

“Sabah saat 05.15’te İmrhev’den ayrıldık ve aynı dereeden aşağıya doğru ilerleyerek bir gece önce yaptığımız gibi aynı yoldan güneydoğu istikametine ilerledik. Bir saat 15 dakikalık mesafeden sonra kendimizi, eski bir Ceneviz kalesi kalıntılarının olduğu kayalık bir zirvenin aşağısında bulduk. Daha sonra taş bir köprü vasıtasıyla dereyi geçerek alçak ve iyi işlenmiş sırtları geçerek batıya doğru döndük. Burada 20 haneli Deeobad Köyü⁶⁷ yer almaktaydı. Bu köyün yakınlarında çevreleri 400-500 yarda uzunluğunda olan ve içlerinde bolca sülük olan üç büyük gölcük yer almaktaydı.⁶⁸ Deeobad Köyü’nden sonra sık çam ağaçlarıyla kaplı bir dağa doğru tırmandık. Bu dağın zirvesine çıktıktan sonra güneye doğru yönelerek geniş ve iyi bir şekilde ekilmiş bir vadiye ulaştık. Bu vadiden Deeobad Köyü’ne gelmeden önce ayrılmış olduğumuz dere bu vadiden akmaktaydı. Vadinin doğu tarafında iki büyük köy gördük. Yolumuz batı tarafa doğru ilerliyordu. Bu tarafta Katolik Ermeni köyü Pihighior’a 10.30’da ulaştık. Bu köyün adı Gürcücede Rabat⁶⁹ olarak anılıyordu ve anlamı da Hıristiyan köyüydü. Bu köy şimdilerde 15 haneyi ihtiva etmektedir. Bir zamanlar bu sayı 80’di; ancak yakınlarda yer alan Müslümanların baskısıyla sakinlerinin bir kısmı birkaç yıl önce burayı terk etti ve Ardanuç ve Artvin’e yerleşti. Bu köyde kalan aileler de yakınlarındaki Türk komşularının baskılarına maruz kalıyordu. Acara-yı Süflâ’dan gelenler ise zaman zaman köyü yağma ediyordu. Ancak beyler tarafından tespit edilmesi durumunda ciddi olarak cezalandırıldıkları için bu baskıları gizli gizli yapıyorlardı.⁷⁰ Pihighior Köyü’nün sakinleri İmerkhev Sancağı sakinleri tarafından kullanılan şile, manusa ve diğer başka türden kaba yünlü kumaşlar üretiyorlardı. Bu kumaşları üretirken Kars’tan satın aldıkları Gürcistan pamuğunu kullanıyorlardı. Aynı civar bölgede bolca yetişen zamanda beyaz duttan damıtmak suretiyle bir içki üretiyorlardı. Köyün sakinleri dut yetiştirmiyor, bunu Türklere satın alıyordu. Bunlar da yeni vali tarafından konulan vergilerden şikâyet ediyor ve parayı toplamak için zarar ettiklerini beyan ediyorlardı. Onlardan talep edilen paranın 700 parası salyaneye ve 1.600 parası ise haraç vergisinden oluşmaktaydı. Bu meblağ 15 hane için oldukça yüksek bir rakamdır. Haraç vergisi yaşı ondan küçük olan erkek çocuklara yönelikti; ancak 15 yaşına gelene kadar uygulanamıyordu. İhtisap parası olarak üretilen her bir parça kıyafetten 14 para, köydeki her bir tezgâhtan da çalışıp çalışmadığı dikkate alınmaksızın her gün iki para alınıyordu.⁷¹ Bu son vergiyi İmerkhev Beyi Hüseyin Bey Pihighior Köyü ve guatr hastalığından mağdur olan Mersi Köyü’nden de alıyordu. Bana bu hastalığın Acara-yı Ulyâ’da birkaç köyde daha görüldüğü söylendi. Halka göre bu hastalığın nedeni içtikleri sudan kaynaklanıyordu. Çocuklar 8-10 yaşlarına geldiklerinde boğazlarında şişlikler belirmeye başlıyordu. Bazı durumlarda bu şişlikler öylesine büyük oluyordu ki hastalıktan muzdarip olanlar boğazlarındaki şişkinliğin büyümesini engellemek için boğazlarına torba bağlıyorlardı.”⁷²

Bir sonraki durağı Pihighior Köyü olan Guarracino’nun yolculuğu günümüzde Dereiçi, Küplüce ve Söğütlü adlı köyleri geçtikten sonra Şavşat’ta ikamet etmek üzere devam etmiştir. Konsolos yolculuğunun bu kısmı şöyle tasvir etmektedir:

“Pihighior Köyü’nden saat 13’te ayrıldık ve 15 dakika sonra solumuzda kalan dereyi taş bir köprü vasıtasıyla geçtik. Yolumuz güneye doğru devam ediyor ve ekili tarlaların olduğu eğimli arazi boyunca ilerliyordu. Yarım saat sonra yarım mil genişlik ve uzunluğunda bir ovaya doğru indik. Bu

⁶⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 4A-2.

⁶⁷ Diobani, İmerkhev Vadisi’nde Şavşat’a bağlı Meydancık Köyü.

⁶⁸ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 4A-2; 5-a.

⁶⁹ Katolik Ermenilerle meskun, Rabat (Phikiuri), şimdiki Dereiçi Köyü, Rabat Mahallesi.

⁷⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 5-a.

⁷¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 5-b.

⁷² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 6-a.

ovayı geçtikten sonra sırtları iyi ekilmiş bir dağı aşarak bir saatte bu dağın zirvesine ulaştık. Bir mil boyunca düz bir şekilde ilerledikten sonra, dağın diğer tarafından iki mil kare büyüklüğünde küçük bir ova yönünde aşağıya doğru inmeye başladık ve öğleden sonra 4'te 15 haneli Linkot⁷³ adlı köye ulaştık.⁷⁴ Bu ovaya ulaşmakla aynı zamanda Şavşat bölgesine de girmiş olduk. Pihighior Köyü'nün yakınlarında terk ettiğimiz dere bu oviden akmaktaydı. Yarım saat boyunca bu derenin kıyısını takip ettikten sonra doğuya doğru küçük bir tepeliği geçtik. Bu tepeliğin aşağılarında bütün gün etrafında dolandığımız ve kuzeyden güneye doğru akan dere güneyden kuzeye doğru akan bir başka dere ile karşılaşır. Bu iki dere burada birleşerek batıya doğru, vadi aşağı akmaya başlarlar. Bu dere Livane ile Aradanuç'un sınırını oluşturur ve Çoruh Nehri ile birleşir. Güney-kuzey istikameti boyunca akan bu derenin doğu yakası boyunca yolumuza devam ettik ve yarım saatlik bir yoldan sonra sağımızda kalan ahşap bir köprüyü geçerek dereye hâkim sarp kayalıkların üzerinde yer alan eski kale harabelerinin aşağısında kurulu Satter,⁷⁵ adlı bir köye girdik".⁷⁶

3.2. Guarracino'nun Şavşat İkameti ve İzlenimleri

7 Temmuz günü akşama doğru Salter'e ulaştığı anlaşılan Guarracino, ertesi günü de burada geçirmiş ve daha önce tanışıklığı olduğu Şavşat Beyleri Abdi Bey, Dede Bey ve düğün vesilesiyle yapılan kutlamaları gözlemlemiştir. Guarracino'nun Şavşat'taki gözlemleri şu şekildedir:

"Satter, Şavşat'ın en önemli köyüdür ve bölgenin mütesellimi olan Dede Bey'in de ikamet yeridir. Dede Bey, Acara-yı Süflâ'nın mütesellimi Abdi Bey'in oğludur.⁷⁷ Köy 50 haneden ve Avrupalı ve yerli mamullerin satıldığı pazarı ise 20 dükkândan oluşmaktadır. Pazar derenin kıyısında büyük bir evi olsun Abdi Bey tarafından inşa edilmiştir. Dört katlı ve yüksek olan bu evin tamamı taştan inşa edilmişti. Bu dört katlı evin önünde etrafı çevrilmiş bir meydan, diğer tarafında da bir bahçe vardı. Satter meyve bakımından zengin bir köydü, ancak Abdi Bey'in bahçesi meyve ağaçlarının çeşitliliği ile ünlüydü ki bu ağaçları uzak yerlerden buraya getirmişti. Abdi Bey bina inşa etmeye ve bahçe işlerine tutkun biriydi. Satter'deki evin yanında buraya on saat mesafede olan Dibet⁷⁸ olarak bilinen yerde iki evi daha vardı ve Satter'e iki saat mesafede yer alan başka bir yerde de iki yeni ev inşa etmekteydi. Onun en çok sevdiği ikamet yeri Dibet'ti. Dede Bey'i tanıdığım için doğruca onun evine doğru gittim. Dede Bey bu evde bana geniş bir oda tahsis etti. Eve geldiğim zaman Dede Bey'i evin önünde kurulan bir çadırda etrafında yer alan 60-70 kişi olduğu halde otururken buldum. Çoğu yabancı olan bu kişiler Abdi Bey'in kızının Ardahan Bey'i ile olan düğününe katılmak üzere gelmişlerdi."⁷⁹

"Bu düğün ben gelmeden önce yapılacaktı, ancak Abdi Bey'in yeni Erzurum valisini görmek üzere Erzurum'a gitmesinden dolayı ertelenmişti. Abdi Bey eğlencelerin devam etmesini ve misafirlerine Erzurum'dan dönene kadar beklemelerini söylemişti. Dans eden ve şarkı söyleyen gençler çadırda bulunanları eğlendirmek için hünerlerini sergiliyorlardı. Dede Bey pehlivanların güreşlerini izlememi istediği için ertesi gün de Satter'de kaldım. Öyle ki Şavşat'taki güreşler tüm ülkedeki en bilinen güreşlerdendi. Bu güreşçilerden dördü sabahleyin hünerlerini sergiledi. Bunlar uzun boylu ve kaslı kişilerdi, fakat güreşme tarzları bir mücadeleden ziyade adeta bir güç gösterisiydi. Türkler zaman zaman büyük tartışmaların çıktığı bu eğlencelere büyük bir ilgi duymaktadırlar. Her bir bey kendi pehlivanını desteklemektedir. Satter'de gördüğüm bir pehlivanın Türkiye'nin ilk pehlivanı olarak kabul ediliyordu.⁸⁰ Bu pehlivan yüzünden Trabzon valisi Osman Paşa'nın kardeşi Memiş Paşa ile yine Trabzon'un meşhurlarından Kahyaoğlu arasında ciddi bir çatışma çıkmıştı. Memiş Paşa diğerlerine göre en iyi kabul edilen bir pehlivanı himaye etmiş, en iyi pehlivanın Şavşat'ta olduğunu duyan Kâhyaoğlu onu Trabzon'a getirerek Memiş Paşa'nın himayesindeki pehlivana karşı desteklemişti. İki pehlivan arasındaki mücadeleyi Kahyaoğlu'nun pehlivanı kazanınca yenilgiden dolayı çılgına dönen Memiş Paşa, rakibini vurması konusunda adamlarına emir vermişti. Bunu duyan Kahyaoğlu ise Memiş Paşa'ya Şavşatlı pehlivana herhangi birinin bir şey yapması du-

⁷³ Sinkot, Şavşat'a bağlı Küplüce Köyü.

⁷⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 6-a.

⁷⁵ Salter, Şavşat'a bağlı Söğütlü Mahallesi.

⁷⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]; 526/2: 6-b.

⁷⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 6-b.

⁷⁸ Tibet, Şavşat'a bağlı Çevizli Köyü.

⁷⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 7-a.

⁸⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 7-b.

rumunda bunu kanıyla ödeyeceğini belirtmişti. Bu kavga Osman Paşa'nın araya girmesiyle ve şimdilerde Abdi Bey'in himayesinde olan Şavşatlıların ayrılmasıyla sona ermişti. Abdi Bey, Karanlı merhum Ahmet Paşa'nın biraderiydi ve Acara-yı Ulyâ'nın en zengin adamı olarak kabul ediliyordu. Şavşat, Dibet ve Ardanuç'a ait birkaç köy Osmanlı sultanı tarafından Abdi Bey'e bir berat ile tahsis edilmişti. Abdi Bey de bölgenin ürünlerinden cizye olarak yaklaşık 50.000 kuruş gönderiyor ve kendisine miras olarak kalan 120.000 kuruşluk bir serveti elinde bulunduruyordu.⁸¹ Aynı nitelikte beratlar bölgedeki diğer beylere savaş zamanlarında Osmanlı ordusuna silahlı piyade olmak üzere asker göndermek koşulu ile verilmişti. Bazı beratlar da köylere sabit oranda bir vergi toplamak üzere beylere tahsis edilmişti. Köylüler bu vergiyi hazır para olarak vermek yerine ürünleriyle karşılıyorlardı. Berat sahipleri para değerindeki değişim nedeniyle senelik olarak beratlarda belirtilen miktarın yirmi katından fazla bir miktar alıyorlardı. Mesela Kiskin Beyi, Livane'nin bir köyünden 300 kuruş almasını mümkün kılan bir berat sahibiydi. Bu para 300 batman tereyağına çevrilmişti. O zamanlar tereyağının batmanı bir kuruştur. Ancak tereyağının batman fiyatı 20-24 kuruşa yükseldiği için 300 kuruşluk vergi için 7.000 kuruş alıyordu. Bundan dolayı köylüler hükümete başvurarak anlaşmanın sona ermesini ve sadece beratla belirtilen parayı ödemeyi talep etmişlerdi.⁸²

Guarracino, seyahatini aynı zamanda bölgedeki yerleşim yerlerinin iktisadi koşullarını da tespit etmek için yaptığı için Şavşat'ın ekonomisi ve halkı üzerinde de durmuş ve Rusya tarafından gelen Polonyalı firariler hakkında da ilginç bilgiler vermiştir:

“Şavşat'ın ürünleri buğday, arpa, mısır, bal, balmumu ve tereyağıdır. Burada tereyağının önemli bir kısmı Lazistan'dan gelerek sığırlarını Şavşat dağlarının zengin otlaklarında besleyen Lazistan halkı tarafından üretilmektedir. Şavşat Sancağı 30 köyü ve 400 haneyi ihtiva etmektedir. İki Katolik köyünün dışında tümü Müslümandır. Katolik köylerinden biri Satter'e yarım saat, diğeri ise iki saat mesafededir. Köylere ilki 90, diğeri 10 hanedir. Bu köylerin sakinleri şile bezi, manusa diğeri kaba kumaşları üretir ve bazıları da arazileri ekerler. Bunların başında bulunan bir papaz aralarındaki anlaşmazlıkları çözer ve bey adına haraç ve salyaneyi toplar. Acara-yı Süflâ sakinleri gibi Şavşat'ın yerlileri de Gürcüce konuşur; ama bu dil Acara-yı Süflâ'da olduğu gibi genel bir kullanıma sahip değildir.⁸³ Buranın halkı Gürcülere çok fazla benzemezler, yine de iyi yapıllı insanlardır. Satter'den en yakın Rus sınırına kadar olan mesafe 6 saat veya 18 mil, Ahıska'daki karantina istasyonuna kadar olan mesafe ise 18 saat veya 54 mildir. Bu yakınlardan dolayı sınırda görevli alaylardan çok sayıda Rus ve Polonyalı firar ederek Şavşat'a gelir ve civarda yer alan köylere yayılır. Türk sınırına girer girmez onlarla karşılaşan ilk Türkler tarafından yakalanarak ya onların hizmetinde çalıştırılır veya 300 kuruş karşılığında başkalarının hizmetine sunulur. Adeta bir köle durumunda olmalarına rağmen, içlerinden bazıları ile konuşma fırsatı bulduğum bu firariler Rus hizmetinde olsalardı Türklerin arasında bu şekilde yaşamayı tercih ettiklerini belirtmişlerdi. Bunlardan bazıları Kars'taki Rus görevli tarafından geri gönderilmektedir. Firar ettikleri için oldukça ağır cezalara çarptırılan bu kişiler buna rağmen Acara'ya firar etmeyi tercih ediyorlardı. Bunlardan Batum ve Çürüksu taraflarında çokça vardı. Bunlardan Artvin'de bir Ermeninin hizmetinde olan ve Batum'a gelen bir Polonyalı bana Acara'da birbirinen ayrı ailelere mensup çok sayıda Polonyalı olduğu söylemişti. Trabzon'daki Rus konsolosuna Batum'a bir veya iki kere görevliler göndererek bu firarileri yakalayıp geri göndermeye çalışmıştı; ancak sadece iki veya üç kişiyi yakalamış ve geri kalanlar ise Batum halkının yardımıyla kendilerini gizlemeyi başarmışlardı. Bil-diğim kadarıyla Batum ve Çürüksu'da 8 ila 10 Polonyalı firarı bulunuyordu.”⁸⁴

3.3. Şavşat'tan Ardanuç'a ve Ardanuç İzlenimleri

Guarracino, Nisan 1841 tarihli ilk seyahatinde görmediği Ardanuç'u, Şavşat'a kadar gelmiş olması ve özel işleri nedeniyle Artvin'e gitmesi vesilesiyle görme fırsatını da ihmal etmemiştir. Bunun için Satter'den 9 Temmuz'da yola çıkan Guarracino akşam vakti Ardanuç'a ulaşmıştır. Guarracino'nun buraya yolculuğu ve Ardanuç'a dair izlenimleri şöyledir:

⁸¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 8-a.

⁸² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 8-a; 9-a.

⁸³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 9-a.

⁸⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 9-b, 10-a.

"Bazı özel işlerimden dolayı Artvin'e gitmem gerektiği için Ardanuç'u ziyaret eme fırsatını kaçırmadım. Satter'den sabah 10.30'da yola çıktık. Bey tarafından tahsis edilen muhteşem bir kahvaltı yaptıktan sonra vadi boyunca bir saat sürede batı yönünde ilerleyerek bir tepeye çıktık ve saat 12'ye kadar inişli çıkışlı yollardan ilerleyerek Ardanuç bölgesine girdik. Yolumuz güney batı yönündeydi ve iyi ekilmiş ve kalabalık bir bölgeden ilerliyordu.⁸⁵ Saat 2.30'da Gürcü dilinde üç dere manasına gelen Samışkali Köyü'ne⁸⁶ ulaştık. Üç küçük dere bu köyün içinden akıyordu. Köy tamamı Müslüman 60 hane ihtiva ediyordu. Satter ile bu köy arasındaki mesafe batıya doğru 13-14 mil civarındaydı. Civar yerlerdeki hasadın iyi olduğu söyleniyordu; ancak köyün aksakallısının bana belirttiğine göre ekilebilir arazilerin üçte ikisi tohum ihtiyacı için nadasa ayrılmıştı. Köyün sakinleri geçen kış büyük bir ekmek kıtlığı ile karşı karşıya kalmışlardı ve pek çoğu sadece peynir ve sütle hayatta kalmaya çalışmıştı. Atlarım için Ardanuç'ta ot bulamama ihtimaline karşı aksakallının tavsiyesine uyarak onları yüklerim ve hizmetçim ile Samışkali'de bıraktım ve Artvin'e gitmek üzere kendim ve rehberim için at kiraladım. Samışkali'den öğleden sonra saat 4'te ayrıldım ve batı yönünde bir saat 15 dakika ilerledim. Daha sonra bir dağı tırmanarak yarım saatte zirvesine ulaştık ve batı yönünde aşağıya doğru oldukça dik bir yamaçtan aşağıya doğru inmeye başladık. Hiçbir bitkinin olmadığı bu dağın eteklerinde bulunan bir dereyi taş bir köprü üzerinden geçtikten sonra tepeye doğru tırmanarak 6.15'te Ardanuç'a ulaştık.⁸⁷ Samışkali'den Ardanuç'a olan mesafe 3,5 saat veya 10,5 mildir. Ardanuç'un yerleşik olduğu yükselti dar bir vadiye yer alan konik biçimi bir yerdir. Tepesinde ise Cenevizlilerden kaldığı söylenen kale kalıntıları yer almaktadır. Bu kale geçen seneye kadar tamir edilecek kadar iyi bir durumdaydı. Ancak Kör Hüseyin Bey Hafız Paşa'ya direnmek için bu kaleyi daha da kuvvetlendirdiği için kale Bahri Paşa tarafından tahrip edildi. Kasaba kalenin aşağısında ve yükseltinin tepesinde yer almakta, 60'ı Katolik ve 50'si Müslüman 110 hane ihtiva etmektedir. Kasabadaki Ermenilerin sayısı 450, Türklerin ise 250'dir. Ardanuç'un 48 köyü vardır ve Erzurum valisi tarafından atanan bir mütesellim tarafından yönetilmektedir. Bu mütesellimin sabit bir geliri yoktur ve tek geliri anlaşmazlıkları çözüme kavuşturduğu zaman aldığı paradır. Bunun yanında her bir salyane toplanma döneminde de 8-10 pound para almaktadır. Benzer bir tahsisat vali tarafından bu taraflarda yer alan mütesellim ve âyanlara da sağlanmaktadır.⁸⁸ Bundan dolayı halktan yüksek miktarda salyane talep edilmesinin nedeni de budur. Trabzon Eyaleti'nde de benzer bir sistem yürürlüktedir. Vali eyaletin kamu harcamaları için belirlenen meblağa kendisi için bir miktar daha ilave eder ve mübaşirlerini her bir mütesellim ve âyana göndererek bu parayı kendi bölgelerinden toplamalarını ister. Âyan ve mütesellimler köylerden kendi adamlarının topladıklarının dışında, paşanın talep ettiği parayı, mübaşir için verilecek hediye ve kendi payları için bir miktar daha ilave ederek halktan toplarlar. Tüm bu ilaveler bazen paşanın talep ettiği miktarın iki katına çıkmasına neden olur. Erzurum valisi tarafından Ardanuç'tan bu sene için talep edilen salyane 140 kese, yani 700 pounddur. Ardanuç'un Ermeni sakinleri Kars'tan aldıkları Gürcü pamuğu ile pamuklu kumaşlar üretirler. Ürünleri oldukça kaba ve pahalıdır. İngiliz pamukluları ise yerli ürünlere göre daha ince ve daha kıymetlidirler. İstanbul ve Trabzon'dan alınan İngiliz mamulleri ve diğer malların satıldığı Ardanuç pazarı 60 dükkân ihtiva etmektedir. Ardanuç'ta bir gece buradaki Ermeni cemaatinin tüm işlerini idare eden Katolik papaz ile beraber kaldım".⁸⁹

9-10 Temmuz gecesini Ardanuç'ta geçirdiği anlaşılan Guarracino, 10 Temmuz günü, bir önceki seyahatinde gördüğü ve uzun uzun bahsettiği Artvin'e doğru yola çıkmıştır. Burada Artvin ile ilgili detaylara yeniden girme gereği duymayan konsolos yardımcısı şunları aktarmakla yetinmiştir:

"Ardanuç'u öğleden sonra saat 4'te terk ettik ve Ardanuç Kalesi'nin kurulu olduğu tepenin etrafını dolanarak kuzey-kuzeybatı istikametinde ilerleyip Ardanuç'un aşağı kısmından akan derenin batı yakasına ulaştık. Saat 5'te yerlilerin deyimiyile bir zamanlar bakire bir prensesin ikamet ettiği ve Kız Kalesi olarak bilinen eski bir kale kalıntılarının yanından geçtik. Bu kaleden biraz ilerledikten sonra kıyısı boyunca ilerlediğimiz dereyi karşı tarafa geçtik ve hayvan yemi satarak bu hanı işleten iki üç kişinin olduğu bir hana geldik. Sahilden Ahıska ve Kars'a giden kervanlar bu yolu

⁸⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 10-a.

⁸⁶ Samushar, Ardanuç'a bağlı, Aşağı ve Yukarı Irmaklar Köyleri.

⁸⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 10-b.

⁸⁸ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 11-a.

⁸⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 11-b, 12-a.

kullanırlar. Handan itibaren batı tarafa doğru döndük ve taş bir köprü vasıtasıyla tekrar dereyi geçtik. 15 dakika sonra bir kez daha taş bir köprü vasıtasıyla dereyi bir kez daha geçtik ve kayalık ve sarp bir dağı tırmanmaya başladık. Az önce bahsettiğim köprünün biraz aşağısında dere, Çoruh Nehri ile birleşmekteydi.⁹⁰ Çoruh'un doğu yakasını oluşturan yüksek yerden aşağı doğru inerek nehir boyunca kuzeye doğru yola devam ettik ve saat 10'da Artvin'in karşı yakasına ulaştık. Çoruh Nehri üzerindeki taş bir köprüyü geçerek kısa süre sonra Artvin'e girdik. Ardanuç'tan Artvin'e olan süre 6 saat ve 18 mildir. Artvin'in tarifini bir önceki seyahatimde yapmış olduğum için bunları tekrar etme gereği duymuyorum. Sadece Artvin'in halkının Erzurum Eyaleti'nin diğer yerlerindeki gibi olduğundan bahsedeceğim. Onlardan talep edilen ve şikâyetlerine neden olan salyane meselesine geçeceğim. Salyane miktarı 220 kese veya 1.100 pounddur. Halk valinin salyane miktarını belirlerken geçen seneki kıtlıktan kaynaklanan, bölgenin içinde bulunduğu sefil koşulları dikkate almadığını düşünmekteydi."⁹¹

Bir gece Artvin'de konakladığı anlaşılan Guarracino bir sonraki hedefi olan Ardahan'a ulaşmak üzere geldiği yoldan farklı bir güzergâh takip ederek 11 Temmuz sabahı Ardanuç'tan yola çıkmıştır. Konsolosun anlatılarından anlaşıldığına göre iki gece yol güzergâhında bulunan köylerde konaklamıştır. Artvin ile Ardahan arasındaki seyahat güzergâhına ilişkin anlatıları şöyledir:

"Sabah saat 5.30'da Kız Kalesi'ne kadar geldiğim yolu takip ederek Artvin'i terk ettim. Kız Kalesi'nden tekrar Ardanuç'a uğramamak için kuzey doğu istikametine dönerek bir dağın zirvesine doğru ilerleyerek 9.15'te bu dağın zirvesine vardım. Daha sonra 15 Haneli bir Müslüman köyü olan Batza'ya⁹² ulaştık. Burada köylüler ürünlerini hasat ediyorlardı. Kahvaltı yapmak ve atlarımızı dinlendirmek için Batza'da yarım saat bekledik. Buradan itibaren yol engebeli bir güzergâh takip ediyordu. Saat 11'de iki tepenin arasında yer alan Anki Köyü'nden⁹³ geçtik. Anki köyünün 15 dakika ötesinde Anket adlı bir başka köy daha var. Köyün yakınlarında yüksek bir yerde bir Rum kilisesinin kalıntıları bulunmaktadır. Buranın sakinleri bir zamanlar Ortodoks iken 70 sene önce İslamiyet'i kabul ettiler. Bu yapı muhtemelen Bizans döneminden kalmadır. Duvarlarının bazı yerlerinde halen daha bazı freskler görünmektedir. Bunların rengi oldukça canlıdır ve açıkta yer almalarına karşın kar ve yağmurdan etkilenmedikleri anlaşılmaktadır. Buradaki resimler Müslümanlar tarafından tahrip edilmiştir. Kilisenin kalıntılarının yer aldığı tepeden çıkarken takip ettiğimiz dere kenarını takip eden yoldan, Gomah Dağı'ndan aşağıya doğru indik. Bir saat içinde dereden ayrıldıktan sonra bazı engebeli otlak araziye geçtik ve burada çok sayıda kotun sürüsü gördük. Öğleden sonra saat 4'te Samışkali'ye ulaştık."⁹⁴

Bir günlük bir yolculuk sonrasında Ardahan'a ulaşmayı hedefleyen Guarracino, 12-13 Temmuz gecesini Hantushet (Hanlı) Köyü'nde geçirmiştir. Ertesi sabah erkenden yola çıktıktan sonra 13 Temmuz'da Ardahan'a ulaşmıştır. Guarracino'nun yolunun Ardahan'a kadar olan anlatımı şöyledir:

"Bir günde Ardahan'a ulaşmak niyetindeydim, fakat aradaki mesafe 10 saat olmasına rağmen yol çok dağlık olduğu ve atlara da zarar vermek istemediğimiz için Samışkali'ye üç saat mesafede olan Hantushet Köyü'nde⁹⁵ gece konaklamaya karar verdik. Bu evde sadece 5-6 hane vardı. Köyün Müslüman olan sakinleri muhtemelen sık sık seyyahlar ile karşılaştıkları ve köyleri Gürcistan ile sahil kesimi arasında işleyen kervanların durak yerlerinden biri olduğu için gayet medeni ve yabancılarla iyilik etmeye alışık insanlardı. Hantushet'den sabah saat 3.30'da ayrıldık ve Yıghili Dağ denilen bir dağa doğru tırmanmaya başladık. Güneydoğu yönüne doğru yolumuza devam ederek 5.30'da Kürtlerin kamp kurdukları bir tepeliğe vardık. Bu Kürtler kışın Batum'da konaklayanlardı. Buraya Haziran'ın sonlarında gelmişlerdi ve Eylül'ün ortalarına kadar burada kalacaklardı. Karın erken yağması burada daha fazla kalmalarına engel olmuştu. Bu dağın yüksekleri, içinde çok sayıda su kaynağının olduğu çok zengin otlaklar ortaya çıkarmaktadır. Kürtlerin buraya sadece iki

⁹⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 12-a.

⁹¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 12-b.

⁹² Batsa, Ardanuç'a bağlı Yolüstü Köyü.

⁹³ Anç, Ardanuç'a bağlı İncili Köyü.

⁹⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 12-b; 13-a; 13-b.

⁹⁵ Hantuşet, Şavşat'a bağlı Hanlı Köyü.

hafta önce gelmelerine rağmen Batum'da gördüğüm dönemde oldukça kötü görünen öküzleri, inekleri ve atları oldukça semirmişlerdi. Beni tanyan Kürtler, kadınlardan benim için kahvaltı hazırlamalarını istediler. Ardahan'a gitme niyetinde olduğumu duyan aksakallı Ardahan'a kadar üç oğlunun bana eşlik etmesini istedi. Kürtlerin yardımını istemesem de aksakallı bunun gerekli olduğunu söyledi. Zira iki gün önce başka bir aşirete mensup Kürtler, Ardahan yolunda iki yolcu soyarak öldürmüştü. Saat 8'de çadırdan ayrılarak doğu yönünde yolumuza devam ettik ve yarım saatlik bir yürüyüşten sonra kuzey güney istikametinde akan küçük bir dereye rastladık. Bu dere Şavşat'ı Ardahan'dan ayırmaktadır. Derenin yakınlarında boş üç han vardı. 9.15'te dağdan aşağıya doğru inmeye başladık ve 10'da dağın eteklerinde kurulu olan Revac⁹⁶ adlı bir köye ulaştık.⁹⁷ Yighili Dağ, sayıları yedi olan alçak dağ dizisinden biriydi ve girmiş olduğumuz Ardahan Ovası'nın kuzey ve batı sınırlarını oluşturmaktaydı. Önümüzdeki bölgenin görünümü dağın diğer tarafında bırakmış olduğumuzdan tamamen farklıydı. Birbirini takip eden vadiler ve ormanlarla kaplı dağların yerini üstlerinde ağaç olmayan alçak tepelerin olduğu düz bir araziye bıraktı. Revac'tan itibaren doğu yönünde Ardahan Ovası'ndan yolumuza devam ettik ve 11.30'da Dedeh Gheuil Köyü'nü⁹⁸ geçtikten sonra öğleden sonra saat 1'de Ardahan'a ulaştık".⁹⁹

3.4. Guarracino'nun Ardahan İkameti ve İzlenimleri

13 Temmuz'da Ardahan'a ulaşan Guarracino en uzun ikametini burada geçirmiştir. Seyahat raporunda verdiği tarihlerden hareketle onun burada bir hafta kadar kaldığı anlaşılmaktadır. Konsolosun Hantuset'ten Ardahan'a kadar güzergâhı ve Ardahan hakkındaki ilk izlenimleri şöyledir:

"Hantuset'ten Ardahan'a kadar olan mesafe yedi saat ve 21 mildir. Ardahan Ovası 15 mil uzunluğunda ve 9 mil genişliğindedir. Ardahan'ın Hristiyan nüfusu Rus istilası döneminde göç etmiş olduğu için ova yeterince ekilememektedir. Ardahan, ovanın doğu ucunda bir yükseltide ve Kura Nehri'nin kıyısında kurulmuştur. Tepelerden doğan nehir, ovanın doğu sınırını oluşturmakta ve 9 mil boyunca alçaktan akarak ovanın batı tarafından dar bir vadiye doğru giriş yaparak batı-doğu istikametinde ilerler.¹⁰⁰ Nehir kasabanın 30-40 yarda aşağısında akmaktadır. Ardahan 300 ev vardır ve bu evler tüm Ermenistan bölgesinde görülen tarzda inşa edilmiştir. Kışlık yem saklamak için inşa edilen ambarların gösterdiği gibi Ardahan görüldüğünden daha büyük bir yerdir. Ardahan'ın sakinleri Ahıska'nın Rus tarafında kalmasından hemen sonra buraya göç etmiş Müslüman Türklerdir. Ardahan 30 dükkânı olan bir pazara sahiptir ve bu pazarda Avrupalı ve diğer mamul maddeler satılmaktadır. Birkaç yıl içinde buranın ticaretinin önemli oranda arttığı söylenmektedir ve ben de pazarda 5-6 yeni dükkânın inşa edildiğine tanık oldum. Nüfusun artması ticareti de geliştirmiş olmalıdır. Altı sene önce Bay Brant Ardahan'dan geçtiğinde Ardahan'da ikamet eden ailelerin sayısı 60-70 civarındaydı.¹⁰¹ Ardahan bölgesi 45 köyü ihtiva etmektedir. Bunların büyük bir kısmı Babıali tarafından Ardahan beylerine verilmiştir. Bu köylerin aşarını toplayan bu beylerin ikisi sipahidir. Ardahan beyleri buranın en eski beylerinden ve önemli bir mülkü olan birinin dört oğludur. Miras olarak kalanlar ve devlet tarafından verilenlerin yanında neredeyse tüm bölge beylerin elindedir. Bu beyler bölgenin zenginlik açısından en önde olan kesimdir. Bu beylerin hasat zamanı 4.000 somars veya 40.000 imparatorluk busheli değerinde arpa ve buğdayı aşar olarak aldıkları söylenmektedir. Bunu yanında beyler halktan belirli bir miktar tereyağı, peynir, bal, belirli sayıda koyun ve öküz alırlar. Beylerin senelik gelirleri 4.000 kuruşa kadar yükselmektedir. Ardahan'ın ürünleri buğday, arpa, çavdar, tereyağı, peynir, bal ve az bir miktarda balmumundan oluşmaktadır. Öküz, inek, manda, koyun ve at bol miktarda yetiştirilmekte ve Acara, Livane, Lazistan ve diğer taraflara gönderilmektedir.¹⁰² Bu hayvanların cinsleri oldukça iri ve iyi durumdadır. Sadece, Ermenistan bölgesinde olanlar gibi burada bulunan atlar büyüklük veya güzellik açısından kayda değer değildir. Rize ile Çürüksu arasındaki sahil kesiminde eti için tüketilen koyunlar başlıca Ardahan'da yetiştirilmektedir. İyi bir cüsseye sahip olan bir öküzün Ardahan'da fiyatı 70 il 90; ineğin 100, mandanın 120-130 ve koyunun 15-20 ve kaliteli balın fiyatı ise 300-400

⁹⁶ Revas, Ardahan'a bağlı Çeğilli Köyü.

⁹⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 13-b; 14-a.

⁹⁸ Ardahan'a bağlı Dedegül Köyü.

⁹⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 14-b.

¹⁰⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 14-b.

¹⁰¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 15-a.

¹⁰² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 15-b.

kuruş arasında değişmektedir. Bu sene bölgede yaşanan mısır kıtlığından dolayı önceki senelere oranla çok sayıda büyükbaş hayvan mısır almak için Ahıska, Gümrü ve diğer Rus bölgelerine gitti. Ardahan ile Ahıska arasındaki mesafe 16; en yakın Rus sınırına olan mesafe ise 5 saattir. Ahıska'dan gelen kervanlar Ardahan'dan geçerler ve bundan dolayı Ardahan'ın Gürcistan ile faal bir münasebeti vardır. Ardahan bölgedeki beylerin en yaşlısı olan Hasan Bey tarafından idare edilmektedir. Hasan Bey kardeşleri ile kasabanın yerleşik olduğu sırtın en yüksek yerinde bulunan eski bir kalenin surları içinde inşa edilen bir binada ikamet etmektedir. Bu kale Ruslar tarafından yıkılmış ve kalede yer alan topraklar da götürülmüştü. Etrafında yer alan tepeler bu kaleye hâkim bir konumda olduğu için çok muhkem bir yer değildir.¹⁰³

3.5. Ardahan Bey'i Hasan Bey'in Düğünü ve Ardahan'da Şenlikler

Yukarıda da görüldüğü gibi Guarracino'nun seyahati bölgedeki önemli Şavşat ve Ardahan beyleri arasındaki düğün kutlamalarına denk gelmişti. Abdi Bey'in kızının düğünü için kutlamalar Guarracino'nun Şavşat'tan geçtiği zamanda başlamıştı. Ancak asıl kutlamalar Damat Hasan Bey'in memleketi Ardahan'daydı. Kutlamalara katılmak için burada kalması istenen Guarracino bu vesileyle Hasan Bey'in düğününe ilişkin gözlemler yapmış ve bunları raporunda aktarmıştır. Guarracino'nun düğüne dair gözlemleri şöyledir:

“Hasan Bey'in, Abdi Bey'in kızı ile olan düğün kutlamaları ben Ardahan'a vardığımda devam ediyordu. Hasan Bey'in ikinci kardeşi olan Hüseyin Bey beni iyi tanıyordu ve düğün eğlenceleri bitene kadar Ardahan'da kalmam konusunda ısrarcı oldu. Ben de düğün törenini görmek istediğim için daveti kabul ettim. Ardahan civarından olan ve sayıları 15-16'ya yakın olan bütün beyler düğün vesilesiyle burada bulunuyordu. Bunların adamlarının sayısı ise 600-800 arasındaydı. Tüm masrafları Hasan Bey tarafından karşılanıyordu ve pek çoğu konağında misafir ediliyordu. Düğünün masraflarının 1.500 kuruşa yakın olduğu söyleniyordu. Bu meblağa Ardahan'a bağlı olan köylerin ileri gelenleri tarafından, adet olduğu üzere hediye edilen öküz, koyun ve tereyağı dâhil değildi. Ardahan'a vardığım gece Hüseyin Bey, gelini almak ve Ardahan'a getirmek üzere Satter'e doğru yola çıkmıştı. 500 kişiden oluşan gelin alayında misafir olarak Ardahan'da bulunan tüm beyler bulunuyordu.¹⁰⁴ Gelin alayında 20 kadın ve altınlarla süslü eyerleri ve gelin için hazırlanan kıyafetleri taşıyan iki güzel at da yer alıyordu. Hüseyin Bey ertesi gün Satter'e ulaştı ve adet olduğu üzere geline babası tarafından çeyiz olarak verilen mülkleri incelemek için üç gün orada kaldı. Hüseyin Bey'in başında olduğu gelin alayı Ardahan'dan ayrılmasından beş gün sonra kasabaya geri gelebildi. Gelin alayı önceki gece Ardahan'a giriş yaptı ve kasabaya bir saat mesafede durakladı. Gelin almaya gitmeyen Hasan Bey ise gece yarısı evden çıkarak gelini karşılamaya gitti. Damadın gelinin odasına kimse tarafından tanınmadan veya yakalanmadan girip çıkması ve kendisi için cazip hediyeler talep etmesi buralarda adet olduğu için, Hasan Bey tanınmaktan çekindiği için kadın kıyafetleri giymiştir. Ancak muhtemelen kimse Hasan Bey'in tanıma cesareti gösterme riskini göze alamamıştı.¹⁰⁵ Ertesi gün gelin yanında 25 atla gelmiştir. Bunun yanında gelin tencere, tepsi, bakır kaplar, havlular, damat için keten bezler ve gelin için mücevher ve gelinin kişisel harcamaları için bir kasa para da getirmiştir. Evliliklerde gelinin babası zengin ise kasa iyi bir şekilde doldurulur, fakat fakir ise genellikle boş olur. Boş ya da dolu olmasına bakılmaksızın para kasası olmadan gelen bir gelin tam gelin sayılmaz. Bu düğünde gelinin değerinin 2 bin kuruş değerinde olduğu söyleniyordu. İki saatlik bir aradan sonra gelin alayının geride kalan kısmı da kasabaya geldi. İlk gelen gelinin gelişini haber veren Hüseyin Bey idi. Onu daha sonra konağın önündeki bahçenin iki tarafında de sıralanan atlılar takip etti. Bunları ise üst kıyafetleri olmayan bir dizi güreşçi, dans eden erkekler, kavalcılar ve hokkabazlar takip etti. Bunlardan hemen sonra at üstünde gelin takip etmiştir. Gelinin atında tepesi kırmızı ipekten ve perdeleri Şam'da imal edilen altın kumaşlardan yapılan bir güneşlik bulunuyordu.¹⁰⁶ Arkasında ise yine at üstünde diğer kadın arkadaşları takip ediyordu. Gelin konağın kapısına ulaştığında Hüseyin Bey tarafından atından indirildi. Tam bu sırada damat Hasan Bey bir avuç dolusu parayı bahçede bekleyen kalabalığa doğru savurdu. Halka doğru savrulan bu paranın 300 kuruş olduğu söyleniyordu. Düğünde dağıtılan bu paradan bir tanesini alanlar şanslı sayılıyordu ve bunu keselerinde sıkı sıkı saklıyorlardı. Üst kesimden kimseler de bu kalabalığa karışarak buradan bir sikke almaya çalışıyorlardı. Ayıp

¹⁰³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 16-b.

¹⁰⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 16-b.

¹⁰⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 17-a.

¹⁰⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 17-b.

kabul edildiği için geline hiçbir yakını refakat etmiyordu. Görgü kurallarına göre gelinin yakınlarının bir aydan evvel gelini ziyaret etmesi uygun değildi; fakat her zaman buna riayet edilmiyordu. Gelin hareme girdiği zaman düğün töreni sona eriyordu, ancak Ardahan'daki misafirler Hüseyin Bey ile Çürüksu beyinin kızının düğünü de başlamak üzere olduğu için dağılmadı. Hüseyin Bey bir kez daha düğün sona erene kadar Ardahan'da kalmamı rica etti; fakat burada yeterince kaldığım için Hüseyin Bey'in teklifini kabul etmedim".¹⁰⁷

3.6. Ardahan'dan Erzurum Yolculuk

Ardahan'daki uzun ikametten sonra Erzurum'a ulaşmak için tekrar yola çıkan Guarracino, üç günlük yolculuğunda ilk gece yol güzergâhlarında olan bir yaylada, ikinci gece Oltu'da ve üçüncü gece de açık havada konakladıktan sonra Erzurum'a ulaşmıştır. Konsolosun seyahat güzergâhına dair gözlemleri ve bölgeyi yöneten beyler hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir:

"Sabah 10.30'da Ardahan'dan ayrıldık ve güney batı istikametinde ilerleyerek ovanın güney tarafından sınırını teşkil eden tepelerin aşağılarından 11.30'da Şiraz adlı bir köye vardık. Bu köyden itibaren yolumuz batı- güneybatı istikametinde iki saat boyunca devam etti. Öğleden sonra saat 3'te alçak bir tepeliği aştıktan sonra üzerinden ahşap bir köprü vasıtasıyla geçtiğimiz Kura Nehri'nin kıyısına ulaştık. Köprünün yakınında nehir Ardahan Ovası'na doğru dönüş yapmaktadır. Yükseltileri aşarak Ardahan bölgesinden çıktık ve Givleh'e girdik. Yolumuz şimdi batıya doğru döndü ve bizi saat 4.30'da Samdelek Köyü'ne¹⁰⁸ ulaştırdı. Bu köy sadece beş Müslüman haneye sahipti. Köyde 50 hane vardı ancak bunlar son Rus işgali köyü terk eden eski Ermeni sakinlerine aitti. Köy sakinleri hayvanlarını beslemek için yaylaya çıktıkları için köyde hiç kimseyi bulamadık. Köyden itibaren batı-güneybatı istikametinde ilerleyerek saat 6'da bu yaylaya vardık.¹⁰⁹ Ardahan'dan buraya kadar kat ettiğimiz mesafe 24 mildi. Geçtiğimiz mesafede çok az yerleşim yeri vardı. Düz alanda yer alan geniş araziler dereler tarafından sulanıyor ve oldukça geniş bir alan ortaya çıkarıyordu. Bana söylendiğine göre bölgenin nüfusunun azalması sadece Hıristiyan ahalinin Ruslar ile ayrılmasından değil son on senede iklimde görülen değişimlerden de kaynaklanmıştı. İklimde görülen bu kararsızlık çok sık ortaya çıkıyor ve hasadı tahrip ederek Givleh'in çok sayıda Müslüman sakininin bölgenin değişik yerlerine göç etmelerine neden oluyordu. Bir zamanlar 300 köy ihtiva eden Givleh şimdi ancak bu sayının yarısına sahiptir. Bölge, yerli halk tarafından, eski bir paşanın oğlu olmalarından dolayı Givleh paşaları denilen üç kardeş tarafından yönetilmektedir. Bu kardeşler Samdelek'e iki saat mesafede bir yerde yaşamaktadır."¹¹⁰

Konsolosun 21 Temmuz günü konakladıkları yayladan Oltu'ya kadar takip ettiği rota ve geçtiği yerleşim yerlerine dair izlenimleri şöyledir:

"Saat 4.30'da yayladan yola çıktık ve saat 6'ya kadar ekilmeyen engebeli arazileri takip ettik. İyice ekilmiş oldukça güzel bir vadiye indiğimizde Penek sınırına da girmiş olduk. Güzergâhımız güney batı istikametinde idi. Vadiden bir saatlik mesafeden sonra saat 8'de bir saat sonunda vadinin yukarısında Yukarı Penasker¹¹¹ adlı bir köye vardık. Köy bahçeler ve otlakların arasında olan 30 haneye sahipti. Kahvaltı için bu köyde konakladık. Burada diğer köyün yarım saat batısında Aşağı Penasker¹¹² denilen bir başka köy daha var. Penek mütesellimi Aşağı Penasker'de ikamet eder. Bu kişi binbaşı rütbesine sahipti ve Erzurum Valisi Kamil Paşa tarafından atanmıştı. Penek bölgesi 28 köye sahiptir. Bu köylerin tümü aynı vadiye yer almaktadır. Bu köylerin mamur yerler olduğu söylenmektedir zira iklimleri ılıman olduğu için hasat oldukça iyi olmaktadır."¹¹³

"Kör Hüseyin Bey ve onun en genç kardeşi olan Dursun Bey, Abdi Bey'in yaptığı gibi sultandan aldıkları bir berat karşılığında bu tarafların aşarını toplamaktadırlar. Bu sene bölgenin aşarını Haziran ayında Erzurum'da mukim bir Ermeni tüccara 400 pound bedel ile satmışlardır. Bazen bu aşarı 550 pounda da satmaktaydılar ancak bu sene tohum ihtiyacından dolayı bazı araziler ekilmemiştir. Penasker'de bölgenin aşarını alan bu tüccarın iki adamını gördüm. Bunlar bu senenin

¹⁰⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 18-a.

¹⁰⁸ Samzelek, Ardhan Göle'ye bağlı Yeleçli Köyü.

¹⁰⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 18-b.

¹¹⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 19-a.

¹¹¹ Olur ilçesine bağlı Yukarı Karacasu Köyü.

¹¹² Olur ilçesine bağlı Aşağı Karacasu Köyü.

¹¹³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 19-a; 19-b.

hasadının nasıl olduğunu incelemek üzere buraya gelmişlerdi. Bana bütün bölgeyi dolaştıklarını ve beklenen hasadın her yerde iyi olduğunu söylediler.¹¹⁴ Bundan dolayı bu Ermeni tüccar bu sene muhtemelen 100-200 pound arasında bir kâr yapacaktır. Penasker'den sabah saat 9.30'da tekrar yola çıkarak saat 12'ye kadar vadi boyunca güney-batı istikametinde akan derenin kıyısı boyunca aşağıya doğru ilerledik. Dere burada Oltu Suyu denilen ve doğu-güneydoğu istikametinde akan bir başka dere ile birleşiyordu. Bu dere Tortum'un güneyinden doğuyor, Narman ve Oltu'yu geçerek Artvin'in yukarılarında Çoruh Nehri'ne birleşen bir güzergâh takip ediyordu. Oltu Suyu'nun sağ yakasından saat öğleden sonra 1'e kadar yolumuza devam ettik. Bu dereyi taş bir köprü vasıtasıyla geçtikten sonra güneye doğru dönerek saat 3'te 20 Müslüman hanesi olan Pernek¹¹⁵ adlı bir köye ulaştık. Atlarımızı beslemek için burada yarım saat durakladık. Tekrar yola devam ederek saat 5'e kadar dar bir vadi boyunca ilerledik. Bu vadinin geniş bir ovaya doğru açıldığı yeri de geçtikten sonra Oltu Vadisi ile karşı karşıya kaldık. Ova her iki taraftan birbiri ardına devam eden konik kayalıklar ile birbirine bağlamakta ve çökelti yatakları ortaya çıkarmaktadır. Bu yataklardaki gri toprak günbatımının ışığını değiştirmekte ve oldukça etkileyici bir görünüm ortaya çıkarmaktadır.¹¹⁶ Kayalık tepelerin yakınlarındaki dağlar kıraçtır ve kireçli topraklara sahiptir. Ova 4,5 mil uzunluğunda ve 2 mil genişliğindedir ve kıyısı boyunca takip ettiğimiz Oltu Suyu tarafından sulanmaktadır. Saat 6.30'da Oltu Vadisi'ne girdik ve 15 dakika sonra derenin her iki yakasını da işgal eden Oltu'ya vardık. Bugün 13 saat boyunca yol 39 mil yol yapmıştık. Oltu çok sayıda bahçesi ile oldukça güzel bir manzara ortaya koyuyordu. Kasaba 30'u Ermeni ve 250 Müslüman haneyi ihtiva ediyordu. Burası aynı zamanda Erzurum paşasının tayin ettiği kaymakamının ikamet yeri idi. Bu kaymakam aynı zamanda Çıldır Eyaleti'nden kalan yerlerin de mütesellimi idi. Bu yerler Posof, Ardahan, Givleh, Penek, Tevasker, Kiskin, Livane, Acara-yı Ulyâ ve Acara-yı Süflâ ve Çürüksu'ydu. Bu yerler ve Rusya'ya geçen bazı sancaklar Ahıska Paşalığını oluşturmuştu. Bunun başında olan kişi ise aynı zamanda Çıldır Eyaleti paşası unvanını da almıştı. Bu isim Türkiye tarafında kalan sancaklar için muhafaza edilmiştir ve halen daha İstanbul'da bölge ile ilgili yazılan evraklarda kullanılmaktadır. Oltu kaymakamı Giriftinoğlu Mehmet Ağa yakın zamanda Erzurum Valisi Kâmil Paşa tarafından idaresi altında olan bölge halkından haksız yere 50.000 kuruş aldığı için görevinden alınmış ve yerine Acaralı Abdi Bey tayin edilmişti.¹¹⁷

Oltu'da konakladıktan sonra 22 Temmuz'da yeniden yola çıkan Guarracino, Oltu Suyu istikametini takip ederek Narman'ın eski merkezi üzerinden güneye doğru yoluna devam etmiştir. Bu güzergâhta konsolosun izlenimleri şöyledir:

“Sabah saat 5.30'da Oltu'dan ayrıldık. Saat 7'ye kadar güney istikametinde ilerledik bu saatten sonra batıya döndük. Oltu sınırını oluşturan bir yükseliyi geçtik ve bizim de kıyısı boyunca ilerlediğimiz Oltu Suyu'nun suladığı ve oldukça geniş bir ovaya, Narman Sancağı'na girdik. Saat 8'de Narman Kasabası'nın¹¹⁸ çok yakınından geçtik. Narman tamamı Müslüman olan 300 haneyi barındırmaktadır. Saat 11.30'da sakinleri Müslüman olan 100 haneli Id¹¹⁹ adlı bir köye geldik. Bu köyün senelik 5.000-6.000 kuruş olan aşarı Erzurum valisinin maaşı olarak alınıyordu. Id Köyü'nden bir saat ötede Aka¹²⁰ adlı 20 Müslüman haneye ev sahipliği yapan bir başka köye rastladık. Saat 4'e kadar burada kaldık ve buradan iki yeni at aldık. Aka'dan ayrılırken aynı zamanda Narman Ovası'ndan da çıkarak dar bir vadiye girdik. Yolun büyük bir kısmı Oltu Suyu'nun yatağını takip ediyordu. Dere yatağı buralarda iki yarda genişliğindeydi. Aka'dan Bar Köyü'ne¹²¹ karanlık çökmeden dört saatte varmayı düşünüyordum. Ancak atlarımdan biri çok yorulduğu için saat 7'ye kadar kendine gelmesini bekledim. Dağın sırtlarını karanlıkta çıktık. Dağdan iniş iki saat sürdü. Saat 10'da dikkatsizliğimizden Bar Köyü'nü geçtiğimizi fark ettik. Atlarımız ve biz yorulduğumuz için onları otlamak üzere çözdük ve biz de yatmaya koyulduk. Bu gün 12 saat yürüdük”.¹²²

¹¹⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 19-b.

¹¹⁵ Oltu'ya bağlı İriağaç Köyü.

¹¹⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 20-a.

¹¹⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 20-b, 21a.

¹¹⁸ Narman'ın eski merkezi. Şimdi Oltu'ya bağlı Ünlükaya Köyü.

¹¹⁹ Şimdiki Narman ilçe merkezinin adı.

¹²⁰ Aha, Narman'a bağlı Beyler Köyü.

¹²¹ Tortum'a bağlı Yumaklı Köyü.

¹²² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 20-b, 21a; 21-b.

Son gecesini de Yumaklı Köyü yakınlarında açık havada kısa bir dinlenme ile geçiren İngiliz konsolosu 23 Temmuz günü oldukça erken bir saatte Erzurum'a doğru yeniden yola çıkmıştır.

“Soğuk oldukça keskin olduğu için açık havada uyumak bizim için keyifli olmadı. Bundan dolayı saat 3 gibi erken bir saatte yolumuza devam etmeye karar verdik. Yolumuz güney batı yönünde engebeli bir güzergâh takip ediyordu. Saat 6'da Zagghi¹²³ adlı bir köye ulaştık. Köy Hemşinli 6 aile tarafından meskûndü. Buranın eski Ermeni sakinleri Ruslar ile buradan göç ettikten sonra Hemşinliler buraya gelmişlerdi. Kahvaltı yapmak için saat 8'e kadar bu köyde kaldık. Yolculuğumuza başladıktan sonra geçmiş olduğumuz tepelerden doğan ve Tortum'a doğru akarak Çoruh'a ulaşan bir derenin kıyısı boyunca aşağıya doğru indik. Saat 10'da güneye dönerek bir saat sonra Erzurum Ovası'nda bulunan Hintz Köyü'ne¹²⁴ ulaştık. Hintz'dan hızlanarak iki saat içinde Erzurum'a ulaştık. 21 mil yol kat ettik.”¹²⁵

Erzurum'a ulaşması ile Guarracino'nun yolculuğu da sona ermiştir. Bu nedenle raporunun sonunda, seyahatine ve izlenimlerine dair bir değerlendirme yapma gereği duymuştur. Bu değerlendirmelerden ilki bölgenin coğrafyası, halkı ve iklimi ile alakalıdır. Konsolosun coğrafi yapıya dair değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Bu seyahat süresince kat etmiş olduğum bölge iki farklı özellik taşımaktadır. Acara dağlık ve ormanlık bir bölgedir. Tarıma uygun arazileri genişlik açısından sınırlıdır ve halkın gıda ihtiyacını karşılamak açısından yetersizdir. Müslüman olan halk uzun ve heybetli bir yapıdadır; ancak karakter bakımından kavgacı bir tavır sergilemektedir. Bunun nedenleri ise sürekli silahlı olarak gezmeleri ve derebeylerine tabi olarak onlar gibi otorite kabul etmeyen kimseler olmalarıdır. Ardahan'a vardikten itibaren Ermenistan'ın düzlükleri başlar ve burada hububat tarımına ve hayvanlarını beslemeye uygun ovalar başlar. Bu tarafın sakinleri kısmen Müslüman kısmen Ermeni'dir. Ancak bu tarafın halkı Acara tarafındakilere göre alışkanlık olarak daha sakin ve çalışkandır. İklim ise daha sağlıklıdır. Sahilden gelen birine göre hava daha soğuk gelebilir; fakat dağların arasındaki münzevi vadilerde yazlar sıcaktır ve kışlarsa sert değildir. Açık yerlerde ve dağlarda hava oldukça soğuktur ve çok miktarda kar yağar.”¹²⁶

Konsolosun son değerlendirmeleri ise, bizzat bu gezinin nedenini de teşkil eden “bölgenin ekonomik ve ticari potansiyeli” hakkındaydı. Bu konuda Guarracino bölgeden “umduğunu bulamadığına” dair ifadeler ile raporunu bitirmekte ve özellikle daha sonraki konsolosluk görevlerinde de vurgulayacak olduğu gibi, öncelikli olarak yapılması gerekenin idari düzenlemeler olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda konsolos raporunu şu sözlerle bitirmektedir:

“Bölgenin ürünleri buğday, mısır, çavdar, fasulye, tereyağı, bal, balmumu, büyükbaş hayvan ve az miktarda deriden oluşmaktadır. Büyükbaş hayvan, deri, balmumu, bal ve tereyağı dışarıya satılacak kadar yeterli miktarda üretilmektedir. Tüm bölgede Avrupa mamulü ürünler tüketilmektedir. Yerli mamuller yerine Avrupa mallarından yapılan kıyafetler kullanmak bölge halkı arasında bir ayrıcalık göstergesidir. İnsanlar, beyleri tarafından ne kadar az baskıya uğrar ve servet biriktirmelerine izin verilirse İngiliz mallarının daha yaygın bir şekilde kullanımları teşvik edilmiş olur. Ancak şimdilik iyi bir yönetim tesis edilene ve medeniyet bu vahşi bölgelere nüfus edene kadar Avrupa mallarına talep olmayacaktır. Bunun için bölgedeki karmaşanın ve uzun zamandan beri hükümetin bölgeye yönelik ihmali ortadan kalkmalıdır”

Sonuç

23 Temmuz'da Erzurum'a ulaşan Guarracino, seyahatini Erzurum'da bitirmemiştir. Bir haftalık bir Erzurum ikametinden sonra, arşiv belgelerinin gösterdiğine göre Ağustos ayının başında bu kez Erzurum'dan Kayseri'ye bir seyahat gerçekleştirmiştir. Erzurum'dan sonraki bu seyahatine dair ayrıntılı bir raporu tespit edilemeyen Guarracino sadece geçtiği yerleri ve aralarındaki mesafeleri bir cetvel olarak hazırlamıştır. Bu seyahatinde 1 Ağustos'ta Erzurum'dan çıkıp 120-125 saatte 360-375 mil yol yaparak ve 10 Ağustos'ta Kayseri'ye ulaşmıştır; kısa da

¹²³ Zağgı, Yakutiye ilçesine bağlı Şenyurt Köyü.

¹²⁴ Hintsk, Yakutiye'ye bağlı Dumlu Köyü.

¹²⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 21-b, 22-a.

¹²⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 22-a; 22-b.

olsa bu güzergâh hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. 20 Ağustos'ta de Kayseri'den hareketle 22 saatte 66 mil yol kat ederek Samsun'a ulaşarak seyahatini bitirmiştir.

Guarracino'nun Batum'dan Erzurum'a yaptığı ve 31 Ağustos 1841'de rapor haline getirdiği bu seyahat izlenimlerinden konsolosun nasıl bir kazanım elde ettiğini yine bu seyahate neden olan talimatlar ekseninde değerlendirmek mümkündür. Brant'ın talimatlarında da görüldüğü gibi, Guarracino'nun konsolosluga başlar başlamaz en önemli görevi konsolosluk bölgesi olarak nitelendirilebilecek olan Batum ve çevresi olanaklarının tespit edilmesiydi. 1840 yılında bölgede Acaralı kör Hüseyin Bey isyanından kaynaklanan kargaşa ortamı ile tehir edildiği anlaşılan bu misyona ilişkin geziler 1841'de icra edilebilmiştir. İlki Batum'dan Artvin'e kadar olan seyahatlerin bir devamı olarak Guarracino bu kez farklı bir rota izleyerek Batum'dan hareketle Keda üzerinden Şavşat'a uzanan bir rota takip etmiştir. Aslında bu gezinin Batum'u iç kısımlara bağlayan ve daha sonra da yapımı konusunda çokça bahsedilen Batum-Kars Yolu'nun Ardahan'a kadar olan kısmının tanınması açısından önemli bir tecrübe sağladığı söylenebilir. Guarracino, Acara'ya kadar olan kısmında bazı yerlerde yolun oldukça sarp geçişler ortaya çıkardığını, yolun geri kalanında güzergâhın çok fena olmadığını ve çok az bir masraf ve çalışma ile yolun işler hale getirilebileceğini belirtmiştir. Guarracino, Batum'dan yazdığı daha sonraki raporlarında da sık sık Batum-Kars Yolu'nun hem Batum hem de iç kısımların gelişmesi için en önemli hükümet yatırımı olacağını ifade etmiştir. Ticaret yapma yetkisi ile Batum'a tayin edilen Guarracino için bölgenin ileri gelenleri ile kuracak olduğu bağlantılar, Brant'ın talimatlarında da belirtildiği gibi, İngiliz ürünlerinin pazar olanakları açısından oldukça önemliydi. Bu bağlamda bu seyahat bölgedeki olanakları keşfetme misyonu ile Batum'a yerleşmeye çalışan Guarracino için iç kısımlardaki koşulları ve idari mekanizmada etkin kişileri tanıma ve münasebet tesis etmek açısından faydalı bir araştırma olmalıdır.

Erzurum'a olan bu seyahatin raporunun yapısı itibarıyla bakıldığında ise; bu raporun pek çok açıdan Artvin'e yapılan ilk seyahat raporuna benzediği görülmektedir. Guarracino burada da takip edilen yola dair ayrıntılar, yol güzergâhında olan köyler, köyler arasındaki mesafeler, köylerin nüfusları, çarşı veya pazarları, satılan ürünler, alınan vergiler ve miktarları, burada yapmış olduğu ziyaret ve faaliyetler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Asıl önemlisi konsolos yardımcısının bu seyahatlerine dair rotasını hazırlamış olduğu bir harita ile göstermiş olmasıdır. Bu bakımdan raporlar, bu dönemde bölgeyi keşfetmekle görevli diğer konsolosların raporları ile benzerlikler göstermektedir. Ancak bu raporu farklı kılan unsur şüphesiz konsolosun takip etmiş olduğu rotadır. 19. Yüzyılda Anadolu'da pek çok İngiliz seyyah ve konsolos değişik misyonlarla seyahat gerçekleştirmiş ve bunlara ilişkin bilgiler vermişlerdir. Ne var ki bu seyahat anlatılarının büyük bir kısmı önemli ticaret ve ulaşım ağı üzerinde olan önemli şehirler ve bölgeler hakkındadır. Bu bakımdan Guarracino'nun iki seyahatinde takip ettiği rota ve buna ilişkin detaylar 19. Yüzyılın ilk yarısı gibi erken kabul edilebilecek bir dönem için oldukça kıymetlidir. Ulaşımın ticaret için en önemli unsur olduğu bu coğrafyada yerleşmeye çalışan İngilizler için bir taraftan Çoruh'un ulaşım olanakları, diğer taraftan da karayollarının imkânları tespit edilmiş ve İngiliz ticaretinin bölgedeki potansiyeli araştırılmıştır. Bu araştırmalar sırasında konsolosların en küçük köylere varıncaya kadar aktardıkları detaylar bölgenin yerel tarihi açısından da yabancı arşiv belgeleri içinde keşfedilen parçalar olarak önemli katkılar yapmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

The National Archives, TNA (İngiliz Milli Arşivleri)

Service Historique De La Défense (Château De Vincennes, SHD: (Fransa Savunma Bakanlığı Arşivi)

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri ve Seyahat Raporları

Abashidze, Aslan I. (Ed.) (2003), *Selections from the British National Archives on Adjara, 1830-1921, Vol. 1, Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, Second Edition, London: Aslan I. Abashidze Historical documents Centre Publications.

Fontanier, Victor (1832), "Notice sur la côte de la Mer Noire, appelée Lazistan", *Bulletin de la Société de Géographie*, 17, 68-82.

Guarracino, Frederick (1845), "Notes on an Excursion from Batum to Artvin", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 15, 296-305.

Guarracino, M. Fred. (2013), "Batum'dan Artvin'e Gezi Notları", Çev. Yahya Yeşilyurt, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15, 233-242.

Suter, Henry (1840), "Notes on A Journey from Erz-Rum to Trebizond, by Way of Shebb-Khaneh, Kara Hisar, Sivas, Tokat, and Samsun, in October, 1838.", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 10, 434-444.

Taylor, J. G. (1865), "Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 35, 21-58.

Diğer Kaynaklar

Adıatar Funda (2011), "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/1, 1-34.

Aydın, Mustafa (2017), *Batı Kafkaslarda Rus Siyaseti ve Değişen Dengeler (1830-1850)*, İstanbul: Derin Yayınları.

Berridge, G.R. (2009), *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy*, Ed. J. Melissen. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Brant, James (1840), "Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan in the Summer of 1838," *Journal of the Royal Geographic Society of London*, 10, 341-434.

_____ (2014), *1838 Yazında Kürdistan*, Çev. A.Celil Kaya, İstanbul: Rupel Basım Yayın.

_____ (1836), "Journey Through a Part of Armenia and Asia Minor, in the Year 1835", *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, 6, 187- 223.

Cassandra, Vivian (2012), *Americans in Egypt, 1770-1915: Explorers, Consuls, Travelers, Soldiers, Missionaries, Writers and Scientists*, New York: McFarland.

Dönmez, Ahmet (2019), "The Role of James Brant in the Process of Structural Changes in British Consulates", *Adalya*, 22, 363-379.

Ersoy, Osman (1964), "Bir İngiliz Konsolosu'nun 1846 yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 238-249.

Faruk Bilici (2003), "La France et la mer Noire sous le Consulat et l'Empire : "la porte du harem ouverte", *Méditerranée, Moyen-Orient: deux siècles de relations internationales, recherches en hommages à Jacques Thobie* (dir. W. Arbid, S. Kançal, J.-D Mizrahi, S. Saul), Paris: L'Harmattan, 55-92.

Fourcade, Pascal (1811), "Mémoire sur Pompeiopolis ou Tasch-Kouprou avec quelques remarques sur Tovata ou Voyavat lu à la troisième classe de l'Institut", *Annales des voyages, de la géographie et de l'histoire*, 14, 30-58.

Görür, Halil İbrahim (2001), *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Genel Konsolosluğu (1875-1879)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Issawi, Charles (1970), "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: The Rise and Decline of A Route", *International Journal of Middle East Studies*, I, 18-27.

Justin McCarty (2002), "Factors in the Analysis of the Population of Anatolia", *Population History of the Middle East and the Balkans*, İstanbul: Isis Pres, 85-112.

Kartın, Cengiz (2020), *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

_____ (2020), "İngiliz Konsolosluk Sistemi ve Osmanlı Devleti (1825-1850)", *Osmanlı Devleti'nin Diploması Tarihi Makaleler-1*, Ed. M. Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Ankara: Altınordu Yayınları, 287-318.

King, Charles (2008), *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kocabaşoğlu, Uygur (2004), *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şenışık, Pınar (2011), *Transformation of Ottoman Crete: Revolts, Politics and Identity in the Late Nineteenth Century*, London: I.B. Tauris.

Turgay, A. Üner (1983), "Otoman-British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century", *Economie et Societes dans L'empire Ottoman (fin du XVIIIe- debut du XXe siecle)*, der. J.-Louis Bacqué-Grammont, P. Dumont, Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique, 297-315.

Vural, Suat (2009), "İngiliz Konsolos J. G. Taylor'un Batman ve Yöresi Hakkındaki Gözlemleri", *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, ed. S. Cöhçe-A. Çevik, c. II, İstanbul: Batman Valiliği Yayınları, 211-219.

Washington, John - W. I. Hamilton (1839), "Instructions of the Council of the Royal Geographical Society of London Adressed to the Leaders of the Expedition for Exploring in Kurdistan", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 9 (1839), xiii-xxii.

Watkinson, Sarah (2018), "The Stevens Family: Consuls in Malta and the Levant", *Journal of Maltese History*, 5/2, 62-78.

Yılmaz, Özgür (2014), "Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809).", *Cahiers balkaniques*, 42, 223-268.

_____ (2014a), "Samsun'da Fransız Konsolosluğunun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16, 57-86.

_____ (2014b), "Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi", *Bellekten*, 78/282, 611-658

_____ (2016a), "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820).", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 87-120.

_____ (2016b) "Marius Outrey'nin 1835 Yılında Trabzon'dan Erzurum'a Seyahati ve Erzurum Şehri Hakkında Raporu", *Mavi Atlas*, 7, 150-167.

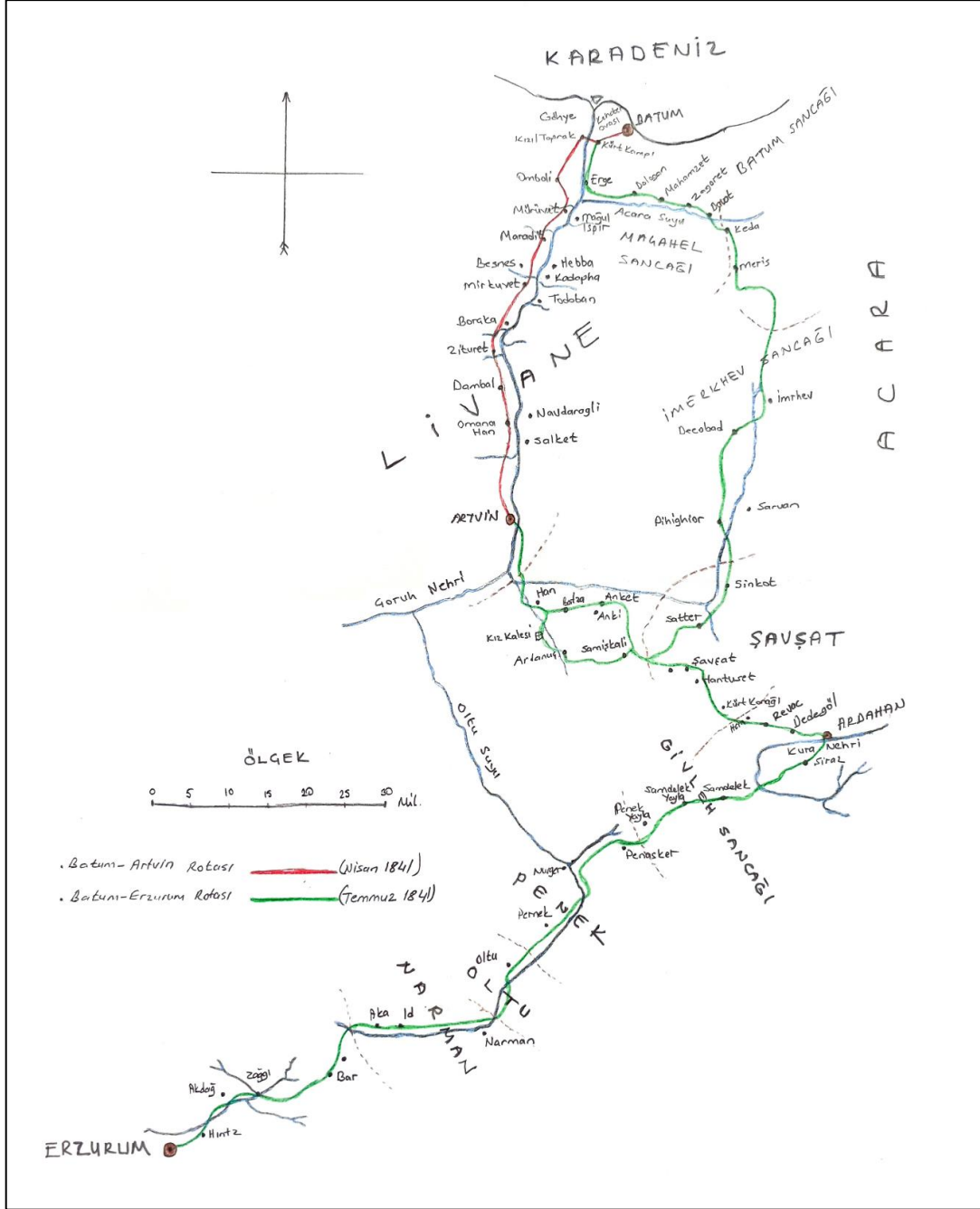
_____ (2018), "Erzurum'da Fransız Konsolosluğu: Kuruluşu, Konsoloslar ve Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Hâkimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılı Uluslararası Erzurum Sempozyumu, Bildiriler*, Ed. M. Küçüküçürlü vd., Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları, 118-143.

_____ (2020), "Kraliyet Coğrafya Derneği ve Anadolu'ya Yönelik Faaliyetleri (1835-1845)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17, 319-348.

_____ (2022), *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)*, İstanbul: Heyamola Yayınları.

EKLER

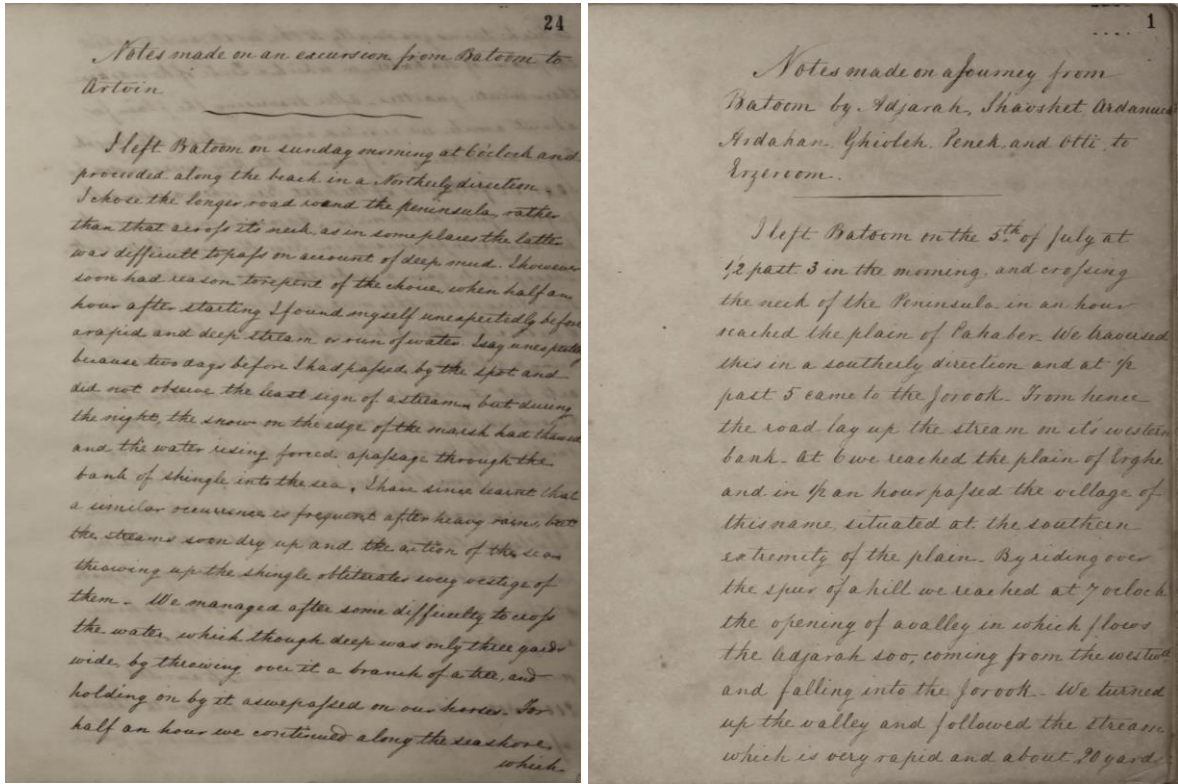
Ek 1. Guarracino'nun Batum'dan Artvin ve Erzurum'a Seyahat Güzergâhları¹²⁷

Kaynak: SHD, L'État-major de l'armée de Terre, 1622. Turquie, 1855-1865.

¹²⁷ Harita İngilizce aslına uygun olarak tarafımızdan yeniden çizilmiştir.

Ek 2. Guarracino'nun Batum'dan Artvin ve Erzurum'a Seyahat Raporlarının İlk Sayfaları

Kaynak: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 22-a; 22-b.

Bostancı, Mustafa, "Turkish-Greek Bilateral Meetings and Results on the Islands Issue before the First World War", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/18, ss.191-204.
DOI: 10.31765/karen.1248792

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

TURKISH-GREEK BILATERAL MEETINGS AND RESULTS ON THE ISLANDS ISSUE BEFORE THE FIRST WORLD WAR*

Mustafa BOSTANCI**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ankara/TÜRKİYE

✉ mustafabostancio66@hotmail.com

ORCID : 0000-0001-4518-3057

Keywords: Aegean Islands, Great Powers, Ottoman Empire, Greece

Anahtar Kelimeler: Ege Adaları, Büyük Devletler, Osmanlı Devleti, Yunanistan

Abstract: In this study, it is aimed to clarify and evaluate the issue of the Islands, which is one of the most important disputes between the parties in terms of Turkish-Greek relations and remains up-to-date, after the decision of the Great Powers on this issue, especially within the framework of the Turkish-Greek bilateral negotiations.

The Islands occupied by Greece during the Balkan Wars had not returned to Türkiye, so this problem constituted the basis for the Islands issue. Although Türkiye has left the determination of the fate of the Islands up to the discretion of Great Powers according to the Treaty of London signed at the end of the First Balkan War, it declared that the Islands, which were inseparable parts of Anatolia, must remain at its disposal and hoped that the Islands issue would be resolved in accordance with its own sensitivities. However, the Great Powers did not take into consideration the vital interests of the Ottoman Empire, thus, deciding to leave the Aegean Islands other than Gökçeada, Bozcaada and Kastellorizo to Greece. The Ottoman Government and the Sublime Porte did not accept this decision and, relying on the decision to leave previously mentioned islands to Türkiye, declared that they would make efforts to fulfill their rightful and legitimate demands on the other Islands as well. Türkiye considered these Islands as indispensable parts of Anatolia, like flesh and bone, and did not give them up, so it made efforts to take back those Islands that were especially essential for its own security, whether through bilateral negotiations with Greece or through war.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ADALAR MESELESİ KONUSUNDA TÜRK-YUNAN İKİLİ GÖRÜŞMELERİ VE SONUÇLARI

Öz: Bu çalışmada, Türk-Yunan ilişkileri bakımından taraflar arasındaki en önemli uyuşmazlıklardan birisi olan ve güncelliğini korusun Adalar meselesi, bu konuda Büyük Devletlerin vermiş oldukları karar sonrasında, özellikle Türk-Yunan ikili görüşmeleri çerçevesinde aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Adalar meselesinin temelinde, Yunanistan'ın Balkan Savaşları sırasında işgal ettiği Adaların Türkiye'ye iade edilmemesi hususu vardır. Türkiye, I. Balkan Savaşı sonunda imzalanan Londra Antlaşması ile Adaların geleceğinin tayinini Büyük Devletlere bırak

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.05.2023

makla beraber, Anadolu'nun ayrılmaz parçaları durumundaki Adaların mutlaka kendi tasarrufunda kalması gerektiğini açıklamış ve Adalar meselesinin, kendi hassasiyetlerine uygun bir şekilde çözüme bağlanacağını ümit etmişti. Fakat Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'nin hayati çıkarlarını dikkate almayarak Gökçeada, Bozcaada ve Meis dışındaki Ege Adalarının Yunanistan'a bırakılmasına karar vermişlerdir. Bu karar Osmanlı

Hükümeti tarafından kabul edilmemiş, adı geçen Adaların kendisine bırakılmasını senet sayan Bab-ı Ali, öteki Adalar üzerindeki haklı ve meşru taleplerini gerçekleştirmek için çalışacağını ifade etmiştir. Türkiye, Adaları etle tırnak gibi Anadolu'nun ayrılmaz parçaları olarak görmüş, Adalardan vazgeçmemiş ve gerek Yunanistan'la yapılacak ikili görüşmeler yoluyla, gerekse savaşarak, bu Adalardan özellikle kendi güvenliği açısından elzem olanları geri almaya çalışmıştır.

Introduction

The tendencies and intentions of the Great Powers on the Islands began to emerge shortly after the Treaty of London was signed. On 10 June 1913, British Foreign Secretary Sir Edward Grey revealed his ideas to France. Thereafter, Gökçeada and Bozcaada, located just at the opening of the Dardanelles, should be returned to Türkiye, and the other islands should be left to Greece. He question of islands should be merged with the problem of southern Albania, and these two problems should be dealt with together. In other words, With the exception of Gökçeada and Bozcaada, the other Aegean Islands should be left to Greece in response to the evacuation of the Albanian border. The British Foreign Secretary believed that Italy, Austria and Germany would agree to this idea.¹

Thus, ten days after the signing of the Treaty of London, Britain was used its influence on the issue in favor of Greece. It seemed that the idea of leaving Gökçeada and Bozcaada to Türkiye was put forward with the aim of appeasing and satisfying Russia. As Russia attached great importance to the freedom of passage through the Straits, favoring that Gökçeada, Bozcaada, Limnos and Samothrace Islands located at the opening Dardanelles should remain in Türkiye, which holds the Straits. Sir Edward Grey had partially satisfied Russia's desires by proposing that two of these four islands should be left to Türkiye. In order to break the opposition of the Triple Alliance States, namely Austria, Germany and Italy, Grey linked the Islands issue with the problem of Southern Albania, wishing that these two problems to be resolved together. Especially, Italy and Austria particular were very sensitive about the territory of Southern Albania. Because if these lands were to join Greece, Greece would dominate both sides of the Corfu Channel. This conflicted with the interests of Italy and Austria in the Adriatic. For this reason, these two states wanted Greece to withdraw from Southern Albania and resisted at this point. At this point, Britain argued that Greece should keep the Aegean islands in return for withdrawing from southern Albania, almost backing Austria and Italy into a corner.²

Following the efforts of Britain, the Six Great Powers (Germany, Austria, England, France, Russia, and Italy) notified their joint decisions on the issue of the Aegean Islands to Greece on February 13, 1914, and to Türkiye on February 14, 1914, with a diplomatic note.³

1. Decision Notified to Greece

On February 13, 1914, the Ambassadors of the Great Powers convened at the British Embassy and conveyed the following diplomatic note to the Greek Ministry of Foreign Affairs at 7 p.m.:⁴

"The undersigned Ambassadors of Germany, Austria, France, England, Italy and Russia, on behalf of their Governments, shall make the following declaration:

¹ Şimşir, 1989: 8.

² Şimşir, 1989: XXIII.

³ Pazarıcı, 1986: 2-3; Gündüz, 1985: 19; Bayur, 1991: 247; Turan, 1965: 102; Hayta, 1996: 451.

⁴ "Atina'daki Tebligat", Tanin, 15 Şubat 1914, No: 1848: 1.

Pursuant to the fifth article of the Treaty of London concluded between the Governments of the Balkan Alliance and the Sublime State on 17-30 May 1913, and the fifteenth article of the Treaty of 1 November 1913 between the Government of Greece and the Government of Sublime Porte signed in Athens, the Government of Greece had promised to leave the decision on the future of the Islands at the discretion of the Great Powers. Consequently, the Great Powers decided that Gökçeada, Bozcaada and Kastellorizo would be given to Türkiye, whereas, all the other Greek-occupied Islands would be left to Greece.

The Great Powers also decided that the Greek Government would give certain assurances to both them and the Ottoman Empire not to fortify the before mentioned islands against the Ottoman Empire, and not to use these islands for military purposes, and to take effective measures in order to prevent smuggling between the Islands and Türkiye.

The Great Powers further committed themselves to exercise their influence over the Greek Government in order to honor the following conditions. Furthermore, they required the Greek Government to provide satisfactory assurances that the Greece would protect the law of the Muslims in the Islands under its responsibility in accordance with the above-cited decision.

The surrender to Greece of the Islands that the Great Powers had decided to cede to Greece would only take place after the withdrawal of the Greek troops from the Southern Albanian border pursuant to the Protocol of Florence and after Greece makes a firm commitment that it would not support the opposition in any way, against the situation established by the Six Great Powers in Southern Albania or make any opposition in this regard and that it would not provoke the people to resistance.

The evacuation of the southern Albanian border would begin in early March and continue until the end of the month.

The Six Great Powers trust that the above-cited resolutions will be faithfully complied with by the Greek Government.”⁵

1.1. Greek Response to the Great Powers

Greece responded to the Great Powers’ diplomatic note on the Islands issue on 21 February 1914.⁶

In the note issued by Greece as a response, after explaining the affiliation between the Epirus and Islands issues, it was declared that a solution was approached thanks to the Diplomatic efforts of the Great Powers regarding the issue related to the Islands under Greek occupation.

In the subsequent chapters of the note, the Islands issue and the records made against Greece in this connection were mentioned, and some concessions were requested from the Great Powers in return for the acceptance of the aforementioned records.

Greece declared that after the notification of the Great Powers was accepted by the Ottoman Government, it would also notify the Sublime Porte that the conditions of the Great Powers were accepted.

According to the response note, the following issues were stated in the subsequent chapters:

“Greece would like to express its gratitude to the Great Powers for resolving the issue of the Islands in a fair manner that is in the interests of both governments involved in this matter.

Greece agrees not to fortify the Islands and not to utilize them for military purposes. On the other hand, Greece believes that a decision will be adopted by the Great Powers assuring that these islands will not be assaulted. On the other hand, Greece, which also agrees to take effective measures in order to prevent smuggling between the Islands and Anatolia and to protect the Mus-

⁵ “Yunan’a Verilen Nota”, Sabah, 16 Şubat 1914, No: 8767: 1; “Hülasa”, İkdâm, 15 Şubat 1914, No: 6100: 1; “Siyasiyat”, Tercüman-ı Hakikat, 15 Şubat 1914, No: 11798: 1; “Atina’daki Tebligat”, Tanin, 15 Şubat 1914, No: 1848: 1; “Siyasiyat, Müşterek Nota”, Tasvir-i Efkâr, 15 Şubat 1914, No: 996: 1; Şimşir, 1989: 392.

⁶ Hayta, 1996: 451.

lim minorities in the Islands that joined Greece, considers itself justified in hoping that the Sublime Porte will give assurances regarding the Greek population living in Bozcaada, Gökçeada and Kastellorizo, which would be left to Türkiye. A general amnesty is requested for the people of these islands. Being forced to leave the three aforementioned islands, Greece cannot hide the sadness and impression it has felt because of this issue.”

In the response note, the Epirus border issue was mentioned and the following statements were expressed:

“The Greek Government found out the desire of the states to leave the Sazan Island to Albania pursuant to the Protocol of Florence Protocol, which determines the borders of Southern Albania.

The Greek grief and anguish due to the separation of this land, which has been nourished and nurtured by the feelings and civilization of the Greeks for thousands of years, is extremely severe. However, the Greek government will order its soldiers to evacuate the land abandoned to Albania at the appointed time, as per the states’ decision. The Greek Government undertakes not to cause any difficulties on this matter; however, it expects some minor border corrections and asks for assurances for the Greeks, who will continue living in Albania.

The Greek Government believes that the Corfu Channel should remain subject to the special conditions of neutrality.

Greece finalized its diplomatic note with the following words: We have confidence in the idea of justice and equity among the Great Powers and there is hope that the words of Greece will be taken into consideration.”⁷

The Great Powers responded to Greece’s diplomatic note of February 21, 1914, on the date of April 25, 1914. In this reply note, it was stated that the Great Powers were prepared to exert the necessary pressure before the relevant governments to protect the education and religious rights of the Greeks living on the islands left under Ottoman rule and the Turks in the areas left under Greek rule and to give a “friendly warning” that Sublime Porte should not disturb the Greek Government about the ownership of the islands they ceded to Greece as a joint decision and that the Ottoman Government should respect the decisions on this matter.⁸

According to Muvaffak Galib, the Great Powers mentioned the issue of the islands in their notes to Greece, and they were content with two words, a sentence that would avoid meddling, and it could not be deduced from this sentence that the Islands issue was settled definitively and that there was no need to deal with direct negotiations on this problem anymore. Because the purpose of the Great Powers was to caress the Greek pride with a few words and thus ensure the evacuation of Epirus as soon as possible. Galib continued: “From this point of view, we are subjected to a warning again on the Islands issue. “The Great Powers are claiming that they will exercise their friendly influence before the Sublime Porte so that their joint decision on this issue is respected and Greece is not entrenched on the Islands.” We deem the use of such friendly influence to be highly preposterous. Because the Islands issue is far from close to an armed conclusion today. The efforts are being made so that the issue is settled amicably. Especially, it is known with certainty that Sublime Porte cannot embark on adventures at a time when it is struggling to bring order to its internal state organization.”

In addition to this, Muvaffak Galib states that while there are such clear indications to justify Türkiye’s view, it is really strange for states to discuss how they can exercise their friendly influence on Türkiye, that it would not matter if the states were to declare that they would exercise their friendly influence if the Islands issue is to be resolved by war, and that this

⁷ “Yunan’ın Cevabı”, Sabah, 23 Şubat 1914, No: 8776: 1; “Yunanistan’ın Cevabı”, Tasvir-i Efkâr, 23 Şubat 1914, No: 1004: 1; “Adalar Meselesi, Yunanistan’ın Cevabı”, Tanin, 23 Şubat 1914, No:1856: 1; “Yunanistan’ın Cevabi Notası”, İkdâm, 23 Şubat 1914, No: 6108: 2; “Siyasiyat, Yunanistan’ın Cevabı”, Tercüman-ı Hakikat, 24 Şubat 1914, No: 11807: 1; “Şark İşleri, Fezleke, Yunanistan’ın Cevabı”, Peyam, 23 Şubat 1914, No: 99: 1; Şimşir, 1989: 419.

⁸ Küçük, 1998: 56.

diplomatic note can be interpreted as a sign of great spiritual disappointment or even resentment for Europe.⁹

The Great Powers did not give the assurance expected by Greece. They were just planning to issue a friendly warning.¹⁰ The sentence that states “will exercise all their influence”, on the other hand, was changed to “friendly influence” by Germany.¹¹

On the other hand, the Greek Prime Minister Venizelos decided on the annexation of the Islands to Greece upon the issuance of a royal ordinance. According to the officials of the Ottoman Ministry of Foreign Affairs, the issuance of a royal ordinance by Venizelos on the annexation of the Islands to Greece aimed to put pressure on the states by means of a legal fait accompli. Venizelos believed that they could obtain assurance from the European states for the definitive acquisition of the Islands. Political circles thought that the Greek Government, with some initiatives, intended to force the Sublime State to close the Straits, thus to compel the intervention of the relevant states and the settlement of the Islands issue.¹²

While discussing the royal ordinance published on the annexation of Chios and Lesbos islands to Greece, the Neue Freie Presse newspaper stated that this decision by Greece would undoubtedly exacerbate the tension in Ottoman-Greek relations.¹³

Greece, making efforts to get the support of Europe by plotting a number of handyworks for the definite acquisition of the Islands, on the other hand, secretly arming the islands under its occupation.¹⁴

In addition, thousands of people migrated to Anatolia as a result of the Greek atrocities against the Muslims living in the regions conquered by Greece in Rumelia, and thus leading to the emergence of the immigrant issue.

It is evident that the situation will become more tense when, on the one hand, the issue of the Islands cannot be resolved, and on the other hand, it is understood that a good result will not be achieved in this way along with the emergence of immigrant issue.

2. Decision Notified to the Ottoman Empire

In the morning of 14 February 1914, the ambassadors of the Great Powers gathered at the Austrian Embassy under the presidency of Marquis Johann von Pallavicini, as he was the overmost ambassador, and they discussed the note to be delivered to the Ottoman Government, including the decision of the Great Powers on the islands under Greek occupation.

At half past two in the afternoon, Austrian Ambassador Marquess Pallavicini, with the capacity of the foremost ambassador, arrived at the Sublime Porte and delivered the note to the Grand Vizier and Minister of Foreign Affairs Said Halim Pasha.

Grand Vizier Pasha declared that they would respond after negotiating the note in the Council of Ministers.¹⁵

The following statements are included in the joint note notified by the representatives of the Six Great Powers to the Sublime Porte:

⁹ Muvaffak Galib, 26 Nisan 1914: 1.

¹⁰ Küçük, 1998: 56.

¹¹ Şimşir, 1989: 473.

¹² BOA, HR. SYS, nr. 1988/3, lef 3.

¹³ BOA, HR. SYS, nr. 1988/2, lef 70.

¹⁴ “Adaların İlhakı”, İkdâm, 18 Haziran 1914, No: 6223: 2.

¹⁵ “Düvel-i Muazzama'nın Notası”, İkdâm, 15 Şubat 1914, No: 6100: 1; “Nota Dün Tebliğ Edildi”, Tasvir-i Efkâr, 15 Şubat 1914, No: 996: 1; “Sadrazam Paşa'dan Mülakat Talebi, Bab-ı Ali'de”, Peyam, 15 Şubat 1914, No: 92: 1.

“The undersigned Ambassadors of Austria, Italy, England and the Charge d’Affaires of France, Germany and Russia shall furnish the following notification to the Ottoman Government in accordance with the orders of their governments:

Pursuant to the fifth article of the Treaty of London signed between the Governments of the Balkan Alliance and the Sublime State on 17-30 May 1913, and the fifteenth article of the Treaty of 1 November 1913 between the Government of Greece and the Government of Sublime Porte concluded in Athens, the Ottoman Government left the authority to decide on the future of the Islands to the Great Powers. Therefore, after carefully negotiating and exchanging views on the matter, the Great Powers decided that the Greek Government should return Gökçeada and Bozcaada to Türkiye and preserve the other Greek-occupied islands definitively. Even Kastellorizo will be returned to Türkiye.

The Great Powers also decided that the Greek Government would give certain assurances to both them and the Sublime State not to fortify the Islands against the Sublime State, not to use these islands for military purposes, and to take effective measures in order to prevent smuggling between the Islands and Türkiye.

Apart from this, the Great Powers will also require the Greek Government to provide sufficient assurances that it will protect the law of the Muslim minorities in the Islands.

The Great Powers also undertake to use their influence over Greece so that these conditions would be fulfilled.

The Great Powers trust that the above-cited resolutions will be faithfully complied with by the Ottoman Government.”¹⁶

2.1. Ottoman Response to the Note of the Great Powers

The decision of the Great Powers on the Islands issue caused great sadness in the Ottoman Government. Türkiye was once again deeply disappointed. Two days later, the Grand Vizier and the Minister of Foreign Affairs Said Halim Pasha, in deep grief, responded to the joint note of the Great Powers.¹⁷

At the introduction of the response note, it was stated that “His Majesty the Sultan declares that he has received the joint note issued by the Austrian, Hungarian, Italian, British Embassies, by the Charge d’Affaires of France, Germany and Russia, on the fourteenth day of the month.” Although Türkiye has left the determination of the future of the Islands up to the discretion of Great Powers according to the note, Türkiye rigorously explained and expressed its considerations that the Islands around the Dardanelles and the Islands, which are inseparable parts of Anatolia, must be at its disposal. Therefore, Türkiye hoped that the Islands issue would be resolved under the mandate of the Great Powers in accordance with the virtual interests of the parties involved in this issue. However, the Great Powers did not take the vital needs of the Ottoman Empire into consideration. This was accepted by the Ottoman Empire with a great sorrow. The Ottoman Government, which was aware of its duties and the great benefits of peace, deemed the decision to leave Gökçeada, Bozcaada and Kastellorizo to Türkiye as a bond. However, they would also strive to achieve their just and legitimate aspirations on the other Islands.¹⁸

As is seen, although the Great Powers notified that they decided to leave the Aegean Islands other than Gökçeada, Bozcaada and Kastellorizo to Greece, this decision was not accepted by the Ottoman Government, and the Sublime Porte, relying on the decision to leave Gökçeada,

¹⁶ “Siyasiyat, Devletlerin Notası”, Tanin, 15 Şubat 1914, No: 1848: 1; “Nota’nın Sureti”, İkdâm, 15 Şubat 1914, No: 6100: 1; “Notanın Mahiyeti”, Tasvir-i Efkâr, 15 Şubat 1914, No: 996: 1; “Siyasiyat, Son Nota”, Tercüman-ı Hakikat, 15 Şubat 1914, No: 11798: 1; “Notanın Meali”, Peyam, 15 Şubat 1914, No: 92: 1; Şimşir, 1989: 394.

¹⁷ Şimşir, 1989: XXVII-XXVIII.

¹⁸ BOA, HR. SYS. 1987/5, lef 22; “Notanın Metni”, Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1914, No: 997: 1; “Hükümet-i Osmaniye’nin Cevabı”, Sabah, 16 Şubat 1914, No: 8769: 1; “Cevabi Nota”, İkdâm, 16 Şubat 1914, No: 6101: 1.

Bozcaada and Kastellorizo to Türkiye, declared that they would make every effort to put across their rightful and legitimate claims.

There is no doubt that the decision of the Great Powers was a source of deep distress and even a heavy blow for Türkiye. But it must be admitted that Türkiye also took the wrong steps in the Islands issue. In the face of the incompatible attitude of the Balkan States, especially Greece, in the London peace talks, Tefvik Pasha, the then ambassador of Türkiye to London, urged the Sublime Porte to resort to the mediation of the Great Powers. The ambassador uttered these words: "It seems that there would be no possibility of making peace with the Balkan allies. If the allies resist their excessive demands, it would be appropriate to resort to the mediation of the Great Powers." In fact, Tefvik Pasha presented this idea, which was put forward by the British Ministry of Foreign Affairs, to the Sublime Porte as if it were his personal opinion. Pasha was an old Ottoman statesman, who had also served as a grand vizier before. His words were highly influential. The idea put forward by the Pasha was quickly adopted by the Sublime Porte, resorting to the decision of the Great Powers on the Islands issue, which was accepted and included in the Treaty of London. However, the peace treaty could be signed by suspending the dispute about the Islands, and it would be preferable for Türkiye and Greece to negotiate this issue mutually at the table in the future. It would probably be appropriate not to formally involve the Great Powers in this issue. However, upon the infusion of Tefvik Pasha, Türkiye lost its control on this matter to the Great Powers, especially England. Now they were bitterly experiencing hand over of the Islands to Greece.¹⁹

3. Brussels Talks

Just in this tense atmosphere, Greek Prime Minister Venizelos agreed to meet with Türkiye.²⁰ At that time, Dr. Dillon, the correspondent of the Daily Telegraph, attempted to mediate. While the Minister of Internal Affairs, Talat Bey, was in Izmir, he traveled from Athens and met with the minister on behalf of Venizelos.²¹ In a telegram he sent from Izmir to his newspaper, he noted that the dangers of combat had now perished and that Europe should be pleased that an Ottoman-Greek battle had been prevented thanks to the efforts of Talat Bey and Venizelos.²²

It also seemed that Venizelos calculated the timing of the meeting very well. It was reported that the Reşadiye-class battleship, which was constructed in England, would be delivered to Türkiye on August 1, 1914. The battleship of Sultan Osman was also supposed to be delivered in the autumn. The meeting would coincide with the days before these battleships joined the Turkish navy. Then the overall mood in Europe suddenly changed. On 28 June, the Austrian Crown Prince was shot in Sarajevo, and Greece's ally Serbia was on the brink of war. Serbia, which was expected to come to Greece's aid in case of a Turkish-Greek war, was dealing with its own troubles this time. Rather than catching up to help Greece, Serbia itself needed help. Seeing this environment, Venizelos seemed very eager to meet with the Grand Vizier Said Halim Pasha and especially with the Minister of Internal Affairs Talat Pasha. It was decided that the meeting would be held in Brussels. However, the Grand Vizier was taking things a little slow, as if to gain time. First, he postponed the meeting, claiming that he should be in Istanbul on July 24, which was then celebrated as a National Day in Türkiye. Later, he explained that he could not stay away from Istanbul during the Ramadan Feast, which coincided with the same days. Venizelos, on the other hand, set off on July 21, without the date of the meeting being determined. On the way, Venizelos would linger, waiting for news from the Grand Vizier, and when he learned what day the Grand Vizier would arrive in Brussels, he would catch up with him on the same day. Two days after Venizelos set off, on July 23, Austria

¹⁹ Şimşir, 1989: XXVIII.

²⁰ Şimşir, 1989: XXXI.

²¹ Dillon'un aracılığı hakkında bkz. Bayur, 1991: 266-269.

²² "Hükümet-i Osmaniye-Yunanistan Münasebatı, Doktor Dillon'un Telgrafı", Tanin, 25 Haziran 1914, No: 1978: 1; "Dillon'un Telgrafnamesi", Sabah, 29 Haziran 1914, No: 8902: 1.

issued an ultimatum to Serbia. Venizelos learned about this news in Trieste. Europe was heading for a great war, but the Greek Prime Minister did not return immediately. He went from Trieste to Munich. While waiting for news from the Grand Vizier at Munich, he received two decipherers from the Greek King on July 27. These were secret correspondence between the German Emperor and the King of Greece.

The German Emperor had secretly found out that Greece was suddenly preparing to attack the Dardanelles. While declaring that Türkiye intended to join the Triple Alliance, he strongly appealed to the King of Greece to abandon the attack against Türkiye, a friend of the Triple Alliance. The Greek King, in his response to the Emperor, notified him that Greece had no claims from Türkiye, that Türkiye had an attitude against Greece in terms of the Islands, but that the Grand Vizier and Venizelos would soon negotiate the issue of the Islands.

The king conveyed these messages to Venizelos, who was in Munich at the time, and ordered him to meet with the Grand Vizier and reach an agreement on the issue of the Islands. But the next day, on July 28, 1914, Austria-Hungary declared war on Serbia. Thereon, Venizelos immediately returned to Athens. Thus, the summit meeting regarding the Aegean Islands, which was decided to be held in Brussels, did not take place.²³

4. Initiatives of Cemal Pasha in France

In the meantime, it is necessary to mention the trip of Cemal Pasha to France in July 1914 to participate the naval maneuvers of the French navy. During this trip, the Ottoman Government asked Cemal Pasha to emphasize the importance Türkiye attaches to the French friendship and to obtain the help of France for the final settlement of the Islands issue, which was of vital importance for the Ottoman Empire.²⁴

When in France, Cemal Pasha discussed the issue of the islands with Monsieur de Margerie, Director of Political Affairs at the French Ministry of Foreign Affairs. Cemal Pasha claimed that France always pursued a policy towards protecting the Greeks, however, if a map was to be opened and analyzed, it would be understood that Türkiye could one day be needed more than Greece, he expressed expressed the opinion of the Ottoman Government as follows:

“The objective of French and British politics is to enclose the central powers within a steel circle. All sides of this circle are completed except for the southeastern part. The reason why this last part is incomplete is because of Türkiye and Bulgaria. If Türkiye joins the Triple Alliance, Bulgaria, which will remain alone in the Balkans, will definitely have to join this arrangement. Here, if you wish to see that this steel circle is completed, please cast about for a solution to the Islands issue between Greece and Türkiye. Then protect us from the terrible blows that we expect from Russia by enclosing us within the circle of your alliance. Have a strong ally in the orient by ensuring our advancement in a short time!”

The proposal of the Ottoman Empire was free of all kinds of doubts and hesitations: Finding a way to reach an agreement between Greece and Türkiye on the Islands issue, and completely blocking the oriental path to Germany by making an alliance with Türkiye.

Upon this statement, Monsieur Margerie asked what kind of solution Türkiye was considering for the settlement of the Islands issue, and Cemal Pasha, on the other hand, stated that the Dodecanese Islands to be returned from Italy should be added as well, and that they could all be granted benefits such as administrative autonomy under the rule of the Ottoman Government, spending all their income on the development of the Islands, and pardoning the local people from military service.

²³ Şimşir, 1989: XXXI-XXXIII.

²⁴ Cemal Paşa, 1959: 116.

Monsieur Margerie, who believed that the Ottoman proposal for the settlement of the islands issue would be plausible and considered that the issue could be definitely resolved in the context of these principles, declared that he would convey these views to his allies, and that for the time being, France would not be able to take any initiative on its own.

The meeting was concluded with complete disappointment. It was obvious that France believed that there was no way Türkiye could break away from the clutches of Russia and was not willing to help Türkiye at no cost.²⁵

5. Venizelos' Initiatives

Shortly after returning to Athens, at the beginning of August, Venizelos also sought ways to meet with the Grand Vizier Said Halim Pasha. This time, he asked for a meeting not in Europe, but at sea, near Gökçeada. The Grand Vizier noted that he could not leave Istanbul during those days of depression. He demanded that meetings be held in Bucharest between the Turkish and Greek delegates. Upon Venizelos' question, he notified what Türkiye expected from these talks, that is, what he demanded from Greece: The Sublime Porte wanted the islands of Lemnos, Lesbos, Chios and Samos to be returned to Ottoman rule. In return, he claimed, the Islands would be given autonomy, and a Christian governor would be appointed over these islands.²⁶

In the meantime, the response given by Serbia to the Austrian note was deemed insufficient, and Russia declared a general mobilization in response to Austria's partial mobilization, and then even Germany and France announced their mobilization. On August 1, 1914, Germany declared war on Russia.²⁷ The British Navy Ministry prevented the Ottoman flag from being hoisted on the "Sultan Osman" battleship, which was supposed to be delivered to Türkiye on August 2, 1914 and whose last installment was paid the day before, and commandeered both "Sultan Osman" and "Reşadiye" battleships.²⁸ The pact of alliance between Türkiye and Germany was signed on August 2, 1914, by the Grand Vizier and Foreign Minister Said Halim Pasha and the German Ambassador to Istanbul, Baron Von Wangenheim.²⁹ On the same day, a full mobilization was declared in Türkiye. On August 5, Britain declared war on Germany. On August 10, Germany's "Goeben" and "Breslau" battleships entered the Marmara from the Dardanelles Strait.³⁰ It was announced that these battleships were purchased by Türkiye with the offer of Halil Menteşe, the Chairperson of the Chamber of Deputies.³¹ While Goeben was named Yavuz, the Breslau battleship was named after Midilli (Mytilene), the Ottomans wanted to liberate from the Greek occupation.³²

Stating that the news of the acquisition of the Yavuz and Midilli Battleships brought indescribable joy to the Turkish people, İkdam Newspaper announced that the Turkish nation, which was hopeless and deeply resentful in the heart of the impression caused by the unjust and ruthless usurpation of the Sultan Osman and Reşadiye battleships by the British, was overjoyed

²⁵ Cemal Paşa, 1959: 118-120.

²⁶ Şimşir, 1989: XXXIII.

²⁷ Cemal Paşa, 1959: 130.

²⁸ Rauf Orbay, 1993: 15. (İngilizlere verilen gemi siparişleri ve bu el koyma hakkında bkz. Öke ve Mütercimler, 1991).

²⁹ Ali İhsan Sabis, 1991: 106. (Türk-Alman İttifak Antlaşması hakkında bkz. Keleşyılmaz, 1999: 25.)

³⁰ Küçük, 1998: 59 (Their arrival in Türkiye, on the other hand, was actually a precaution against the Russian navy's superiority in the Black Sea and the possibility of taking any action towards the Straits, among other reasons. Because from the point of view of the Turkish-German alliance, the arrival of these two battleships is not accidental. Enver Pasha had already expressed that the Turkish side had such a demand and expectation which was communicated to Berlin by his interlocutors in Istanbul. Upon the instruction given from Berlin, the two mentioned battleships turned their route to Istanbul. Since Enver Pasha knew that these ships would arrive, he informed the Bahr-i Sefid (Mediterranean) Strait Command on August 4, 1914 with a "very private" instruction that German and Austrian battleships should be allowed to enter the strait. Is it another detail indicating the importance of the Yavuz and Midilli that the order given from Berlin coincided with the British decision to seize "Sultan Osman" and "Reşadiye"? This is an issue worth thinking about. (Keleşyılmaz, 2002: 396.)

³¹ Talat Paşanın Hatıraları, 1946: 27.

³² Ali İhsan Sabis, 1991: 227.

with this good news. The newspaper further declared that all Ottomans immediately appreciated this and that they read this gospel in the newspapers several times with great enthusiasm and tried to convince themselves whether it was true or not.

According to the aforementioned newspaper, this gospel was so unexpected, so hopeful that people could not believe it all of a sudden, and first thing in the morning, everyone was giving each other the following good news on the roads, trams and ferries:

“- Have You Heard?”

Reflecting the feelings of the nation regarding the acquisition of the Yavuz and Midilli Battleships as stated above, İkdam Newspaper also revealed the following views:

“The addition of Yavuz Sultan Selim and Midilli battleships to the Ottoman Navy is not dependent on any warlike purpose. In fact, as it is known, our battleships, Sultan Osman and Reşadiye, were unjustly usurped, they would have been in our port these days if this had not happened. The Ottoman State’s desire to reinforce its navy is not new, it has been longed for some time. The purpose of this desire was not war, but peace. Our country is in need of improvement and public works right now, thus, it is necessary to be protected from aggression and be as strong as possible.

This peaceful purpose and reformism of our government were so evident that no one had the right to doubt them. The public rejoicing in the acquisition of the Yavuz and Midilli Battleships was due to the engagement of the whole nation in the government’s ambitions in this regard.”³³

In fact, this was not the case at all. The truth was that the Ottoman Empire was preparing for war and was expecting the army to complete its mobilization process before entering the war.³⁴

6. Bucharest Talks

Shortly after these two German battleships joined the Turkish navy, on August 15, 1914, the Turkish delegation, which was supposed to participate in the meeting in Bucharest, set off for Edirne.³⁵ The delegation included the Minister of Internal Affairs, Talat Bey (Pasha) and the Chairperson of the Chamber of Deputies Halil Bey (Menteşe). The Turkish delegation, which stopped by Bulgaria on their way, concluded an alliance with Bulgaria, believing that it would be to their advantage in the Bucharest negotiations. The purpose of this alliance was to take the islands by war, if the islands could not be reclaimed by peace while the Europeans were in conflict. The Bulgarians were supposed to take Macedonia. But, first, Romania’s neutrality would be ensured.³⁶

According to Talat Pasha, the proposal to Greece to start negotiations in Bucharest to discuss the Islands issue was made in order to preserve appearances. The main goal was to beat Bulgaria.³⁷

At the Turkish-Greek talks held in Bucharest, Greece was represented by Alexandre Zaimis, former Prime Minister, and Nikolas Politis, Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs.³⁸

In Bucharest, Turkish delegates would officially bring to the table their proposal, the fundamentals of which were already communicated to Greece: They demanded the return of the Lemnos, Lesbos, Chios and Samos islands to Ottoman rule. On the other hand, they also notified the Sultan that that a Christian governor would be appointed to the Islands, administrative

³³ “Yavuz Dretnotu ve Midilli Zırhlı Kravazörü”, İkdam, 12 Ağustos 1914, No: 6277: 1.

³⁴ Cemal Paşa, 1959: 138.

³⁵ Şimşir, 1989: XXXIII.

³⁶ Halil Menteşe’nin Anıları, 1986: 210.

³⁷ Talat Paşa’nın Hatıraları, 1946: 27.

³⁸ Küçük, 1998: 60. (Bükreş Görüşmeleri hakkında bkz. Bayur, 1991: 121-133.)

autonomy would be granted, and no soldiers would be recruited from the people of the Islands.³⁹

After correspondence with Athens, the Greek delegates declared that they would recognize Ottoman sovereignty only in Lesbos and Chios.⁴⁰ However, they also demanded that these Islands to be rented to Greece for fifty years and that a Greek governor to be appointed to the Islands. If the lease was not terminated by the parties, it would be automatically extended at the end of the fifty-year period.⁴¹

The Greeks intended to maintain and rivet their occupation of the Islands under the guise of “renting.” The counter-proposals from Greece were far from satisfying Türkiye.⁴² Upon these proposals, Talat and Halil Beys made the following statements to the German and Austrian ambassadors: “We are determined to march with the Bulgarians against Greece and Serbia. We would like to know the views of the German and Austrian governments on this issue. Please, send a telegram to your government.” On the evening of the first day of September, the German Ambassador arrived at the hotel and announced that his government was not in favour of Türkiye’s marching on Greece.⁴³ Leaving Halil Bey in Bucharest, Talat Bey returned to Istanbul on September 1⁴⁴, and met with the British Ambassador in Istanbul. Talat Bey indicated that if they fail to secure tangible rights on the Islands issue, Türkiye would declare war on Greece. The British Ambassador, however, explained that Britain is firmly opposed to the war against Greece. In other words, both Germany and England favored and protected Greece. They were against Türkiye declaring war on Greece because of the islands issue.

In Bucharest, Turkish delegates asked Greek delegates for clarification on two matters: Does the Greek counter-proposal only cover Chios and Lesbos, or would it also include Samos and Lemnos, and would the right to hoist the Ottoman flag be granted on the islands that will be returned to Ottoman sovereignty on condition of renting?⁴⁵

Greece stated that Ottoman sovereignty would be accepted over Samos as well as Lesbos and Chios, provided that they were also rented. Lemnos was being excluded from the Greek proposals. Even on the condition of renting, Ottoman sovereignty over Lemnos would not be accepted.⁴⁶ If the Turkish delegates resisted the right to hoist the Ottoman flag on the islands, the Greek delegates would ask Athens for new instructions on this matter.

It was clear that Greece did not intend to make any further concessions. According to Türkiye, Greek counter-proposals were inadequate.⁴⁷

On September 9, 1914, Halil Bey received the following telegram from Grand Vizier Pasha:

“Upon the decision of the Council of Ministers, it is notified that it would be appropriate for the meeting to be postponed for the time being and that your excellency would return to the country, since the proposals of renting and appointment of Greek governor practices would not be in line with the Ottoman interests and would not have a good effect on the Ottoman public opinion at this period.”⁴⁸

On 10 September 1914, Turkish and Greek delegates convened for the last time in Bucharest. The Turkish delegate, Halil Bey, informed the Greek delegates that they would not accept the

³⁹ Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları, 1946: 212; Halil Menteşe'nin Anıları, s. 210; Şimşir, 1989: XXXIV.

⁴⁰ Halil Menteşe'nin Anıları, s. 210.

⁴¹ Bayur, 1991: s. 127.

⁴² Şimşir, 1989: XXXIV.

⁴³ Halil Menteşe'nin Anıları, 1986: 210.

⁴⁴ Talat Paşanın Hatıraları, 1946: 28.

⁴⁵ Şimşir, 1989: XXXIV.

⁴⁶ Cevdet Küçük, 998: 60.

⁴⁷ Bilal N. Şimşir, 1989: p. XXXV.

⁴⁸ Halil Menteşe'nin Anıları, 1986: 211.

Greek counter-proposals in accordance with the directions received from Istanbul. In this case, he asked for the negotiations to be postponed to a “more convenient time”. Negotiations were postponed indefinitely. In the telegram sent to Athens that day, the Greek delegates reported that the negotiations had been postponed to a more favorable time and that they “parted amicably” with the Turkish delegates.⁴⁹

On September 11, Halil Bey received the following telegram from Talat Bey:

“As notified by the Supreme Grand Viziership, they unanimously agreed to postpone the meeting.”⁵⁰

The result was that it failed to resolve the Islands issue as desired by the Ottoman Empire, and the Aegean Islands problem was still suspended at the onset of the First World War.

Conclusion

On May 30, 1913, Türkiye renounced all its rights on the Island of Crete in accordance with the fourth article of the Peace Treaty signed in London between Türkiye and the Balkan states, on the other hand, pursuant to the fifth article, Türkiye also agreed that the Great Powers would decide on the Aegean Islands under Greek occupation.

Immediately after the signing of the Treaty of London, the views of the Great Powers on the Aegean Islands began to emerge. According to the British Foreign Minister, Gökçeada and Bozcaada should be returned to Türkiye, while, the other Aegean Islands should be ceded to Greece. The Islands issue should have been merged with the issue of Southern Albania (Epirus) and resolved together. In other words, the Aegean Islands should have been ceded to Greece in return for Greece’s evacuation of Epirus. Thus, Britain was thinking of persuading Austria and Italy, which believed that Greece’s dominance of the Corfu Channel was against their interests, and exerted their influence on Greece’s side in the solution of the Islands issue at the beginning.

As for Türkiye, it would thoroughly reject the British proposal on the Aegean Islands. Türkiye would not accept the surrender of the islands close to Anatolia to Greece and would make every effort to claim the islands back. Türkiye, which also opposed connecting the Islands issue with the Albanian issue, did not accept that the Great Powers should decide on the Dodecanese Islands, and claimed that these islands would already be returned to them in accordance with the Treaty of Lausanne (Ouchy).

Unfortunately, Türkiye’s objections were not taken into consideration, and the joint decision of the Six Great Powers on the Aegean Islands notified to Greece on February 13, 1914 and to the Sublime Porte on February 14, 1914 was the same as drafted by the British Empire. Accordingly, Gökçeada, Bozcaada and Kastellorizo would be left to Türkiye, while the other Greek-occupied Islands were given to Greece. Greece was banned from arming, using and fortifying the Islands for military purposes and would take the necessary measures to prevent smuggling between the Islands and Anatolia.

This decision of the Great Powers, which did not mention Rhodes and the Dodecanese, led to great disappointment and deep sadness in the Ottoman Government, and two days later, on February 16, the Sublime Porte responded to the joint diplomatic note of the Great Powers. In this reply, while Türkiye accepted that the Great Powers should decide on the Islands, it expected that the Islands around the Dardanelles and the Islands, which are indivisible parts of the Anatolian mainland, would be given to Türkiye, that the Islands issue would be resolved in accordance with its own interests, whereas the Great Powers did not pay regard to the vital interests of the Ottoman Empire and that they were deeply saddened by this. It was further

⁴⁹ Şimşir, 1989: XXXV.

⁵⁰ Halil Menteşe’nin anıları, 1986: 212.

stated that relying on the decision of leaving Gökçeada, Bozcaada and Kastellorizo to Türkiye, it would make every effort to impose its rightful and legitimate wishes on the other Islands.

It was clearly understood that the Great Powers had not taken into account Türkiye's sensitivities and expectations and had ceded the islands to Greece. However, Türkiye also made mistakes in reaching this point. As emphasized by Bilal Şimşir, leaving the decision to determine the future of the islands to the Great Powers was a big mistake. During the signing of the Treaty of London, a peace treaty could be signed by leaving the disputed Islands issue for later, and it would be preferable to settle the issue through bilateral negotiations between Türkiye and Greece, and thus it would be more appropriate not to interfere with the Great Powers. On the other hand, although the German Ambassador and some Turkish officials warned the Ottoman statesmen that the decision would be made in this way before the signing of the Treaty of London, leaving the authority to decide on the future of the islands to the Great Powers was also behavior that should be questioned. Perhaps there was no other remedy in the existing circumstances, and it was believed to be the best decision that could have been made. How could one consent to this? It was presumably relied upon that Türkiye's sensitivities would have been taken into consideration. Somehow, Türkiye had lost its control to the Great Powers in this matter, and was now experiencing, to great disappointment, that the Islands were ceded to Greece.

Although Greece accepted the decision of the Great Powers by describing it as a "fair" decision, the Ottoman Empire did not accept the granting of the Islands to Greece, therefore, the joint decision of the Great Powers remained insufficient to resolve the Islands issue. In the following period, although efforts would be made to reach an agreement on the issue until the First World War by holding two more meetings, no result would be achieved and the Islands would remain in the possession of Greece.

It is evident that the Ottoman Empire, inter alia other measures, failed to take the measures concerning the Aegean Islands, especially the navy, in a timely manner and left the solution at the discretion of the Great Powers, causing the issue to evolve into an international problem. Unlike Greece, it was not successful in pursuing an effective policy and, unfortunately, was on the losing side in this long-term struggle, which was of vital importance for the country.

REFERENCES

Archives

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Newspapers

İkdam

Peyam

Sabah

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

Other Sources

Ali İhsan Sabis (1991), *Birinci Dünya Harbi Hatıraları*, C. I, İstanbul.

Bayur, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım: I, II, III ve C. III, Kısım: I, Ankara.

- Cemal Paşa, *Hatıralar* (Tamamlayan ve Düzenleyen: Behçet Cemal) (1959), İstanbul.
- Galip Kemalî Söylemezoğlu *Hatıraları* (1946), Atina Sefareti (1913-1916), İstanbul.
- Gündüz, Aslan (1985), *Limni Adası'nın Hukuki Statüsü Üzerinde Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, İstanbul.
- Halil Mentеше'nin Anıları* (1986), İstanbul.
- Hayta, Necdet (1987), "Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara, s. 438-452.
- Keleşyılmaz, Vahdet (2002), "I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler", *Türkler*, C. 13, Ankara, s. 392-397.
- Keleşyılmaz, Vahdet (1999), *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Ankara.
- Muvaffak Galib (26 Nisan 1914), "Siyasiyat, Devletlerin Notası", *Tercüman-ı Hakikat*, No: 11929, s. 1.
- Öke, Mim Kemal - Mütercimler, Erol (1991), *Sultan Osman*, İstanbul.
- Pazarıcı, Hüseyin (1986), *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*, A.Ü.S.B.F. Yayınları: 550 (40. Kuruluş Yıldönümünde Ankara Üniversitesi'ne Armağan: 2), Ankara.
- Rauf Orbay (1993), *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, İstanbul.
- Şimşir, Bilal N. (1989), *Ege Sorunu, Belgeler*, C. I-II, Ankara.
- Talat Paşanın Hatıraları* (Yayımlayan: Enver Bolayır)(1946), İstanbul.
- Turan, Şerafettin (1965), "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Bellekten*, C. XXIX, Sayı: 113-116, TTK Basımevi, Ankara, s. 77-119.

Bayraktar, Mehmet Sami, “Bafra’da 19. Yüzyıl Sonlarından Kalma Gösterişli Bir Konut”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/18, ss.205-230.
DOI: 10.31765/karen.1253927

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr,

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Samsun/TÜRKİYE

✉ msami.bayraktar@omu.edu.tr

ORCID : 0000-0001-8454-4045

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, Karadeniz Bölgesi, Bafra, Geleneksel Konut, Ev.

Keywords: Ottoman Architecture, Black Sea Region, Bafra, Traditional Residence, House.

BAFRA’DA 19. YÜZYIL SONLARINDAN KALMA GÖSTERİŞLİ BİR KONUT*

Mehmet Sami BAYRAKTAR**

Öz: Bu çalışmada, Bafra’nın en özgün ve gösterişli tarihi evlerinden biri olan Yıldız Evi’nin sanat ve mimarlık tarihi bağlamında tanıtılarak değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıntılı bir şekilde ince lenerek belgelenen yapının geleneksel Bafra konutları içindeki konumu, Osmanlı konut mimarisindeki yeri hususu değerlendirilmiştir.

Zemin katı dükkân, üst katları bağımsız konut olarak tasarlanıp inşa edilen üç katlı Yıldız Evi, merkez Gazipaşa Mahallesi’nde bulunmaktadır. Vaktiyle Rum bir aile tarafından yaptırılan yapı, kısmen küçük çaplı hasar görmeye birlikte, özgün görünümünü ve mimari bütünlüğünü büyük ölçüde korumaktadır. Yapım sistemi ve süsleme özellikleri, yapının 1880’li yıllar ile 1910 yılı arasında yapılmış olabileceğine işaret etmektedir. İnşa edildiği dönemin mimari özelliklerini yansıtan konut, Bafra’nın en özgün ve gösterişli evlerinden biridir.

Yıldız Evi, geleneksel Bafra konutlarında görülen en yaygın tip olan kâgir yığma yapım sistemli bir yapıdır. Yamuk dörtgen şeklindeki köşe parselde yapılan ve iki cephesi sokağa açılan Yıldız Evi, sokak perspektifi bağlamında estetik haz uyandıran, ilgi çekici dekoratif ayrıntılar içeren simetrik ve dengeli bir cephe düzenine sahiptir. Yapı, 19. yüzyıl sonrası geleneksel Türk konutlarının büyük çoğunluğuna hakim olan iç sofalı düzenin baskın olduğu Bafra konutlarından biridir. Plan birimlerinin yamuk dörtgen şeklindeki parsel üzerine yerleştirilmesi, mekânlar arası geçiş/ilişki, işlev ve cephelerle bağlantı bakımından yapı, son derece başarılıdır. Yıldız Evi’nin cephe tasarımı, cephe elemanlarının biçim dili, cephelerde yer alan taş ve sıvalı kabartma bezemeler, dönemin birçok yapısını şekillendiren Batı Yeni Klasik ve Türk Ampiri üslup etkileri taşımaktadır. Geleneksel Bafra evleri bağlamında, Yıldız Evi, cephe elemanlarının tür çeşitliliği ve dekoratif unsurların yoğunluğu bakımından en dikkat çeken örneklerden biridir.

A FLAWLESS HOUSING FROM LA'S 19TH CENTURY IN BAFRA

Abstract: In this study, it is aimed to introduce and evaluate Yıldız House, which is one of the most original and ostentatious historical houses of Bafra and registered as a 2nd Group building, in the context of art and architecture history. The position of the structure, which was examined and documented in detail in traditional Bafra

Geliş Tarihi / Received Date: 20.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.06.2023

houses, and its place in Ottoman house architecture were evaluated.

The three-storey Yıldız House, which was designed and built as a shop on the ground floor and as an independent residence on the upper floors, is located in the central Gazipaşa District. The building, which was once built by a Greek family, is partially damaged, but preserves its original appearance and architectural integrity to a large extent. The construction system and decoration features indicate that the building may have been built between the years 1880 and 1910. Reflecting the architectural features of the period in which it was built, the residence is one of the most original and ostentatious houses of Bafra.

Yıldız House is a building with masonry construction system, which is the most common type seen in traditional Bafra houses. Yıldız House

which was built on a trapezoidal corner plot and opens to the street on two sides, has a symmetrical and balanced façade with interesting decorative details that arouse aesthetic pleasure in the context of street perspective. The building is one of the Bafra houses, where the interior sofa layout dominates the majority of traditional Turkish houses after the 19th century. The building is extremely successful in terms of placing the plan units on a trapezoidal parcel, transition/relationship between spaces, function and connection with the facades. The facade design of Yıldız House, the language of the facade elements, the stone and plaster relief decorations on the facades bear the influences of the Western New Classical and Turkish Empiric style that shaped many buildings of the period. In the context of traditional Bafra houses, Yıldız House is one of the most striking examples in terms of the variety of facade elements and the density of decorative elements.

Giriş

Bu çalışmada, Bafra'nın en özgün ve gösterişli tarihi evlerinden biri olan ve II. Grup yapı olarak tescil edilen Yıldız Evi'nin sanat ve mimarlık tarihi bağlamında tanıtılarak değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Tarihi Bafra evlerinin bir parçası olan yapı, ayrıntılı bir şekilde incelenerek belgelenmiştir. Yapının geleneksel Bafra konutları içindeki konumu, gösterdiği özellikler bakımından dönemin Osmanlı konut mimarisindeki yeri hususu değerlendirilmiştir.

Samsun ilinin kuzey batısında kurulmuş olan ve şehir merkezine 51 km uzaklıkta bulunan Bafra, Samsun'a bağlı bir ilçedir (Harita 1). Bilinen tarihi MÖ 5000 yıllarına (Kalkolitik / Bakır Taş Çağı - MÖ 5000-4000) kadar inen,¹ Bafra'nın tarihi yapı mirasını oluşturan ve ayakta kalan eserlerin hemen hemen Türk (Osmanlı) devrine aittir.² Bunların en eskileri, Osmanlı öncesi Canik Beylikleri (13. yüzyıl - 1450 yılları) dönemine kadar inmektedir. Bu dönemde Bafra yöresine hakim olan Bafra Beyleri'ne ait birkaç eser günümüze ulaşmıştır. Bafra - Türbe Köyü Emirza Bey Türbesi (1381), Bafra Beyliği Döneminden kalma ilk ve tek eserdir. Bunları takip eden Candaroğulları Döneminden ilçe sınırları dahilinde günümüze ulaşan, Bafra - Çetinkaya Beldesi Hızır Bey Türbesi ve Hamamı (1411-20) Candaroğulları Beyliğinden günümüze ulaşan iki yapıdır. Geri kalan yapılar Osmanlı eseridir. Evler bunlar içerisinde en yoğun grubu oluşturmaktadır. İlçe merkezinde 3 cami, 2 hamam, 1 arasta (bedesten), 2 okul, 5 çeşme, yapı mirasının başat kamusal yapılarıdır.

1. Caner Tarkan Yıldız Evi

Zemin katı dükkân, zemin kat üstündeki 1. ve 2. katları konut olarak tasarlanıp inşa edilen Yıldız Evi, Bafra merkez Gazipaşa Mahallesi, Mektep Sokak üzerinde, 52 pafta, 73 ada, 12 parselde yer alır (Foto. 1-5). Köşe parselde konumlanan ve sağ yan cephesi komşu bina ile bitişik halde olan yapının ön, sol yan ve arka cepheleri açıktır. Ön cephe Mektep Sokağı'na, sol yan cephe komşu bina ile arada bulunan boşluğa, arka cephe ise yapının arka bahçesine bakmaktadır. Yapının yamukça uzun dikdörtgen şeklindeki duvarsız küçük bahçesinde herhangi bir

¹ Abdik vd., 2012: 343-360.

² Bafra'nın ilçe merkezinde 20 kadar arkeolojik sit alanı ve kalıntısı (höyük, tümülüs ve yerleşme), 4 cami, 4 çeşme, 2 hamam, 1 arasta (bedesten), 2 okul olmak üzere 13 anıtsal yapı, 80 adet konut, 35 ticari yapı olmak üzere 115 adet sivil mimarlık örneği günümüze ulaşmayı başarmış ve korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

yapı bulunmaz (Foto. 4-5). Sol yan cephede vaktiyle bir bahçe kapısı olabileceği düşünülebilir. Sol yan cephenin orta hizasında demir kanatlı yeni bir kapı bulunmaktadır (Foto. 2).

Yapının ön, sol yan ve arka cephelerinde, sokaktan doğrudan ulaşılan giriş kapıları bulunur (Foto. 6-9). Yapı bu kapılar vasıtasıyla sokak ve arka bahçeyle irtibatlıdır. Zemin, 1. kat ve 2. kat olmak üzere 3 katlı yapı, kırma çatıyla örtülüdür (Çizim 1-6).

1.1. Tarihçe ve Tarihlendirme

Yapının bulunduğu mahalle Bafra'daki tescilli konutların yoğun olarak bulunduğu bir mahalledir. Bafra'daki 93 tescilli konutun 12'si bu mahallede yer alır. 19. yüzyıl boyunca Rumların ikamet ettiği Gazipaşa Mahallesi, ilçe merkezinde mübadillerin iskân edildiği mahallelerden biridir. Konutun inşa edildiği tarihi belirleyebilecek bir belgeye rastlanmamıştır. Konutun sahibi Caner Tarkan Yıldız Bey'den³ edinilen bilgilere göre, yapı vaktiyle ilçede ikamet eden Rum bir aile tarafından yaptırılmış, mübadelen sonra 1944 yılı dolayında Yıldız ailesinin mülkiyetine geçmiştir. Yapının mimarı veya yapıda çalışan yapı sanatçılarıyla ilgili bir belge veya bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Caner Bey, yapının Rum bir mimar tarafından yapılmış olabileceği yönünde duyum aldığını belirtmektedir.⁴ Mülk sahibi ile yapılan görüşme sonucu, yapının ilk inşasında alt katı dükkân olan konut olarak yapıldığı, 1920-30'lu yıllarda hastahane olarak kullanılmış olduğu, akabinde Yıldız Ailesi mülkiyetine geçtiği, alt katındaki dükkânların, fırın, kahvehane, kömür satış yeri gibi işlevler yüklendikten sonra binanın yaklaşık 20 yıldır kullanılmadığı anlaşılmıştır.

Yapının gösterdiği mimari bütünlük, malzeme ve teknik özellikler, tüm birimlerinin tek aşamada yapıldığını göstermektedir. Farklı tarih veya doku uyumsuzluğu söz konusu değildir. Kısmen küçük çaplı hasar gören yapı, özgün görünümünü büyük ölçüde koruyan bütünlüğünü hiç kaybetmeyen bir yapıdır (Foto. 2-9).

Yapının inşa tarihi konusunda tarihi süreç, binanın yapıım sistemi, malzeme-teknik özellikleri ve özellikle de süsleme unsurları fikir vermektedir. 19. yüzyılın 2. yarısından sonra Bafra'yı da içine alan Samsun ve yakın çevresinde gelişim gösteren tütün üretimi ve ticari faaliyetlerin getirdiği refahın yansıması olarak ilçede gösterişli konutlar görülmektedir. Yapının yapıım sistemi ve süsleme özellikleri yukarıdaki tarihi seyre uygun düşen 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında yapılmış olabileceğine işaret etmektedir. Cephe düzeni ve cephelerde yer alan süsleme unsurlarını şekillendiren Ampir ve Batı Yeni klasiği üslubu Bafra'da 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında görülmektedir.⁵ Yukarıdakilerin hülasası olarak yapının 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında özellikle 1880'li yıllar ile 1910 yılı arasında yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.

1.2. Mülkiyet ve Tescil Durumu

Konut, Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 29.11.1990 tarih ve 874 numaralı karar ile tescil edilmiştir.⁶ Yapı; sanat ve mimarlık tarihi, estetik, mahalli, dekoratif, belgesel, izlenim, özgünlük, homojenlik, onarılabilirlik değerlerinin yanı sıra yapısal durum, malzeme yapıım tekniği, biçim bakımından özellik göstermesi tarihi çevre kimlik ve dokusuna katkıda bulunması, yöresel yaşam biçimini yansıtması bakımından korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescile şayan bir yapıdır. Konut, inşa edildiği dönemin geleneksel

³ Caner Tarkan Yıldız, Ankara, 1965, Üniversite, Eczacı. Araştırmamız bağlamında yapıyı incelememize izin vererek nezaket gösteren Sayın Yıldız'a burada bir kez daha teşekkürlerimizi sunarız.

⁴ Caner Tarkan Yıldız, Ankara, 1965, Üniversite, Eczacı.

⁵ Yapının mübadelenin gerçekleştiği 1924 yılından sonra inşa edilemeyeceği, zira ilk sahibi olan Rum ailenin mübadelde göç ettiği bilinmektedir.

⁶ Abdik vd., 2012: 452

mimari özelliklerini yansıtan, Bafra'nın en özgün ve gösterişli konutlarından biridir. Yapının koruma grubu değeri, ilgili mevzuata⁷ göre II. Gruptur.

1.3. Yapım Sistemi – Malzeme ve Teknik

Bina, iç ve dışta sıvayla kaplı harman tuğla duvarlara sahip kâgir yığma bir yapıdır (Foto. 2-9). Zemin katta; ön ve sol yan (sağ kesimdekiler) kapı ve pencere çevrelüklerinde, çıkma altlarındaki konsollarda, kat silmesinde, pilaster başlıkları ile pencere denizliklerinde muntazam kesme taş malzeme görülür. 1. katta; ön ve sol yan cephede balkon altı kesimindeki kat silmesinde ve çıkma altındaki konsollarda, 2. katta çatı kornişindeki profilli küçük konsollarda muntazam kesme taş kullanılmıştır (Foto. 2,3,6-11). Arka cephede sadece balkon döşemesi mesabesinde, balkonu taşıyan çelik kirişin önünde kesme taş kullanılmıştır. Bu kesimdeki kesme taş; çelik kirişin altında gömlek şeklindeki taş kaplamadır. Diğer cephelerdeki balkon çıkmalarda da bu şekildedir.

Yapının yığma tuğla dış duvarları; zemin katta 40 cm, normal katlarda 35 cm, iç duvarlar; zemin katta 30 cm, normal katlarda 21,5 cm kalınlığındadır. Sadece 1. katta 101 ile 109 holler arasında 15 cm kalınlıkta sıvayla kaplı bağdadi duvar görülür.

Katlarda bulunan kapalı ve açık çıkmalar, oymalı muntazam kesme taş işçilikli taş konsollar üzerine oturan fabrika yapımı çelik kirişler (putrel) tarafından taşınmaktadır (Foto. 10,12-14). Zemin kat kapı pencereleri, zemin üstü katlardaki balkon korkulukları ve pencere önlerindeki korkuluklar dökme demirdir (ferforje) (Foto. 6,8-11). Çelik kirişlerde görülen paslanmaya bağlı bozulmalar yer yer sıvanın kabarmasına ve taş konsolların kısmen kırılmasına neden olmuş haldedir⁸ (Foto. 8,12-14).

Yapının ahşap kirişlere çakılı tahta döşemeleri genel itibarla iyi durumdadır. Ahşap tavan iki türdür. Birincisi ZO2 Ardiye, 109 Hol, 201 Hol, 209 Holde görülen ahşap kirişlemeli özensiz sayılabilecek tavadır. İkincisi sayılanların dışında kalan ahşap tavanlar için geçerli olan pasalı ahşap tavadır. Bunlar daha özenli ve öncekilere nispetle daha öncelikli mekânlarda tercih edilmiştir. Tavanlar, dekoratif göbek veya süsleme unsuru barındırmaz.

Yıldız Evi'nin 1. ve 2. kattaki ahşap unsurlarının ilk inşadan kalmış olması muhtemeldir. Yaklaşık olarak 100-120 yıllık olan bu unsurların biçim ve işçilik özellikleri Bafra'daki yakın tarihli konutlardakilerle benzerlik göstermektedir.⁹

1.4. Cephe Düzeni ve Elemanları

Yapının kat yükseklikleri dıştan; zemin kat, 4.22 m, 1. kat 3.93 ve 2. kat 3.96 m'dir. 1.36 m yükseklikteki çatı ile birlikte binanın yüksekliği 13.47 m'dir.¹⁰

Yapının Mektep Sokağı'na bakan 8.73 m. uzunluktaki ve 12.10 m yükseklikteki¹¹ ön cephesi, büyük ölçüde simetrik düzende ele alınan dengeli kuruluşu ve özenli süslemeleriyle dikkat çeker (Foto. 2-3,6-7, Çizim 4). Cephenin sağ yanı komşu parseldeki betonarme dört katlı binaya bitişiktir.

⁷ Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun, 5.11.1999 tarih ve 660 numaralı Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları İlke Kararı.

⁸ Paslanarak genişleyen kirişler etraflarındaki sıva ve taş dokuyu yer yer patlatmıştır. Taş konsolların büyük çoğunluğu sağlamdır. Kısmen kırılanların, sağlam olanlarına bakılarak restorasyonu mümkündür.

⁹ Bafra gibi nem oranının yüksek olduğu coğrafyada özellikle cephelerde yağmura maruz pencere kanatlarının fazla dayanamayacakları savıyla düşünüldüğünde; mevcut pencere kanatlarının, biçim dili ve teknik bağlamda 1960'lı yıllardan sonra olamayacağı kanaatindeyiz.

¹⁰ Ölçüler, rölöve projesinden ön cephenin sol köşesi itibariyledir. Baca dahil edilmemiştir. Araştırmamızda kullanılan 14 ve 15 numaralı çizimlerin haricindekilerin tamamı, Mimar Osman İnci imzalı "Samsun Bafra İlçesi Gazipaşa Mahallesi 73 Ada 13 Parsel Caner Yıldız Evi Restorasyonu Projesi"nden alınmıştır. İlgili projeyi istifademize sunan proje müellifi Sayın Osman İnci'ye değerli katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

¹¹ Kapı eşiği korniş bitimi arası.

Sıvalı ve yığma harman tuğla ile örülü dört ayakla düşeyde üç birime ayrılan zemin kat cephenin sağ kenarında, 1. ve 2. kattaki konut birimlerine ulaşımı sağlayan çift kanatlı demir giriş kapısı yer alır (Foto. 6,11, Çizim 4,7). Kapının yuvarlak kemerle kuşatılan ferforjeli bir penceresi bulunmaktadır (Çizim 7, Foto. 11). Kapı kanatları, ortadaki biraz daha küçük olmak üzere üçer panolu olup binide stilize çiçek ve "C" kabartmalara yer verilmiştir.

Ayakların profilli kesme taş başlıkları bulunur (Foto. 6,11). Kapının solunda yan yana simetrik düzende ahşap söveli iki geniş pencere yer alır (Foto. 6). Kesme taş denizlikli pencerelerin mevcut ahşap kasalarının muhdes olduğu anlaşılmaktadır. Ekim 2013 yılında yapıyı ziyaretimizde çekilen fotoğrafta; dükkân cephelerinde galvanize oluklu sac muhafazalı demir çevrelikli 3 kepenk olduğu görülmektedir (Foto. 6). 2013 itibariyle, bunlardan ön cephenin sağında olanı özgün, diğerleri yenilenmiş halde idi. Özgün olanının demir çerçevesinde hemen yanı başındaki kapının demir kanatlarının bulunduğu binisindeki ile benzer stilize bir desen görülmektedir.

Pencere üzerindeki kepenk alınlıklarında kabartma sıvayla kaplı yuvarlak kemerli dekoratif pencereler yer alır (Foto. 6, Çizim 4). Zemin kat, 1. kat çıkmasına destek veren kesme taş işçilikli dekoratif taş konsolların üstündeki yine kesme taş işçilikli profilli ve meanderli kat silmesiyle son bulur (Foto. 6,11). Taş konsollarda; stilize kıvrık dal ve yapraklar, prizmatik oymalar, sarkıt ve volütler bulunur (Foto. 12-14, Çizim 8-9).

1. kat ve 2. katın cephe düzeni çatı kornişi haricinde birbirinin simetriğidir (Foto. 7,10 Çizim 4). Profilli ve meanderli sıva kabartmalı kat silmeleri katları ayırır. Cephenin sağ kesimi hariç diğer kesimleri zemin kat üstünde çıkma yapar (Foto. 7). Ortadaki kesim, cepheye iki pencereyle açılan kapalı oda çıkmasıdır. Bunun solunda ise açık çıkma esaslı balkon bulunur (Foto. 7,10). Çıkmalar, taş konsollara basan çelik kirişlere oturur. Sol köşedeki balkonun ucunda çapraz konumda yerleştirilen 1. ve 2. kat balkon kapıları cepheye yansır (Foto. 2,10). Bunun sağında kalan cephenin diğer kesiminde; her katta dört cephe penceresi, orta pencerelerin yanlarında çıkmanın kenarına düşen ikişer dar yan pencere bulunur (Foto. 2-3). Profilli kesme taş çevrelikli pencereler birbirinin simetriğidir (Foto. 3,10, Çizim 10-11). Önlerinde 1/3 boyda dekoratif ferforje korkuluklar yer alır (Foto. 10, Çizim 10-11). Pencere üst söveleriyle kat silmesi arasında kalan alanda önce küçük dekoratif seramik esaslı havalandırma kapakları, bunun hemen üstünde stilize bitki görünümlü "C" ve "S" kıvrımlı sıva kabartmaları bulunur (Foto. 10, Çizim 10-11). İkinci katı sonlandıran ve cepheden 40 cm taşıntı yapan furuşlu korniş, alttan yukarıya sırayla ve genişleyerek; meander frizi, diş sırası (dentil) ve profilli taş konsollar ve sıva işi profillerle son bulur (Foto. 10).

Cephe duvarlarında yer yer sıva dökülmeleri, kat silmeleri ve korniş konsollarında yer yer çatlak, kırık ve kayıplar görülmektedir (Foto. 2,7,10).

Yapının ara sokağa bakan sol yan cephesi, büyük ölçüde simetrik düzende ele alınan dengeli kuruluşu ve özenli süslemeleriyle dikkat çeker (Foto. 2,8,9 Çizim 5). Cephenin sağ tarafında tüm katları ayıran kat silmesi mevcuttur. Sol tarafta bu düzen görülmez. Kat silmeli olan sağ tarafı sıvalı ve yığma harman tuğlalı dört pilasterle belirlenen zemin katta, dükkân birimlerine ulaşımı sağlayan iki kapı bulunur (Foto. 2,8, Çizim 5,12-13). Sağdaki tek ahşap kanatlı, diğeri demir çift kanatlıdır. Demir kapının kanatları, ön cephedekinin tam benzeridir. Bu kapı, içten muhdes bir duvarla kapatılmıştır. Dikdörtgen açıklıklı kesme taş işçilikli çevrelıklere sahip kapıların üzerinde yuvarlak kemerle kuşatılan ferforje şebekeli pencereler bulunmaktadır (Foto. 2,8, Çizim 5,12-13).

Cephenin sağ köşesinde ahşap çevrelikli bir geniş pencere yer alır (Foto. 2,8). Bunun önünde, 2013 itibariyle ön cephenin solundaki ile aynı; muhdes bir kepenk bulunmaktaydı (Foto. 2). Cephenin sağ yarısındaki zemin kat ile 1. katı ayıran kat silmesine kadar olan kesimdeki düzen, sayıları değişerek ön cepheyi tekrarlar (Foto. 2,3,9). Pencere üzerindeki kepenk alınlığında kesme taş işçilikli, yuvarlak kemerli dekoratif bir pencere yer alır. Zemin kat, 1. kat çıkmasına

destek veren kesme taş işçilikli dekoratif taş konsolların üstündeki profilli ve meanderli kat silmesiyle son bulur (Foto. 8,9). Taş konsollar; stilize kıvrık dal ve yapraklar, prizmatik oymalar, sarkıt ve volütlerle süslenmiştir (Foto. 8).

1. ve 2. katın sağ kesimi, ön cephedeki düzenin çok yakın bir benzeridir (Foto. 2,3, Çizim 4-5). Cephenin sağ tarafında kalan 1. ve 2. katta yer alan ferforje korkuluklu balkon, ön cephenin devamı şeklinde köşeyi dönerek bu cephede devam eder. Bu katlarda dörder pencere yer alır. Sağ kesimdeki üçer pencere, ön cephedekilerle aynı özellikleri taşıırken, soldaki birer tanesi bunlardan farklı boyutta, yalın sıvalı çevrelikli, yana açılır ikişer kanatlı, beton denizlikli ahşap yalın pencerelerdir (Foto. 9, Çizim 5). Ön cephede zemin kat üstünde cephenin sağ kenarı haricinde kalan büyük bir kısmı çıkma yaparken bu cephede yine zemin kat üstünde fakat sadece balkon kesimde çıkma yapılmıştır. Cephenin sol tarafında, 1. ve 2. katta yer alan ve arka cepheye bakan demir korkuluklu balkon bulunmaktadır (Foto. 5, Çizim 5).

Cephe duvarlarında yer yer sıva dökülmeleri, kat silmeleri, korniş ve balkon konsollarında yer yer kırık, çatlak ve kayıplar görülmektedir (Foto. 2,9, Çizim 5).

Kısmen dökülen sıvasıyla kötü bir görünüm veren arka cephe, büyük ölçüde simetrik ancak öncekilerle kıyaslanmayacak derecede yalın bir cephedir (Foto. 4-5, Çizim 6). Cephe, zemin kat üstünde sağda (açık balkon çıkması) ve solda (kapalı çıkma) çıkma yapar. Çıkma zemin kat duvarlara çapraz konumda saplanan üç kalın çelik payanda ile desteklenmiştir (Foto. 5).

Cephenin zemin katının sağ yanında, arka bahçeye ulaşımı sağlayan, basık kemer açıklıklı tek kanatlı demir bir kapı, kapının solunda; üst kesiminde tek kanatlı 2 ahşap pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin yanında muhdes olduğu anlaşılan küçük bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Foto. 4-5).

1. ve 2. katta, birbirinin aynısı olan simetrik bir düzen görülür (Foto. 4-5). Katların solunda birer yatık dikdörtgen açıklıklı ıslak hacim penceresi, diğer kesimlerde; çift kanatlı birer pencere ile birer ahşap kapı bulunmaktadır. ıslak hacim pencerelerinde 1. kattaki ahşap 2. kattaki muhdes alüminyumdur.

Yapının 1. ve 2. kat döşeme hizasında çelik kirişler bulunmaktadır. Cephenin sağ tarafında 1. ve 2. katta, tek kanatlı ahşap kapıların önünde demir korkuluklu balkonlar bulunmaktadır (Foto. 4-5). Cephede; 1. ve 2. katta tuvaletten, 2. katta mutfaktan çatıya uzanan üç adet muhdes baca bulunmaktadır (Foto. 4-5).

Yapının sağ yan cephesi arka cepheye yakın az bir kısmı hariç olmak üzere komşu binaya bitişiktir. Açık olan kesim yalın duvardan ibarettir (Foto. 4-5).

1.5. Örtü

Yıldız Evi, plan şemasıyla uyumlu oturtma esaslı bir bileşik kırma çatı ile örtülmüştür (Foto. 4, Çizim 5-6). Özgün çatı kaplaması marsilya kiremitidir. Sonraki tadilatlarda bunların bir kısmı yeni marsilya kiremitleriyle değiştirilmiştir.

1.6. Plan Tipi ve Plan Elemanları

Cephe uzunlukları; ön 8.73, arka 5.46, sağ yan 11.40, sol yan 11.91 m. ölçülerinde¹² olan yapı, 165.38 m² yamuk dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Yapının zemin katında; içinde merdiveni bulunan 1 giriş (hol), 1 ardiye, 1 depo, 1 dükkân yer alır (Çizim 1). Zemin kat birimlerinde yer alan duvarlar, çimento esaslı sıvayla kaplı harman tuğlalıdır (Foto. 15).

Ön cephedeki çift kanatlı demir kapı ile girilen Giriş (ZO1) çimento esaslı sıvalı harman tuğla duvarlı uzunca dikdörtgen planlı bir mekândır (Çizim 1). Betonarme şap zeminli ve ahşap ta-

¹² Ölçüler, rölöve projesinden alınmıştır.

vanlı, mekânda bulunan ahşap merdiven 1. katta bulunan 101 holüne geçiş sağlamaktadır. Merdiven altında tek kanatlı ahşap gömme dolap bulunmaktadır. ZO1'den ZO2 Ardiyeye geçiş amacıyla; merdivenin ilk altı basamağının yarısı kesilip ahşaplar ile desteklenerek muhdes bir geçiş alanı oluşturulmuştur.

ZO1 girişteki yukarıda değinilen holdeki muhdes geçişten ulaşılan Ardiye (ZO2) toprak zeminli, ahşap kirişlemeli tavanlı ve uzunca dikdörtgen planlı bir mekândır (Çizim 1). Girişin aksi istikametindeki arka duvarında sonradan kapatılmış muhdes bir kapı izi bulunmaktadır.

Konutun sol yan cephesinde bulunan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen Dükkân (ZO3) seramik (fayans) kaplı betonarme döşemeli, volta döşeme tavanlıdır (Foto. 15). Sol yan cephesinde; ahşap kapının biraz solunda sonradan muhdes bir duvarla kapatılan çift kanatlı demir bir kapı, sağ yanında ise bir pencere yer alır.¹³ Ön cephede iki geniş pencere bulunur. Yapının ön cephesine bakan iki ve sol yan cephesinde ön cepheye yakın konumdaki bir pencere üzerinde bulunan demir kepenklerin duvar bağlantı elemanları yerindedir. Bunlar bu kesimde asli halde cepheye açılan kepenkli bir dükkân düzeni olduğuna işaret etmektedir. Kepenkler 2013 yılı ziyaretimizde yerinde iken günümüzde kaldırılmış haldedir. Sol yan cephedeki çift kanatlı demir kapının iç kısmı muhdes duvar bir ile sonradan kapatılmıştır. Dükkânın arka cephe yönündeki duvarında, ZO4 numaralı depoya açılan birer pencere ve bir kapı boşluğu bulunur.

ZO3 dükkân içindeki kapı boşluğundan ulaşılan Depo (ZO4) yamuk dörtgen şekilde bir mekân olup ön cephe tarafında yukarıda sözü edilen birer kapı ve pencere boşluğu, arka cepheye bakan duvarında tek kanatlı bir demir kapısı, bu kapının üstünde tek kanatlı iki üst pencere bulunur. Diğer duvarları sağırdır. Tavanı çimento esaslı sıvalı, zemini özgün döşeme karo kaplıdır. Yapının zemin kat iç mekânlarında kayda değer bir eleman görülmez.

Zemin katta bulunan ZO1 numaralı girişteki ahşap merdivenle ulaşılan 1. katta; 2 hol, 1 sofa, 3 oda 1 mutfak, 1 tuvalet, 1 balkon bulunmaktadır (Çizim 2). Bu katta geleneksel Türk konutlarında görülen iç sofalı plan tipi görülür. Katın orta kesimde bulunan ve hol ile ulaşılan sofa, iki pencere ile sol yan cepheye açılmaktadır.

101 ile 109 numaralı holleri ayıran sıvalı ahşap karkas duvarlar haricinde, katta yer alan tüm duvarlar, çimento esaslı sıvayla kaplı harman tuğladır. Tuvalet ve balkonların dışında kalan birimlerin zemini ahşap döşemidir. Tuvalet zemini beton şap, ön balkon zeminleri özgün döşeme karo kaplamalıdır. Katta yer alan iki hol ve tuvaletin tavanları pasasız ahşap, diğer birimler -108 numaralı balkon hariç- pasalı ahşap tavanlıdır. 108 numaralı balkon tavanı volta döşemidir. Mutfağın yarısı pasalı yarısı pasasız ahşap tavanlıdır. Pasalı tavanlar daha özenli bir işçiliğe sahipken diğer tip basit ve özensizdir.

ZO1 holde bulunan ahşap merdivenle ulaşılan 101 Holde; 2. kattaki 201 hole çıkan ahşap merdiven bulunmaktadır (Foto. 16). Merdiven kovanında yana açılan çift kanatlı bir ahşap pencere yer alır. 101 numaralı holden, 102 numaralı sofaya tek kanatlı ahşap bir kapı ile ulaşılır.

101 holden tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 102 Sofada, 103, 105, 107 ve 109 numaralı mekânlara açılan dört ahşap kapı ve yapının sol yan cephesine açılan çift kanatlı iki ahşap pencere bulunmaktadır (Foto. 17). Sofanın ön cepheye bakan duvarında genişçe bir baca bulunur. Kısmen delinen baca duvarında malzeme kaybı bulunmaktadır.

102 numaralı sofadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 103 Odada, 104 numaralı odaya açılan tek kanatlı ahşap bir kapı ile dört pencere bulunur (Foto. 18). Ön cepheye açılan iki pencere; yana açılır ahşap çift kanatlı, çıkmanın yan pencereleri konumunda olan diğer ikisi; ahşap giyotin (düşey sürgülü) kanatlıdır. Odanın duvarlarında sıva dökülmeleri ve sıva çatlakları görülmektedir.

¹³ Demir kanatlı kapı cephe başlığında anlatılmıştı.

103 numaralı odadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 104 Odada, yapının ön cephesine bakan, yana açılan çift kanatlı bir ahşap pencere bulunmaktadır (Foto. 19). Ahşap döşemede malzeme kaybı dikkat çeker.

102 sofadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen ve zemini ahşap döşeme olan 105 Odada, 106 numaralı balkona açılan tek kanatlı ahşap bir ahşap kapı ve iki ahşap giyotin pencere bulunmaktadır. Odanın duvarlarında sıva dökülmeleri ve sıva çatlakları görülmektedir.

105 numaralı odadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 106 Balkonun zemini özgün döşeme karo, tavanı çimento esaslı sıvayla kaplı volta döşemedir (Foto. 20). 105 ve 106 numaralı mekânların arasında bir basamak kot farkı bulunmaktadır. Odada, 105 numaralı odadan açılan tek kanatlı bir ahşap kapı ve iki ahşap giyotin pencere, 103 numaralı mekândan açılan bir adet ahşap giyotin pencere bulunmaktadır (Foto. 20). Muntazam kesme taş işçilikli kapı ve pencere çevrelıklarinin üstünde taş bezemeler, pencere önlerinde özgün ferforje korkuluk yer alır. Balkon korkulukları da özgün ferforjedir. Geniş tutulan saçak altlarında, yer yer zamana bağlı bozulmaların görüldüğü kesme taş işçilikli dekoratif dört taş konsol yer almaktadır.

102 numaralı sofadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 107 Mutfak ile 102 sofa arasında bir basamak kot farkı bulunmaktadır. Mutfakta, 108 numaralı balkona açılan tek kanatlı ahşap bir kapı, çift kanatlı bir ahşap pencere ve yapının sol yan cephesine açılan çift kanatlı ahşap başka bir pencere yer alır (Foto. 21). Ahşap mutfak dolabı ve beton mutfak tezgâhı süslemesiz ve basit unsurlardır. Mutfak tezgâh arkası duvar, yalın seramik (fayans) kaplıdır. Duvarlarda sıva dökülmeleri ve sıva çatlakları, zemin kaplamasında yer yer malzeme kaybı görülen mutfağın tavan kaplamasında muhdes ekler mevcuttur.

107 numaralı sofadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 108 Balkonun zemini özgün döşeme karo, tavanı çimento esaslı sıvayla kaplı volta döşemedir. Balkonda, 107 numaralı odadan açılan tek kanatlı ahşap bir kapı ve yama açılır tek kanatlı ahşap bir pencere bulunmaktadır (Foto. 5). Kapı ve pencerelerin yer aldığı duvarda sıva dökülmeleri ve malzeme kaybı görülür. Balkon korkulukları demirdir.

102 numaralı sofadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 109 Holün zemini şap kaplama, tavanı ahşaptır. 102 ve 109 numaralı mekânların arasında bir basamak kot farkı söz konusudur. Mekânda 110 tuvalete açılan tek kanatlı ahşap bir kapı bulunmaktadır. Holün duvarlarında sıva dökülmeleri ve çatlaklar görülür.

109 numaralı holden tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 110 Tuvaletin tavanı ahşap, zemini şap kaplamadır. Harman tuğlalı ve çimento esaslı sıvalı duvarlar seramik (fayans) kaplıdır. Tuvalette, yapının arka cephesine açılan tek kanatlı, ahşap, küçük ıslak hacim penceresi yer alır. Duvarlarda sıva dökülmeleri, sıva çatlakları ve nemlenme dikkat çeker. Seramik kaplamada malzeme kaybı bulunmaktadır.

1. kattaki 101 holdeki ahşap merdivenle ulaşılan 2. katta; 2 hol, 1 sofa, 3 oda 1 mutfak, 1 tuvalet, 1 balkon bulunmaktadır (Çizim 3). Bu kattaki tüm birimler, mekân düzeni bağlamında 1. kata izdüşüm yapacak şekilde (altlı üstlü) aynıdır (Çizim 2-3). Dolayısıyla 1. katta olduğu gibi bu katta da geleneksel iç sofalı plan düzeni görülür. Katın orta kesimde bulunan ve hol ile ulaşılan sofa, iki pencere ile sol yan cepheden ara sokağa açılmaktadır.

Katta yer alan tüm birimlerin duvarları çimento esaslı sıvayla kaplı harman tuğlalıdır. 201 numaralı hol, sofa, mutfak ve odaların zemini ahşap döşemedir. 209 numaralı hol ile tuvalet zeminleri beton şap, balkon zeminleri karo seramik kaplamadır. Katta yer alan iki hol ve tuvaletin tavanları pasasız ahşap, diğer birimler pasalı ahşap tavanlıdır. Mutfağın yarısı pasalı yarısı pasasız ahşap tavanlıdır. Pasalı tavanlar daha özenli ve düzenli bir işçiliğe sahipken diğer tip basit ve özensizdir.

1. kattaki 101 holdeki ahşap merdivenle ulaşılan 201 Holdeki merdivenin ahşap korkuluklarında, muhdes ekler dikkat çeker (Foto. 22). Holün 202 numaralı sofa tarafında, sofa ile irtibat sağlayan üçü açılır kanatlı diğer ikisi kapalı panolu olmak üzere 5 bölümlü (kanatlı) bir akordiyon kapı bulunur. Holde biri ön cephe tarafındaki 204 oda, diğeri arka cephe tarafındaki 209 hol ile irtibat sağlayan iki adet tek kanatlı ahşap kapı daha bulunmaktadır.

201 holdedeki akordiyon kapıyla girilen 202 Sofada; 203, 205 ve 207 numaralı mekânlara açılan çift kanatlı üç ahşap kapı yer alır (Foto. 23). Sofada, yapının sol yan cephesine açılan yana açılır çift kanatlı iki ahşap pencere bulunur. Ön cepheye bakan duvarda, 1. kattan devam eden genişçe bir baca yer alır.

202 Sofadan çift kanatlı ahşap kapıyla girilen 203 Odada, 204 numaralı odaya açılan tek kanatlı bir ahşap kapı ile dört pencere bulunur. Ön cepheye açılan iki pencere yana açılır ahşap çift kanatlı, çıkmanın yan pencereleri konumunda olan diğer ikisi ahşap giyotin kanatlıdır. Kırmızı badana boyalı duvarların küçük bir kesiminde, sıvaya yapılan basit çimento sıvama müdahaleler görülür (Foto. 24).

203 Odadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 204 Odada yapının ön cephesine açılan yana açılır çift kanatlı bir ahşap pencere bulunmaktadır. Duvarlarda sıva dökülmeleri, sıva çatlakları ve malzeme kaybı tespit edilmiştir.

202 Sofadan çift kanatlı kanatlı ahşap kapıyla girilen 205 Odada, 206 numaralı balkona açılan tek kanatlı bir ahşap kapı ve yana açılır çift kanatlı iki ahşap pencere bulunmaktadır (Foto. 25). Duvarlarda sıva dökülmeleri ve sıva çatlakları tespit edilmiştir.

205 numaralı odadan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 206 Balkonun zemini özgün döşeme karodur (Foto. 26). 205 ve 206 numaralı mekânların arasında bir basamak kot farkı bulunmaktadır. Balkonda 205 numaralı odadan açılan tek kanatlı bir ahşap kapı ve yana açılır çift kanatlı iki ahşap pencere, 203 numaralı mekândan açılan bir ahşap giyotin pencere bulunmaktadır. Muntazam kesme taş işçilikli kapı ve pencere çevreliklerinin üstünde süslemeler mevcuttur. Pencere önlerinde özgün ferforje korkuluk bulunmaktadır. Balkonun korkulukları ferforjedir. Duvarlarda kısmi sıva dökülmeleri görülür.

202 numaralı sofadan çift kanatlı ahşap kapıyla girilen 207 Mutfakta, 208 numaralı balkona açılan tek kanatlı bir ahşap kapı, yana açılır çift kanatlı bir ahşap pencere ve yapının sol yan cephesine açılan yana açılır çift kanatlı bir ahşap pencere bulunmaktadır. Ahşap kapı zaman içerisinde oturma yaparak sıkışmıştır. Mekânda mutfak dolabı ve mutfak tezgâhı bulunmaktadır (Foto. 27). Mutfak tezgâhının sırt duvarı seramik (fayans) kaplıdır. Mutfak duvarlarında sıva dökülmeleri ve sıva çatlakları, zemin kaplamasında malzeme kaybı görülmektedir. Tavan kaplamasında muhdes ekler mevcuttur.

205 numaralı mekândan tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 208 Balkonun zemin kaplaması sökülerek yok olmuştur. Özgün döşemenin diğer balkondaki gibi özgün döşeme karo olması muhtemeldir. Ahşap kapı, zaman içerisinde oturma yaparak sıkıştığı için 208 numaralı mekâna geçiş sağlanamamaktadır. Balkonda 205 numaralı odadan açılan tek kanatlı bir ahşap kapı ve tek kanatlı bir ahşap pencere bulunmaktadır. Kapı ve pencerelerin yer aldığı duvar üzerinde sıva dökülmeleri ve malzeme kaybı dikkat çeker. Balkon korkulukları demirdir (Foto. 4).

201 numaralı holden tek kanatlı ahşap kapıyla girilen 209 Holde, 210 numaralı tuvalete açılan tek kanatlı muhdes bir ahşap kapı bulunmaktadır. Duvarlarda sıva dökülmeleri ve sıva çatlakları tespit edilmiştir.

209 numaralı holden tek kanatlı muhdes ahşap kapıyla girilen 210 Tuvaletin çimento esaslı sıvalı duvarları seramik (fayans) kaplıdır. 209 ve 210 numaralı mekânların arasında bir basamak kot farkı bulunmaktadır. Yapının arka cephesine açılan duvarın üst kesiminde, tek kanatlı

muhdes alüminyum ıslak hacim penceresi bulunur. Duvarlarda sıva dökülmeleri, sıva çatlakları ve nemlenme tespit edilmiştir. Seramik kaplamada malzeme kaybı, tavan kaplamasında bozulmalar dikkat çeker.

1.7. Süsleme

Yapının süs unsurları, yukarıda anlatılan Batı Yeni Klasiği ve Türk Ampiri etkileri taşıyan ve cephede yer alan taş bezemeler, ferforje balkon ve pencere korulukları¹⁴ (Foto.2,8-14, Çizim 7-13) ile bazı birimlerin zemininde görülen döşeme karolarıdır (Foto. 26, Çizim 14-15).

Yıldız Evi'nde, Z4 Dükkân ile 106 ve 206 numaralı balkon zeminlerinde görülen, özgün döşeme karoları (karosiman)¹⁵ dikkat çekicidir. Yapıların zemin ve duvarlarında kullanılan döşeme karolar, ülkemizde 19. yüzyıldan sonlarından itibaren görülmektedir.¹⁶ Karosimanlar, 19. yüzyılın ortalarında Fransa'da üretilerek Akdeniz ülkelerine ve tüm dünyaya yayılmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğine doğru Selanik ile bağlantılı Rum ustalar eliyle başta İstanbul ve İzmir olmak üzere ülkemizde de üretilmeye başlanan Fransızca "carreux de ciment" olarak adlandırılan bu yapı malzemesinin adı, dilimize -Fransızca'daki okunuşuna benzetilerek- "karosiman" olarak geçmiştir.¹⁷ Ülkemize ilk kez, Avrupa ile ticari ve kültürel bağlarını sürdüren Levantenlerin evlerinde kullanılarak giren karosimanlar, kısa bir zamanda özellikle İstanbul, Mersin gibi Levanten nüfusun yaşadığı kentler başta olmak üzere 19. ve 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen konutlarda yaygın olarak kullanılmıştır.¹⁸

Samsun il merkezinde, Bafra ve Alaçam gibi bazı Samsun ilçelerinde 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında inşa edilen bir takım evlerde döşeme karolarına rastlanmakla birlikte birbir aynı desenli bir örnek tespit edilememiştir. Samsun döşeme karolarında; yoğunluk geometrik olmak üzere geometrik ve bitkisel kompozisyonlar görülmektedir.¹⁹

İzmir örneklerinde geometrik, bitkisel veya hem geometrik hem de bitkisel motiflerle süslenen kare şeklindeki döşeme karolarının siyah-beyaz veya çeşitli renklerde örnekleri bulunmaktadır. Yıldız Evi'ndeki örnekler, siyah-beyazdır (Çizim 14-15). Biri daire ve sekiz kollu yıldızdan oluşan geometrik (Z4), diğeri dal, yaprak (rumi) ve palmetten oluşan stilize bitkisel kompozisyonlu (106 ve 206) olmak üzere iki farklı kompozisyona sahip karoların, İzmir konutlarında yakın benzerleri bulunmaktadır.²⁰

1.8. Restorasyon Müdahaleleri ve Özgünlük Durumuna Dair Görüşler

Terk edildiğinden dolayı son yirmi yıldır bozulma ve yıpranma sürecine girdiği gözlenen yapının yakın zamanda restore edilecek olması koruma bağlamında olumlu bir gelişmedir. Çatı strüktüründe bazı kesimlerdeki ahşap unsurlar ve kiremitler en fazla tahrip olan kesimler olarak sayılabilir. İç ve dış tüm sıvalı yüzeylerde yer yer çatlak, kabarma ve dökülmeler, ahşap tavan ve döşemelerde yer yer çürüme ve kayıplar, kapı ve pencerelerin ahşap aksamı, merdiven korkulukları ve dolap kapaklarında bozulma ve çürümeler, cephede yer alan kesme taş

¹⁴ Cephelelerdeki taş ve ferforje bezeme unsurları daha önce anlatıldığından bu başlık altında henüz değinilmeyen döşeme karolar ele alınmıştır.

¹⁵ Döşeme karoları; pigmentli çimento, mermer tozu, beyaz çimento ve diğer minerallerin karışımı ile elde edilen, renklendirici (pigment) olarak ince öğütülmüş kuvars, granit, bazalt, kalsit gibi doğal taşlar ve doğal oksit boyalar kullanılan, kalıpla biçimlendirme yöntemiyle yapılan dekoratif bir yapı malzemesidir. Uçar, 2013: 32,148.

¹⁶ Uçar'ın İzmir konutlarında kullanılan döşeme karolarını konu alan doktora tezindeki tespitlerine bakılarak, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen İzmir konutların neredeyse tamamında karosimanların kullanıldığı -zemin ve duvarlarda- görülmektedir. Uçar, 2013: 124. Ülkemize ilk kez, Avrupa ile ticari ve kültürel bağlarını sürdüren Levantenlerin evlerinde kullanılarak giren karosimanlar kısa bir zamanda günün modası olarak, özellikle İstanbul, Mersin gibi Levanten nüfusun yaşadığı kentler başta olmak üzere 19. ve 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen konutlarda yaygın olarak kullanılmıştır. Uçar, 2014: 67,69.

¹⁷ Uçar, 2013: 4,146.

¹⁸ Yenişehirlioğlu vd., 1995: 51; Uçar, 2013, 5; Uçar, 2014, 67-69.

¹⁹ Çelemoğlu, 2019: 384.

²⁰ Uçar, 2013: 113,184,185,217,230,242,281,291.

işçilikli kapı ve pencere söveleri, kat silmeleri, konsollarda kısmi kayıp ve bozulmalar, çelik giriş ve payandalarda ve volta döşemenin çelik aksamında gözlenen paslanmalar giderilmesi gereken başlıca restorasyon sorunları olarak görünmektedir.²¹ Asli görünümünü büyük ölçüde koruyan yapıya yapılacak müdahaleleri belirleme bağlamında özgünlüğünü koruyan kesimlerin örnekliği yeterlidir. Kayıp ve bozulma görülen kesimler, sağlam özgün kesimlere bakılarak tamamlanabilir.

2. Değerlendirme ve Sonuç

Bafra ilçe merkezinde toplamı 93 eden tescilli konutlar yoğunluk sırasıyla; Hacınabi (38 adet), Büyükcami (21), Gazipaşa (12), Tabakhane (9), Çilehane (7) ve Cumhuriyet (6) Mahallelerinde yoğunlaşmaktadır.²² Yıldız Evi, tescilli konutların görece yoğun olduğu tarihi muhitte yer almaktadır.

Bafra geleneksel konut mimarisini bütüncül ele alan bir çalışma bulunmamakla birlikte konuya çeşitli ölçekte ışık tutan bazı araştırmalar bulunmaktadır.²³ İlçe merkezindeki 19. ve 20. yüzyıla ait 18 tescilli konutu inceleyen Erkalkan'ın "Samsun İli Bafra İlçesi Sivil Mimarlık Örneklerinin İncelenmesi Koruma Sorunlarının Belirlenmesi ve Koruma Önerileri" adlı Yüksek Lisans Tezinde ilçe merkezinde bulunan geleneksel Bafra konutlarıyla ilgili önemli tespitler bulunmaktadır. Erkalkan, önemli tarihsel ve sosyal kırılmaların sonucu olarak ortaya çıkan fiziksel özellikleri nedeniyle geleneksel Bafra konutlarını, çeşitli dönem başlıkları altında zamandizinsel olarak dört başlıkta gruplandırmaktadır: 1. Dönem (1830-1910), 2. Dönem (1910-1930), 3. Dönem (1930-1940) ve 4. Dönem (1940-1965).²⁴ İsabetli bulduğumuz²⁵ bu gruplandırmaya göre Yıldız Evi 1. Dönem yapısıdır. Erkalkan'a göre 1. dönem konutları; 19. yüzyıl ortasından başlayarak tütün üretimi ve ticareti sonucu ortaya çıkan zenginleşmenin yansıdığı büyük ve gösterişli aile konakları ile dar ve orta gelirli ailelere ait -büyük konaklar kadar gösterişli olmasa da- "özenli evler" şeklinde iki tiptir.²⁶ Dönem konutların büyük bir kısmı; harman tuğlalı kâgir yağma dış duvarlar ve bağdadi iç duvarlara sahip karma yapı sistem ile inşa edilmiştir. Batı etkili kesme taş işçilikli bezemeler, sütunlar, üçgen alınlıklar, profilli kornişler, özenli kapı ve pencere çevrelikleri, taş taklidi sıvalı duvar (köşe) söveleri ve kat silmeleri bu grupta dikkat çeken özelliklerdir.²⁷

1910-1930 arasını kapsayan ve Son Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemini kapsayan 2. Dönem konutlarında; büyük parseller ve plan kurgusu açısından 1. Dönem özellikleri sürdürülürken yapılardaki Türk evi alametlerinin arttığı söylenebilir.²⁸ Bazı evlerde görülen bahçe katı ve zemin kat yağma tuğla, 1. kat tuğla dolgulu ahşap karkas sistem, kaset süslemeli geniş saçaklar ve ahşap cephe kaplamaları sözü edilen özelliklerdir. 2. Dönemin konak denebilecek türden gösterişli evleri, belirtilen özellikleriyle daha çok Türklere ait evlerdir.²⁹

²¹ Restorasyonda yapılacak müdahalelerle ilintili olarak, Mimar Osman İnci İmzalı, Samsun Bafra İlçesi Gazipaşa Mahallesi 73 Ada 13 Parsel Caner Yıldız Evi Restorasyonu Projesinden yararlanılmıştır.

²² Tescil ile ilintili güncel bilgilere, danışmanlık desteği vermekle irtibatlı bulunduğumuz Samsun Büyükşehir Belediyesi Kudep Birimi'nin hazırlamakta olduğu Samsun Kültür Envanteri Projesi bağlamında ulaşılmıştır. İsmetpaşa, İshaklı, Fener ve Yaka Mahalleleri bir-ikişer tescilli konut bulunarak bunları takip eder. Tescilli konutların yarıya yakını terk edilmiş haldedir.

²³ İlçe merkezindeki dışında kırsal alan konutlarıyla ilgili Bafra kırsal konut mimarisi adlı bir yüksek Lisans tez çalışması bulunmaktadır. Tümer, 2020.

²⁴ Erkalkan, 2019: 69-72.

²⁵ Makale bağlamında ilçe merkezindeki konutların hemen tamamı tarafımızdan görülmüştür. Ayrıntılı bir inceleme yapmamakla birlikte, Erkalkan'ın görüşlerine biz de katılmaktayız.

²⁶ Erkalkan, 2019: 69.

²⁷ Kopuz, 2002, 35-42; Erkalkan, 2019, 69.

²⁸ Erkalkan, 2019: 69.

²⁹ "1920 yılından önce yapılmış konutlar, genellikle Ermeni ve Rum topluluklarından kalma tuğla ve iç bölmeleri bağdadi inşaat sisteminde simetrik ve gösterişlidir. 1960'lardan sonra başlayan betonarme apartmanlar gittikçe yaygınlaşarak geleneksel doku değiştirmeye başlamıştır. 1970'li yılların başında binaların % 60'ı tuğla, % 15'i betonarme,

Geleneksel Bafra konutları, Samsun il merkezinde de olduğu gibi genel bir bakışla iki gruba ayrılabilir. Dar ve orta gelirli ailelerin yaşadığı genelde daha küçük parsellerde konumlanan mütevazı evler ilk grubu oluşturur. Diğer grup varlıklı ailelere ait genelde büyük parsellerde geniş bahçe içinde yer alan gösterişli, büyük ve süslemeli konutlardır. Bunlar belirtilen özellikleri nedeniyle konak şeklinde adlandırılabilir. İkinci gruptaki yapıların büyük çoğunluğu; 19. yüzyılın 2. yarısından itibaren görülen ticari gelişmenin şehre çektiği, Rum ve Ermeni azınlıklar veya tüccarlara ait yukarıda değinilen 1. ve 2. Dönem evleridir.³⁰ İki grup arasında malzeme, boyut, cephe düzeni, bezeme, bahçe ve konutun içinde yer alan konut bileşenlerinin tür ve nitelikleri bakımından çeşitli farklar bulunur. Her iki gruptaki konutlar genelde geniş bahçe içerisindedir. Yıldız Evi, üç katlı ve gösterişli cephe bezemeleri ile ikinci grup Bafra evi olmakla birlikte küçük bir arka bahçeye sahiptir. Oturma alanı fazla büyük olmayan yapının alt katı dükkân olarak değerlendirilmiştir.

Yıldız Evi, önündeki sokağın hafif dirsek yaptığı bir köşede; iki cephesi sokağa cephe verecek şekilde, doğrudan sokaklara açılan kapılarla ulaşılan bir evdir. Ön cephede konuta sol yan cephede dükkânlara açılan kapılar bulunur. Evin sokağa bakan iki cephesi özenle ele alınmış ve süslenmişken arka bahçe ve yandaki binaya bitişen diğer cepheler son derece yalın tutulmuştur.

Bafra konutlarında çoğunlukla arka bahçelerde müstemilat birimleri ya da sundurmalar yer alır. Gösterişli konakların müstemilatında mutfak, kiler, fırın (tandır fırını ve/veya ekmek fırını), ambar ve kuyu gibi hizmet ile ilintili birimler görülür.³¹ Günümüzde, asli halde daha yaygın olması beklenen çeşme ve kuyulara günümüzde Bafra'da nadiren rastlanmaktadır. Yıldız Evi'nin bahçesinde ev bileşeni bir birim bulunmamaktadır. Bahçenin muhtemel duvar ve kapısına dair bir iz veya bilgiye rastlanılmamıştır.³²

Yıldız Evi, geleneksel Bafra konutlarında görülen en yaygın tip olan kâgir yığma yapım sistemli bir yapıdır. Bafra'daki geleneksel konutlarının büyük bir kısmı -Yıldız Evinde de olduğu gibi- tuğla kâgir yığma yapılarıdır.³³ Kâgir yığma evlerin büyük bir kısmında harman tuğla (Yıldız Evi dahil) az bir kısmında taş (moloz taş) kullanılmıştır. Duvarlar, Yıldız Evi'nde de olduğu gibi hem içte hem de dışta kireç harçlı sıvayla kaplıdır. Çok nadir olarak harman tuğla yığma birkaç evde, dış cephe sıvasızdır. Genelde zemin katta taş üst katlarda tuğla şeklinde, her iki yapı malzemesi karma olarak kullanılmıştır.³⁴ Kâgir evlerin iç birimlerini ayıran duvarlarında sıklıkla bağdadi duvar görüle de³⁵ Yıldız Evi'nde sadece istisnai olarak bir ara duvar bu şekildedir.³⁶ Bunun da muhdes olması muhtemeldir.

Az sayıda Bafra evinde görülen muntazam kesme taş işçilikli unsurlar, Yıldız Evi'nde sadece cepheye bakan kesimlerde bulunmaktadır. Kesme taş işçiliğin görüldüğü kesimler, diğer kesme taş işçilikli Bafra evlerinde de ağırlıklı olarak cepheye bakan kesimlerdedir. Bafra evlerinde

% 25'i ise ahşaptır. 1970'li yılların sonundan 1980'lerin ortalarına kadar çok sayıda nitelikli geleneksel yapı yıkılarak yerlerine çok katlı betonarme apartmanlar yapılmıştır." Erkalkan, 2019: 34,36-72.

³⁰ Bu evlerden ikisinde, 1894 ve 1905 tarihli Latince kitabeler bulunmaktadır.

³¹ Erkalkan, 2019: 199.

³² Hane sahiplerinin de bu konuda bir bilgisi bulunmamaktadır.

³³ Bafra konutlarında yapım sistemi; kâgir yığma (moloz taş veya harman tuğlalı), ahşap karkas, kâgir yığma ve ahşap karkas karma olmak üzere üç tiptedir. Erkalkan, Bafra'da incelediği 80 tescilli konutun 48'inin tuğla kâgir yığma, 18'inin tuğla kâgir yığma ile ahşap karkas karması, üçünün ise tuğla dolgu ahşap karkas olduğunu belirtmektedir (Erkalkan, 2019: 62). Ancak, Bafra'da bölge karakteristiği olarak dikkat çeken ahşap yığma (çanti) evlerin de bulunması beklenir. Doğası gereği kolay tahrip olan ve daha çok küçük evlerde tercih edilen çanti evlerden biri, Alaçam'da Karşıyaka Mahallesi'nde ayakta. Her iki ilçe ile birlikte, Samsun ve yakın şehirlerdeki köylerde bu tip evlerin çok sayıda örneği bulunmaktadır. Bayraktar, 2016: 485; Bayraktar, 2018: 156-161; Bayraktar vd., 2021: 208-228; Çelemoğlu, 2021: 394,398.

³⁴ Ahşap karkas esaslı duvarlar için bkz. Erkalkan, 2019: 62.

³⁵ Erkalkan, 2019: 62.

³⁶ 1. katta, 101 ile 109 holler arasındaki duvar.

kesme taş işçiliğın görüldüğü kesimler; bahçe kapı babalarında, cephelerde çeşitli duvar yüzeylerinde, teras merdiven ve balkon korkuluklarında, az sayıda giriş kesimindeki sütunda, kat ve köşe silmelerinde, pilastırlarda, kornişlerde, baca konsollarında, kapı ve pencere çevreliklerinde olmak üzere ağırlıklı olarak cepheye bakan kesimlerdedir. Ancak ocak gibi sayılı bazı iç mimari elemanlarda da kesme taş kullanılmıştır. Açık sarı renkli kesme taş, yakın bölgedeki birçok tarihi yapıda ve bazı gösterişli Bafra konutlarında da kullanılan³⁷ Ünye ocaklarından çıkarılan kireç taşıdır.

Fabrika imalatı çelik kiriş ve paydaların Yıldız Evi haricinde, 18. yüzyılın 2. yarısı ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilen konut, dükkân, mağaza gibi çeşitli Bafra ve Samsun yapılarında kullanıldığı bilinmektedir.³⁸ Çelik kirişlerin gemi yoluyla Fransa'dan ithal edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz.³⁹ Zira Batılılaşma Dönemi ile birlikte geleneksel malzeme ve yapım tekniklerinin yanı sıra endüstriyel demir kullanım ve üretim teknolojisinin Osmanlı mimarisine girmesine yol açmış ve belirtilen dönemde çeşitli hazır yapı malzemeleri de ithal edilmeye başlanmıştır.⁴⁰

Döşeme karo kaplamalar, Yıldız Evi'nde dikkat çeken bir başka yapı malzemesidir. Bafra evlerinde genel temayüle uygun olarak döşeme karoları ıslak hacimler, giriş sahanlıkları ve terasların zemininde görülmektedir.⁴¹ Bafra, Alaçam, Samsun ve İzmir'de kompozisyon bakımından Yıldız Evi'ndekilere çok yakın duran örnekler görülmekle birlikte, aynı dekora sahip başka bir örneğe rastlanmamıştır. Döşeme karolarının da Fransa'dan getirilmiş olabileceği varsayılabilir.⁴²

Bafra evleri genellikle iki, nadiren Yıldız Evi'nde olduğu gibi üç veya tek katlıdır. Alt katı dükkân olarak inşa edilen evler de bulunmakla birlikte bunların da çoğu iki katlıdır.

Yıldız Evi, sokak perspektifi bağlamında, dikkat çekici bir konuma sahip olup bu yönüyle estetik haz uyandıran bir yapıdır. Sokağa açılan iki cephesinde ilgi çekici dekoratif ayrıntılar içeren simetrik ve dengeli bir cephe düzeni dikkat çeker. Sokağa açılan cepheler, tüm katlarda altlı üstlü ve sağlı sollu olarak büyük ölçüde simetriktir.

Erkalkan, cephe düzeni bakımından Bafra konutlarını "çıkmasız", "kapalı çıkmalı"⁴³ ve açık/balkonlu çıkmalı" olarak sınıflandırmaktadır.⁴⁴ Yıldız Evi bu tasnife göre, hem açık/balkonlu çıkmalı⁴⁵ hem de taş konsol⁴⁶ ve çelik kirişle⁴⁷ desteklenen kapalı çıkmalı bir yapıdır.

Yıldız Evi'nin cephe tasarımında görülen yatay ve dikey çizgilenmenin karakteri ve cephe elemanlarının biçim dili, net bir şekilde dönemin birçok yapısını şekillendiren Batı Yeni Klasik ve Türk Ampiri üslup etkileri taşımaktadır. Geleneksel Bafra evleri bağlamında, Yıldız Evi cephe elemanlarının tür çeşitliliği ve dekoratif unsurların yoğunluğu bakımından en dikkat çeken örneklerden biridir.

Yapının köşe parseldeki konumu, yukarıda değinilen sokak perspektifini sağlayacak şekilde ustaca değerlendirilmiştir. Benzer başarı, plan birimlerinin yamuk dörtgen şeklindeki parsel

³⁷ Erkalkan, 2019: 214-215.

³⁸ Bayraktar, 2016: 475-477; Erkalkan, 2019: 220-221; Çelemoğlu, 2021: 362.

³⁹ Konut sahibinin bu konuda bir bilgisi veya duyumu bulunmamaktadır. Caner Tarkan Yıldız, Ankara, 1965, Üniversite, Eczacı.

⁴⁰ Kurugöl ve Küçük, 2015: 522.

⁴¹ Erkalkan, 2019: 224.

⁴² Erkalkan, Bafra'daki bazı yapıların karo mozaiklerinin Fransa'dan geldiği bilgisine ulaşıldığını belirtmektedir. (Erkalkan, 2019: 224-225).

⁴³ Erkalkan'a göre kapalı çıkmalı grup taşıyıcısına göre; 1: sütunlarla taşınan cumba ve 2: taş konsol ya da demir destek tarafından taşınan cumba olmak üzere iki tiptir. Erkalkan, 2019: 207-209.

⁴⁴ Erkalkan, 2019: 208.

⁴⁵ Ön, sol yan ve arka cephelerde.

⁴⁶ Ön ve sol yan cephelerde.

⁴⁷ Arka cephede.

üzerine yerleştirilmesi konusunda da gösterilmiştir. İşlev, mekânlar arası geçiş/ilişki ve cep-helerle bağlantı bakımından yapı, son derece başarılıdır. Yapı bu yönüyle (köşede bulunan yamuk dörtgen oturum alanı) Bafra'nın en dikkat çekici yapısıdır.

Giriş kapılarının tipolojisi bakımından Bafra evlerinde zengin bir tipolojiden söz edilebilir.⁴⁸ Yıldız Evi giriş kapıları Erkalkan'ın sınıflamasına göre "ışıklık penceresi lento ile ayrılan kemerli tipe" sahiptir. Bu tipin Bafra, Alaçam ve Samsun'da⁴⁹ benzerleri bulunmaktadır.

Bafra konutlarında pencere tipolojisi bakımından basık kemerli ve düz atkılı tiplerle karşılaşmaktadı.⁵⁰ Yıldız Evi pencereleri düz atkılı dikdörtgen açıklıklıdır. Profilli kesme taş işçilikli çevrelıklar, ferforje korkuluklar, pencere aksında yer alan dekoratif havalandırma kapakları ve sıva üstü stilize bitkisel kabartmalar, Yıldız Evi pencerelerini Bafra'nın en güzel pencereleri konutları arasına sokmaktadır.

Erkalkan'ın tespitlerine göre Bafra konutlarında iç sofalı, orta sofalı, yan sofalı ve L sofalı plan tipleriyle karşılaşmaktadır.⁵¹ Yıldız Evi iç sofalı tipte bir konuttur. 19. yüzyıl sonrası geleneksel Türk konutlarının büyük çoğunluğuna hakim olan iç sofalı düzenin baskın olduğu Bafra konutlarında sofa iç mekan düzeninin belirleyici ögesidir. Bafra'daki iç sofalı evlerde bir ucu sokağa diğer ucu ile bahçeye cephesi olan sofalar (karniyarık tip) daha yağın olmakla birlikte, Yıldız Evi'nde olduğu gibi sadece bir ucu sokağa açılan⁵² tip de görülür.⁵³

Geleneksel Bafra evlerinde görülen bezemeler; taş oyma-kabartmalar, sıvalı kabartmalar, kalemîşi nakışlar, ahşap oyma-kabartma, kafes ve çıtakariler, döşeme karoları ve madeni bezemeler olarak sınıflanabilir. Yıldız Evi'nde, ahşap ve kalemîşi hariç diğer türler görülmektedir. Yukarıda ayrıntılı olarak tasvir edilen tüm bezemeler, diğer geleneksel Bafra evlerindekiyle yakın duran bir biçim diline sahiptir. Taş bezemenin daha yoğun örnekleri⁵⁴ görülmekle birlikte sıvalı kabartmalar bakımından ilçedeki en yoğun ve güzel kompozisyonların Yıldız Evi'nde bulunduğu söylenebilir. Esasen sınırlı sayıda Bafra evinde; pencere çevrelıklarında profilli söveler şeklinde, kat ve saçak silmelerinde sıvalı profiller ve dış dizileri (dentil) şeklinde oldukça düşük bir yoğunlukta sıvalı kabartmalar görülür. Bunların hemen tamamı basit geometrik esaslı profillerken Yıldız Evi'nde Stilize S, C ve bitki kıvrımları ilgi çekici bir zarafet ve devinime sahiptir.

Nispeten az sayıda Bafra evinde, giriş ve avlu kapı kanatları, balkon korkulukları, bahçe duvar korkuluklarında, pencere şebekelerinde, evlerin kapı halkaları, tutamak ve kilit düzeneklerinde madeni bezeme unsurları gözlenmektedir. Bunlarda yoğunluk sırasıyla dökme demir (ferforje) ve dökme pirinç malzeme kullanılmıştır. Yıldız Evi'nin ferforje balkon ve pencere korkulukları, Barok ve Ampir karakterli C ve S kıvrımlar, üslup belirleyen karakterleriyle dikkat çeker. Demir kapı kanatlarında dökme dekoratif kartuşlu panolar yerinde son derece yalın bir pano düzeni dikkat çeker. Komşu ilçe Alaçam'da ve bazı Bafra yapılarında belirtilen kesimleri çok daha süslü demir kapı kanatlarıyla, az sayıda da olsa karşılaşılır.

⁴⁸ Erkalkan, 2019: 228-231.

⁴⁹ Çelemoğlu, 2021: 737.

⁵⁰ Erkalkan, 2019: 232-234.

⁵¹ Erkalkan, 2019: 203-205. Erkalkan'ın incelediği yapılarla sınırlı tuttuğu tipolojik sınıflamasına tam olarak katılmak kanımızca sorunludur. Konuya ilişkin verilen planlara bakıldığında "kapalı dış sofalı" diye başlık açılan tip ile "merkezi/orta sofalı" tipin ikinci örneğinin iç sofalı tipin alt başlıkları olarak değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Plan örneği verilmeyen ancak metinde geçen "yan sofalı" tip, esasen; merhum Eldem'in konuyu çok başarılı bir şekilde analiz ederek temellendiren yayınlarında ve Eldem'in tipolojik sınıflamasını büyük çoğunlukla benimseyen Sanat Tarihi dünyasında, iç sofalı tipin bir alt tipi olarak kabul edilmektedir. Eldem, 1968: 91-126; Eldem, 1984: 28.

⁵² Diğer uç, sofanın önünde bulunan merdivenli hole açılmaktadır.

⁵³ Erkalkan, 2019: 204.

⁵⁴ Az sayıda 1. Dönem konutunun stilize Barok tarzda çiçek ve yapraklarla bezeli avlu kapıları ile zengin Barok-Ampir oymalarla bezeli bazı sütunlar Bafra'da en dikkat çeken taş bezemelerdir. Ayrıntı için bkz. Erkalkan, 2019: 56,69,78,214,215,226,228,235.

Bafra evlerinde az sayıda konutta sıva ile kabartılarak yazılan ve genelde kapı üstü veya ön cephe ortasında saçak altı kesimde bulunan basit dikdörtgen çevrelikli Latin alfabeye yazılı tarih kitabeleriyle karşılaşılırsa da⁵⁵ yapımızda kitabe bulunmamaktadır.

Bafra evlerinde üslup belirleme bağlamında cephe düzeni kurgusu, sıvalı korniş, kat silmesi, duvar söveleri, kapı ve pencere çevrelikleri, taş, madeni ve kalemişi bezemeler fikir vermektedir. Bazı gösterişli konaklardaki rastlanılan belirtilen süsleme unsurlarının tamamı, Batı Yeni Klasiği ve Batılı resim tarzının benimsendiği (manzara tasvirli kalemişleri) Geç / Batılılaşma devri özellikleri göstermektedir. Dekoratif özgün pirinç kapı halka ve tutamakları, dekoratif dökme demir (ferforje) kapıların kanatları, kapı taçları balkon korkuluklarında, kalem işlerinde ve taş bezeme unsurlarında “C” ve “S” kıvrımları, çeşitli geometrik şekiller, stilize kenger yaprakları görülür. Bezemelerin üslup özellikleri ve biçim dili devrin başkent üslubuna yakın durmaktadır.

Yapının süs unsurları, yukarıda anlatılan Batı Yeni Klasiği ve Türk Ampiri etkileri taşıyan ve cephede yer alan taş bezemeler, ferforje balkon ve pencere korulukları ile bazı birimlerin zemininde görülen döşeme karolardır. Yıldız Evi cephelerindeki taş bezeme, Batı Yeni Klasiği ve Türk Ampiri etkileriyle şekillenmiştir. Belirtilen üsluplar, Başkent İstanbul başta olmak üzere dönemin Osmanlı şehirlerinde görülen baskın üsluplardan biri olarak Samsun il merkezi ile Bafra'nın da bulunduğu diğer ilçelerine de yansımıştır (Foto. 28-35). Bafra dışında Ordu⁵⁶, Tokat⁵⁷ ve Giresun⁵⁸ gibi yakın illerde de bunların benzerlerini görmek mümkündür.

Cephe düzeni bağlamında, yapının 19. yüzyılın ikinci yarısında başkent İstanbul'da moda halinde Teşvikiye gibi bazı semtlerde yayılan apartmanlara benzediği söylenebilir. Ancak Yıldız Evi'nde konut katlarına giriş sokağa açılan kapı ile sağlanmıştır. Konut katları için ayrı ve müstakil kat girişlerinin bulunmaması⁵⁹ nedeniyle, yapının tam anlamıyla bir apartman olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.

Yıldız Evi, inşa edildiği dönemin Batılı üslup özelliklerini yansıtan cephe düzeni ve süslemeleleriyle ve ilgi çekici konumlanma/perspektif özellikleriyle dikkat çeken başarılı bir Bafra konutudur.

KAYNAKÇA

Abdik, Ertan vd., (2012), *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2012*, Samsun: Samsun Valiliği.

Bayraktar, M. Sami (2016), *Samsun'da Türk Devri Mimarisi*, Samsun: Canik Belediyesi.

_____ (2018), *Çarşamba'da Tarihi Yapı Mirasımız, Tarih Boyunca Çarşamba*, (Ed. İbrahim Tellioglu), Trabzon: Serander Yayınları, 111-182.

Bayraktar, M. Sami, Alper Atıcı, Şuayip Çelemoğlu, N. Tuğba Yiğitpaşa, (2021), “Tekkeköy'de Tarihi Yapı Mirası”, *Tarih Boyunca Tekkeköy*, (Ed. İbrahim Tellioglu), İstanbul: Serander Yayınları.

Caner Tarkan Yıldız, Ankara, 1965, Üniversite, Eczacı.

Çelemoğlu, Şuayip (2022), “Fatsa Kabakdağı Kırsal Mimarisi”, *Fatsa ve Yöresi Tarihi - II*, (Ed. Sadullah Gülten vd.), Samsun: Fenomen Yayınları, 369-400.

⁵⁵ Bafra evlerinde sıva kabartmalı 5-6 kadar, kalemişi ise bir kitabeye rastlanılmıştır.

⁵⁶ Toparlak, 2010: 32, 51, 62, 226, 307, 384, 386, 407, 410, 412; Oktan vd., 2019: 54, 62-64, 68, 71-78, 93, 234, 258, 265, 266, 268, 275-289.

⁵⁷ Oktan vd., 2019: 150, 329, 334, 341,

⁵⁸ İltar, 2016: 33, 34, 36, 96, 108, 109, 112, 149, 162, 163, 167, 184.

⁵⁹ Zemin katın ön cephesindeki kapı, konutlara sol yan cephedeki kapılar dükkân katına giriş sağlamaktadır. Konut katları arasındaki geçiş, yapı içinde 1. ve 2. katta yer alan ahşap merdivenle sağlanmaktadır.

_____ (2021), *Samsun Evleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Denizli.

Eldem, S. Hakkı (1968), *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.

_____ (1984), *Türk Evi Osmanlı Dönemi 1*, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.

Erkalkan, Zarife (2019), *Samsun İli Bafra İlçesi Sivil Mimarlık Örneklerinin İncelenmesi Koruma Sorunlarının Belirlenmesi ve Koruma Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü/Mimarlık Anabilim Dalı/Rölöve-Restorasyon Programı, İstanbul.

İltar, Gazanfer (2016), *Giresun Evleri*, İstanbul: Giresun Valiliği.

Kopuz, Kemal (2002). *Bafra Geçmişten Günümüze Yaşam Öyküsü*, Samsun: Erol Ofset.

Kurugöl, Sedat ve Küçük, S. Giray (2015), "Tarihi Eserlerde Demir Malzeme Kullanım ve Uygulama Teknikleri", 5. *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu* (1-3 Ekim 2015, Erzurum), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) İnşaat Mühendisleri Odası, 521-536.

Oktan, Ercan-Üçler A. Ömer-Ayışığı, Fatma-Demirağ, D.-Usta, Recep (Ed.) (2019), *Karadeniz'de Zamanın İzleri Ordu*, İstanbul: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKAP).

Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri (t.y.), (b.y.y.), Tokat Valiliği.

Toparlak, Uğur-Acartürk Nevin-Coşar-Halil, Demir-Osman, İşleyen, Fatih-Turan, Esra, Ünlü Yakup- Yavuz Hakan- Enginyurt Erdem, (2010), *Ordu Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Ordu: Ordu Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Tümer, Şerif (2020), *Bafra Kırsal Konut Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

Uçar, Aygül (2013), *Süsleme Tasarımı Açısından İzmir Konutlarında Döşeme Karoları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.

_____ (2014), "İzmir Konutlarında Karosimanlar", *Sanat Tarihi Dergisi*, 23 (1), 67-81, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16534/172555>.

Yenişehirlioğlu, Filiz-Müderrişoğlu Fatih-Alp Suat (1995), *Mersin Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

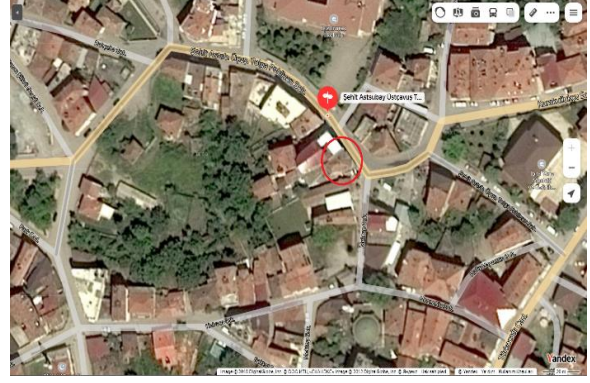
Harita ve Uydu Fotoğraf Kaynakları

http://cografyaharita.com/haritalarim/41_samsun_ili_haritasi.png

https://yandex.com.tr/harita/104778/bafra/geo/sehit_astsubay_ustcavus_tolga_pehlivan_sok_/2409617625/?l=sat%2Cskl&ll=35.905273%2C41.571717&z=19

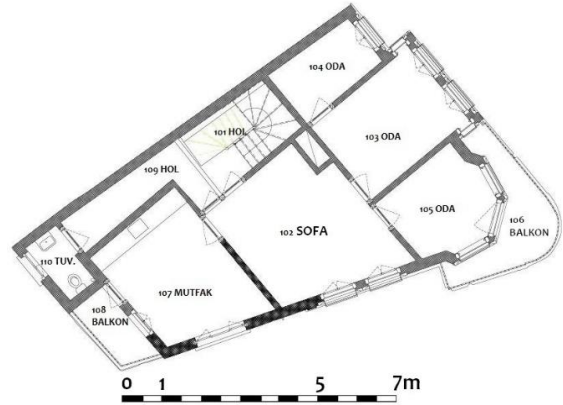
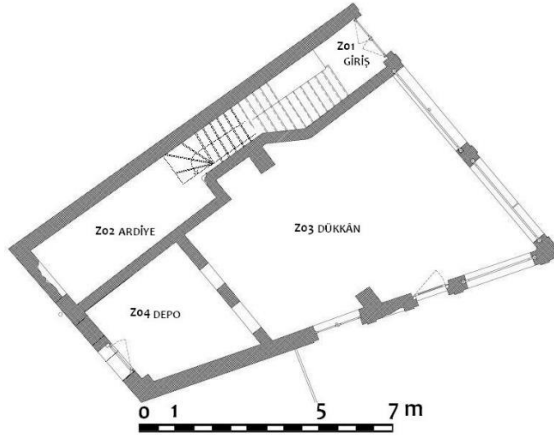
EKLER

HARİTA ÇİZİM VE FOTOĞRAFLAR

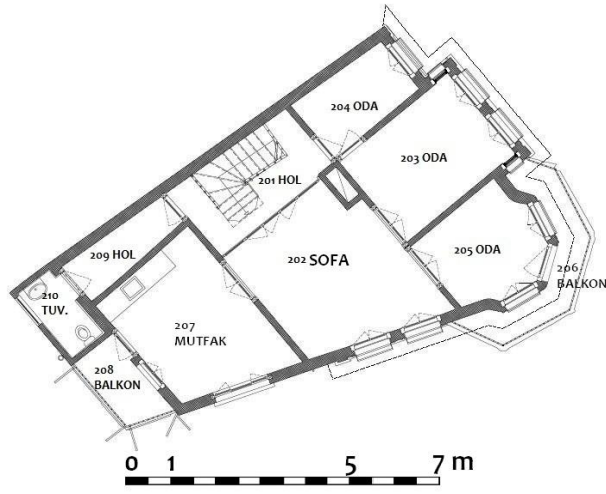
Harita 1. Samsun Siyasi Haritasında Bafra ve diğer İlçeler (http://cografyaharita.com/haritalarim/41_samsun_ili_haritasi.png)

Foto. 1. Yıldız Evinin yakın çevresinin uydu görünümü (https://yandex.com.tr/harita/104778/bafra/geo/sehit_astsubay_ustcavus_tolga_pehli-van_sok_/2409617625/?l=sat%2Cskl&ll=35.905273%2C41.571717&z=19)

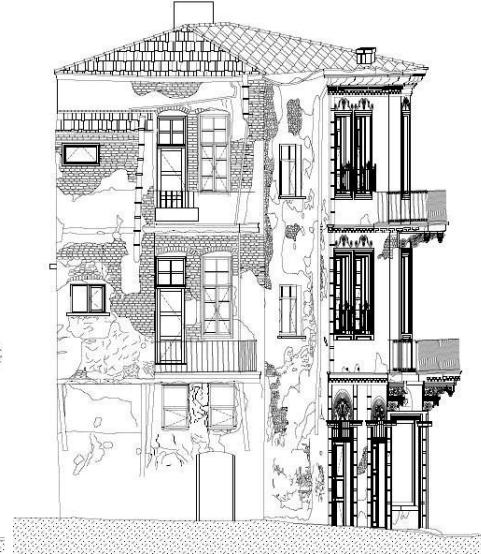
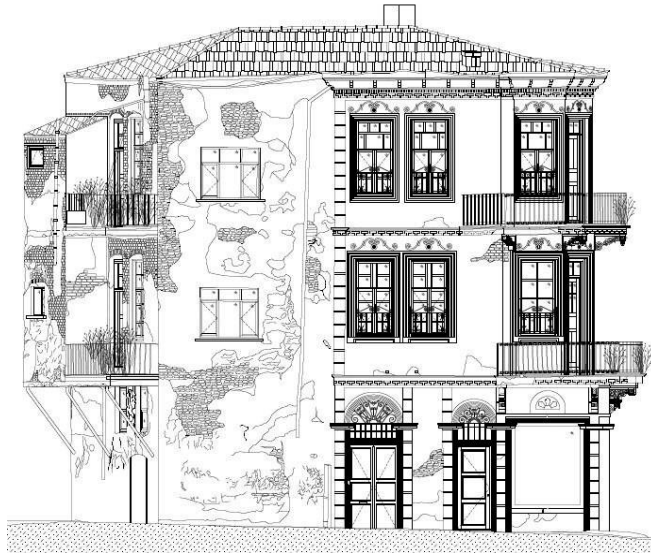
Çizim 1. Bafra İlçe Merkezi Gazipaşa Mahallesi Yıldız Evi zemin kat röleve planı (Mimar Osman İnci imzalı restorasyon röleve projesinden)

Çizim 2. Yıldız Evi 1. kat röleve planı (Mimar Osman İnci imzalı restorasyon röleve projesinden)

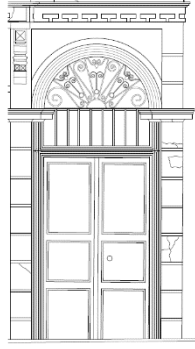

Çizim 3. Yıldız Evi 2. kat rölöve planı (Mimar Osman İnci imzalı restorasyon rölöve projesinden)

Çizim 4. Yıldız Evi rölöve ön cephe görünüşü (Mimar Osman İnci imzalı restorasyon rölöve projesinden)

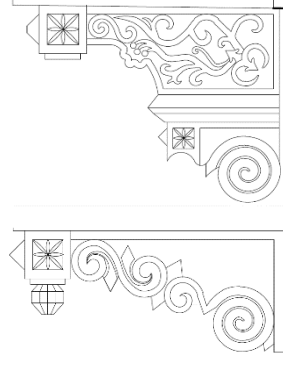

Çizim 5-6. Yıldız Evi Rölöve sol yan (solda) ve arka cephe görünüşleri (Mimar Osman İnci imzalı restorasyon rölöve projesinden)

Çizim 7. Z01 giriş kapısı rö-
löve cephe görünüşü

(Mimar Osman İnci imzalı res-
torasyon rölöve projesinden)

Çizim 8-9. Zemin kat taş kon-
sol ayrıntıları

(Mimar Osman İnci imzalı
restorasyon rölöve projesin-
den)

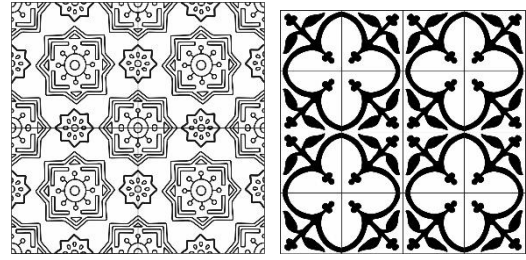

Çizim 10-11. 102 sofa rölöve
pencere ayrıntısı (solda), 103
oda rölöve pencere ayrıntısı

(Mimar Osman İnci imzalı res-
torasyon rölöve projesinden)

Çizim 12-13. Z03 dükkân kapısı-1 rölöve cephe
görünüşü (solda), Z03 dükkân kapısı-2 rölöve
cephe görünüşü (Mimar Osman İnci imzalı res-
torasyon rölöve projesinden)

Çizim 14-15. Z01 dükkân döşeme karo ay-
rıntısı (solda) ve 1. kat 106 balkon döşeme
karo ayrıntısı

Foto. 2. Yıldız Evi ön ve sol yan cephelere köşeden bakış (2013 yılı)

Foto. 3. Ön cephe

Foto. 4-5. Arka cephe

Foto. 6. Ön cephe zemin kat (2013 yılı)

Foto. 7. Ön cephe 1. ve katlar

Foto. 8. Sol yan cephe zemin kat

Foto. 9. Sol yan cephe

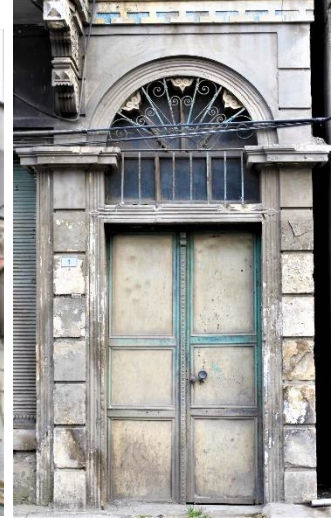

Foto. 10-11. Ön cephe 2. kat (solda) ve zemin kat kapı ayrıntısı (2013 yılı)

Foto. 12-14. 1. kat çıkma ayrıntısı; çelik kiriş, taş konsol, kat silmesi ayrıntıları

Foto. 15. Zemin kat Dükkân (Z03) iç görünüm

Foto. 16. 1. kat 101 Hol

Foto. 17. 1. kat 102 Sofa

Foto. 18. 1. kat 103 Oda

Foto. 19. 1. kat 104 Oda

Foto. 20. 1. kat 106 Balkon

Foto. 21. 1. kat 107 Mutfak

Foto. 22. 2. kat 201 Hol

Foto. 23. 2. kat 202 Sofa

Foto. 24. 2. kat 203 Oda

Foto. 25. 2. kat 205 Oda

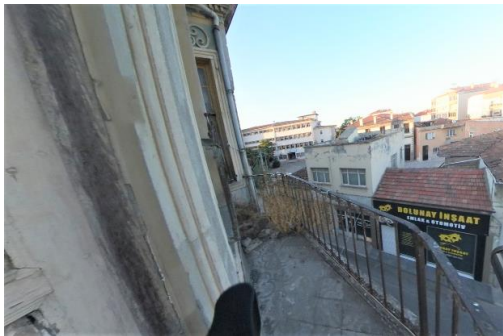

Foto. 26. 2. kat 206 Balkon

Foto. 27. 2. kat 207 Mutfak

Foto. 28. 19. yüzyıl sonları - 20 yüzyıl başları Bafra konutlarından Bafra Yıldız Evine benzer özellikler sergileyen ayrıntılar

Foto. 29. 19. yüzyıl sonları - 20 yüzyıl başları Bafra konutlarından Bafra Yıldız Evine benzer özellikler sergileyen ayrıntılar

Foto. 30. 19. yüzyıl sonları Samsun konutlarından Bafra Yıldız Evine benzer özellikler sergileyen ayrıntılar

Foto. 31. 19. yüzyıl sonları Samsun konutlarından Bafra Yıldız Evine benzer özellikler sergileyen ayrıntılar

Foto. 32. 19. yüzyıl sonları Samsun konutlarından Bafra Yıldız Evine benzer özellikler sergileyen ayrıntılar

Foto. 33. 19. yüzyıl sonları Samsun konutlarından Bafra Yıldız Evine benzer özellikler sergileyen ayrıntılar

Foto. 34. 19. yüzyıl sonları Samsun konutlarından Bafra Yıldız Evine benzer özellikler sergileyen ayrıntılar

Foto. 35. 19. yüzyıl sonları Samsun konutlarından Bafra Yıldız Evine benzer özellikler sergileyen ayrıntılar

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma herhangi bir destek almamıştır. Teşekkür edilecek bir kurum veya kişi bulunmamaktadır.

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından Nisan, Eylül ve Aralık aylarında yılda üç sayı olarak yayımlanan açık erişimli bir dergidir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini ve telefon numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğeri özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

Makale sonunda araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı, Çatışma Beyanı ve varsa Destek ve Teşekkür Beyanına yer verilmelidir.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi**• Tek Yazarlı Kitaplar**

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• **Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf**

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Çevirisi Yapılmış Yayınlar**

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• **Gazete**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Ansiklopedi Maddesi**

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar

• **İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• **Yazarı Belli Olmayan Makale**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.”Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

- Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

The Journal of the Institute of Black Sea Studies (KAREN) is an open access journal publishes scientific studies three times a year, in April, September and December.

The publishing language of KAREN is Turkish and English.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses and phone numbers during submission.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board. Then the papers are evaluated by at least two independent referees selected by the recommendations of the Editorial Board. The name of the author is not notified to the referees and the name of the referee is not notified to the authors.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Journal of Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

At the end of the article; "Contribution Rate Statement by Researchers", "Conflict Statement" and "Support and Acknowledgment Statement" if exists, should be included.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography**• Book by a Single Author**

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk> Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film or Documentary

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.

KAREN

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 9 Sayı/Number: 18

- 135 Altın Orda Hanlığı'nda Harezmi'nin Yeri
- 149 Osmanlı Dönemi Trabzon'da Aile (1700-1730)
- 165 Batum İngiliz Konsolos Yardımcısı Frederick Guarracino'nun 1841'de Batum'dan Erzurum'a Seyahati
- 191 Turkish-Greek Bilateral Meetings and Results on the Islands Issue before the First World War
- 205 Bafra'da 19. Yüzyıl Sonlarından Kalma Gösterişli Bir Konut